

TƏDQIQATLAR
RESEARCHES
ИССЛЕДОВАНИЯ

**ИССЛЕДОВАНИЯ МЕТАЛЛИЧЕСКИХ ИЗДЕЛИЙ
ИЗ КУРГАНОВ ЭПОХИ СРЕДНЕЙ БРОНЗЫ
ГАХСКОГО РАЙОНА**

Азизаханым Гасанова

(Институт Археологии и Этнографии НАН Азербайджана)

dr_azizaqasanova@yahoo.com

Ключевые слова: Гахский район, эпоха средней бронзы, анализы, металлические изделия.

Исследуемые изделия выявлены в курганных захоронениях ущелья Минберек на территории Гахского района. Археологом Н.М.Мухтаровым обнаружено значительное количество археологического материала, среди которого оказалось три металлических предмета. Курган, в котором обнаружены кинжал весом 321 г. и топорик весом 352 г, датирован автором раскопок концом III – началом II тысячелетия до нашей эры, а кинжал весом 347 г. обнаружен в кургане датированным первой половиной II тысячелетия до нашей эры. Сохранность изделий была удовлетворительной, поверхность покрыта толстым слоем патины, металл сохранен. Проба, отобранная для анализа, представляла собой металлические опилки медно – красного цвета.

Анализы проводились в Секторе археологической технологии Института Археологии и Этнографии НАН Азербайджана. Аналитическое исследование проводилось методом количественного спектрального анализа, разработанного проф. И. Р. Селимхановым специально для археологического металлического инвентаря на медной основе (5, с. 85 – 96, 108 – 109). Проба весом 10 мг сжигалась на спектрографе марки ИСП - 28, расшифровка спектрограммы производилась методом фотометрического интерполирования.

Результаты анализов приведены в нижеследующей таблице. Аналитическое исследование показало, что исследуемые изделия на медной основе с примесью мышьяка, содержание которого – 0.53, 0.47, 0.42 %. Остальные элементы незначительны в качественном и количественном соотношении и являются естественными примесями исходных медных руд, из которых изготовлены исследуемые изделия.

При этом необходимо отметить, что исследуемые изделия отно-

сятся к раннему периоду эпохи средней бронзы. Они изготовлены из медно – мышья – ковых сплавов с малыми примесями мышьяка (см. табл.) Происхождение этих изделий следует искать рассматривая ближайшие рудопрооявления медных и мышьяковых руд. Исследуемые изделия обнаружены в районе южного склона Большого Кавказа, где имеются труднодоступные рудопрооявления медно – пирротиновых руд глубинного происхождения. Комплексные медно - мышьяковые и мышьяковые руды в этом горнорудном регионе в геологической литературе не отмечаются (3, с. 408 – 409). Поэтому исследуемые изделия для рассматриваемого региона, вероятно, не местного производства.

Химический состав исследуемых изделий указывает на их сходность с медными рудами Малого Кавказа, которые содержат малые естественные примеси золота, серебра, сурьмы, свинца, олова, висмута, никеля, железа и мышьяка (2, с. 175). Получение медно – мышьяковых сплавов не представляло особых трудностей, их можно было получать при восстановлении медных руд, содержащих мышьяк.

При этом необходимо отметить, что многие медные руды Малого Кавказа содержат естественную примесь мышьяка (2, с. 189).

Комплексные медно – мышьяковые руды имеются на территории Грузии, в основном в Раче и Сванетии, которые расположены на северном склоне Большого Кавказа (6, с. 13, 29). Содержание мышьяка, находящегося в пределах от 0.42 до 0.53 %, является естественной примесью медных руд, которые имеются на территории Азербайджана, а также Грузии. В данном случае, получение подобных медно – мышьяковых сплавов исключает их восстановление из медных руд с искусственной добавкой минералов мышьяка - аурипигмента и реальгара.

Известно, что реальгар и аурипигмент редко встречаются на поверхности. На свету под воздействием солнечных лучей и кислорода воздуха они (не сохраняются на поверхности) быстро окисляются, теряя свои яркие цвета и превращаются в окислы мышьяка, приобретая землистый цвет. Поэтому древнему рудокопу трудно было их различать. Эти минералы сохраняют свою красочность только под землей и встречаются в глубоких слоях месторождений. Исследуемые изделия могли получить из ближайших медных рудопрооявлений, расположенных на территории Грузии или Кедабека содержащих мышьяк. Это могли быть комплексные медно – мышьяковые месторождения Рача, Сванетия, а также Биттибулагское месторождение энаргитовых руд, которые, несомненно, разрабатывались в исследуемую эпоху, а возможно намного раньше.

Необходимо отметить, что изделия из медно – мышьяковых сплавов появляются на Кавказе с эпохи энеолита (1, с. 13 – 14). Блеклые медные руды Кавказа содержат повышенную примесь мышьяка (7, с. 81,

134, 206), при плавке, которой легко можно было получить медно – мышьяковые сплавы. Содержание мышьяка зависело от состава блеклых руд, которое резко отличается от глубины залегания. В разных месторождениях процентное содержание мышьяка различно (7, с. 81, 134, 206, 213). Древний плавильщик выплавил медно – мышьяковые сплавы случайно, в результате длительных поисков различных поверхностных руд. Он знал, что сплав из блеклых руд получается прочным. Знания об использовании блеклых руд передавалось из поколения в поколение. Однако каких либо представлений о составе руды у ремесленников не было. Длительные поиски показали, что из всех руд наиболее легкоплавкой являются блеклая руда, а полученный сплав является достаточно прочным, по сравнению с другими медными рудами.

На многих медных месторождениях Азербайджана встречаются такие мышьяковые минералы как теннантит, тетраэдрит, эритрин, арсенипит, скородит, адамин, энаргит. Содержание мышьяка в % по Г. Х. Эфендиеву (7, с. 81, 134, 206, 213), следующее:

Арсенипит	Эритрин	Тетраэдрит	Энаргит
45.73 %	38.19 %	1.28 %	18.53 %

Необходимо отметить, что кроме вышеотмеченного Биттибулагского и Кедабекского месторождения на территории Азербайджана имеется целый ряд медных месторождений, природным индикатором которых является мышьяк. Это Бадакентское, Эльбекдашское, Мехманинское, Чирагдеринское, Зангезурское и др. Например, анализ пробы медной руды Эльбекдашского месторождения, расположенного в Верхнем Гарабахе, показал 61.62 % меди, 0.96 % мышьяка, примеси других элементов незначительны (2, с. 189). Предметы из медно – мышьяковых сплавов появились на Кавказе, начиная с середины IV тысячелетия до нашей эры (4, с. 37). Эти сплавы выплавляли до середины II тысячелетия до нашей эры. В поздних памятниках, начиная с середины II тысячелетия до нашей эры, изделий из медно – мышьяковых сплавов намного меньше, многие из них изготовлены сплавлением лома древнейших изделий.

В заключении следует отметить, что в материальной культуре Азербайджана медно – мышьяковые сплавы имеют особое место, они бытовали более чем три с половиной тысячи лет. И только с начала II тысячелетия до нашей эры медно – мышьяковые сплавы уступили свое место более прочным медным сплавам, которые легировались оловом. Результаты наших исследований показали, что этот процесс (замена мышьяка оловом) шёл довольно медленно. В ранние периоды эпохи средней бронзы ещё продолжали выплавлять так называемую мышьяковистую бронзу.

Таблица

Результаты количественного спектрального анализа металлических изделий, обнаруженных при археологических раскопках курганных захоронений эпохи средней бронзы в ущелье Минберек Гахского района - Азербайджан

	Название предмета вес в граммах (г.)	Содержание элементов в весовых %												Тип сплава
		Cu	Sn	Pb	Zn	As	Sb	Au	Ag	Bi	Ni	Co	Fe	
1	Кинжал, 321 г.	Осн.	0.03	0.05	0.05	0.53	0.2	0.015	0.12	0.02	0.005	0	0.1	Медно – мышьяковый
2	Кинжал, 347 г.	Осн.	0.03	0.22	0	0.47	0	0.012	0.01	0.03	0.003	0	0.1	Медно – мышьяковый
3	Топорик, 352 г.	Осн.	0.025	0.3	0	0.42	0	0.02	0.11	0	0.05	0	0.1	Медно – мышьяковый

Примечание: № 1, № 5 – датируются концом III - началом II тысячелетия до н. э.

№ 2 – датируется первой половиной II тысячелетия до н. э.

Автор раскопок Мухтаров Насиб М.

ЛИТЕРАТУРА

1. Абибуллаев О. А. Энеолит и бронза на территории Нахчыванской АССР. Баку, Элм, 1982 – 314 с.
2. Геология Азербайджана. Рудные полезные ископаемые. Т.VI. Изд. АН Азерб. ССР, Баку, 1961 - 368 с.
3. Минерально – сырьевые ресурсы Азербайджана. Изд. “Озан”, Баку, 2005, с. 408 – 409.
4. Сеидов А. Г., Гасанова А. М. Древний металл Нахчывана. Баку, Элм, 2005 – 315 с.
5. Селимханов И.Р. Историко – химические и аналитические исследования древних предметов из медных сплавов. Изд. АН Азерб. ССР. Баку, 1960 – 184 с.
6. Тавадзе Ф. Н., Сакваралидзе Т. И. Бронзы древней Грузии. Изд. АН Груз. ССР. Тбилиси, 1959 – 121 с.
7. Эфендиев Г. Х. Гидротермальный рудный комплекс северо - восточной части Малого Кавказа. Изд. АН Азерб. ССР. Баку, 1960 – 345 с.

QAX RAYONUNUN ORTA TUNC DÖVRÜNƏ AİD KURQANLARDAN TAPILMIŞ METAL MƏMULATININ TƏDQIQI

Əzizəxanım Həsənova

Xülasə

Açar sözlər: Qax rayonu, orta tunc dövrü, analizlər, metal əşyalar.

Arxeoloq N. M. Muxtarov tərəfindən Qax rayonunun Minbərək dərəsindəki kurqan qəbirlərindən çox miqdarda arxeoloji materiallar aşkar olunmuşdur. Onlardan 3 – ü metal əşyadır. Bunlar 2 xəncər və 1 baltadır. Tədqiq olunan əşyalar kafi qorunub, səthi qalın oksid təbəqəsi ilə örtülmüşdür – metal qorunub saxlanılıb. Qazıntının müəllifi əşyaları e. ə. III minilliyin sonu II minilliyin 1 yarısına aid etmişdir. Analitik tədqiqatlar AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Arxeoloji texnologiya sektorunda miqdari spektral analiz metodu vasitəsi ilə aparılmışdır. Analizin nəticələri göstərmişdir ki, bütün tədqiq olunan məmulatlar mis – mərgümüş ərintilərindən hazırlanmışdır. Ərintilərin tərkibi Kiçik Qafqazın yerli mis filizlərinin tərkibi ilə uyğunluq təşkil edir. Şübhəsiz, tədqiq olunan dövrdə, Kiçik Qafqazın mis yataqları istifadə olunurdu.

RESEARCH OF MIDDLE BRONZE AGE METALLIC ARTIFACTS FOUND IN BARROWS OF GAKH REGION

Azizakhanim Hasanova

Summary

Key words: Gakh region, middle bronze, age analysis, metallic artifacts

A lot of archaeological materials were discovered by archaeologist N. M. Mukhtarov from the barrows of Minberek canyon of Gakh region. Three of them are metallic artifacts. They are two daggers and one axe - handle. All of these artifacts kept satisfactory, surfaces are cover by thick lay of oksid – metall was kept. Author of excavation dated these artifacts to the end of III-first part of II millennium BC.

Analytical investigation was made in the Sector of Archaeological Technology at the Institute of Archaeology and Ethnography of the National Academy of Sciences of Azerbaijan, with the methods of quantitative spectral analysis. The results of analysis show, that all of investigated artifacts, were made from the copper - arsenic alloys. The contents of alloys are similar to local copper ores of Small Caucasus, which maybe utilization in the investigated date.

КОМБИНИРОВАННЫЕ ПОГРЕБЕНИЯ КАВКАЗСКОЙ АЛБАНИИ

Гошгар Гошгарлы
(Институт Археологии и Этнографии НАНА)
kkoshkarly@yahoo.com

Ключевые слова: Албания, катакомба, аланы, сарматы.

Погребальный обряд в силу своей массовости и разнообразия в пределах конкретной территории и исторического периода является важнейшим источником при реконструкции исторических вопросов доклассовых и раннеклассовых обществ (1, с. 21). В древних периодах истории налицо явная связь погребального обряда с широким спектром явлений реальной жизни. Здесь отражается уровень развития и динамика земледелия, скотоводства, ремесел, торговли и социальной структуры общества, а это открывает широкие возможности для реконструкций, основанных на данных, полученных из погребальных памятников (2). Значительна роль погребальных памятников и в реконструкции религиозно-мировозренческих установок исследуемого периода. Причем, погребальный памятник, как никакой другой источник, фиксирует в себе изменения в идеологических установках общества в виде отклонения или же изменения элементов погребального обряда (3, с. 72-89).

Погребальные памятники являются и индикаторами проникновения в общество этнических мигрантов. Как правило, они приносят с собой новый для данного общества погребальный обряд, который соседствует с местным «стандартным» обрядом, или же на основе слияния местного и пришлого погребального обряда формируется третий, со «смешанными чертами». Некоторым аспектам этой проблемы и посвящается данная статья.

В I-II вв.н.э. в зоне Южного Кавказа, в том числе и на территории государства Кавказская Албания появляется новый тип захоронений в виде катакомбных могил (4, с. 97-112). Впервые катакомбные могилы в Азербайджане были зафиксированы в 1949 г. в зоне Мингечаура и первым их исследователем был С. М. Газиев, Г.М.Асланов (5, с. 63-72).

В целом в середине XX в. в зоне Мингечаура было изучено более 200 захоронений в катакомбных могилах (6, с. 170). Впоследствии единичные катакомбные захоронения были выявлены при раскопках городища Торпагкала в Гахском районе (7, с. 33-35), при раскопках поселения Баба-Дервиш в Газахском районе, (8, с. 60-61), при раскопках в Габале (9, с. 154), в Гусарском районе, у села Кухур-оба (10, с. 31-33).

В целом катакомбные погребения, выявленные на территории Азербайджана, хронологически охватывают период с I до VII в. н.э. Г.М.Асланов, впервые исследовавший эти могилы в Мингечауре, разделил их на основе ряда типовых признаков на три группы. Раннюю группу он датировал I-II вв.н.э., среднюю - III-IV вв.н.э., а позднюю – V-VII вв. (5, с. 64-69). Аналогичную схему хронологического деления дает и К.В.Тревер (6, с. 170-171). Основанием для такой периодизации служил могильный инвентарь и, в частности, выявленные в катакомбных могилах монеты. В первую группу были включены могилы, в которых были выявлены парфянские и римские республиканские монеты рубежа двух эр, во вторую группу - могилы с римскими монетами II-III вв. н.э., а в третью группу - могилы с монетами сасанидских правителей и полусферическими подвесными печатями сасанидского типа (6, 68-69). Аргументируя такое деление, Г.М.Асланов отмечал, что это: "... до некоторой степени подтверждается и стратиграфическим положением катакомб всех трех групп. Так, например, ранние погребения разрушены средними катакомбами, а погребения раннего и среднего – катакомбами позднего времени" (6, с. 69-70).

Следует отметить, что впоследствии Г.М.Асланов пересмотрел свою первоначальную схему деления катакомбных могил на три временные группы и стал подразделять их на две группы – раннюю и позднюю.

Раннюю он датировал I-IV вв. н.э., а позднюю IV-VII вв. н.э. (11, с. 146). Аналогичное хронологическое деление дает и Дж.А.Халилов (12, с. 94). Такое деление выглядит более обоснованным, так как и в конструктивном отношении, и в составе могильного инвентаря четко выделяются именно эти два хронологических периода (4, с. 98).

Ранняя группа катакомбных могил на сегодняшний день в Азербайджане известна лишь из Мингечаура, Газаха и Гахского районов (4, 98-99). И именно эти катакомбы являются объектами исследования в данной статье.

Ранние катакомбы по своему устройству практически идентичны. Их сооружение начиналось с рытья траншеи – дромоса, длина которого могла быть от 2-х до 4-х метров, а ширина от 0,6 до 1,1 м. (5, с. 64-65). Боковые стенки дромоса делались вертикальными, а дно было наклонным или ступенчатым, по направлению к камере. В конце дромоса сооружались входные проемы, ведущие в саму катакомбу. После завершения погребального процесса входной проем закладывался камнями или сырцовыми кирпичами. Погребальная камера в катакомбной могиле, обычно, имеет эллипсовидное, овальное или четырехугольное основание дна и купольное оформление стенок и потолка

(табл. I, II). Камера сооружалась перпендикулярно дромосу и по ширине намного больше него. Погребенный в таких камерах находился на одной оси с входной ямой и укладывался перпендикулярно к входу. Встречаются также катакомбы, траншеи – дромосы которых на обоих концах имеют могильные камеры (табл. II, рис.3). Как отмечают практически все исследователи ранних катакомб в Азербайджане, здесь, в основном, преобладают одиночные захоронения, а случаи парного или коллективного захоронения крайне редки (12, с. 94; 11, с. 146; 13, с. 236). Одним из характерных элементов ранних катакомбных могил является обычай, когда покойника укладывали на деревянном настиле (табл. II, рис. 2) или же на настиле из обожженных или сырцовых кирпичей. В целом, изоляционный слой необходимый атрибут всех ранних катакомбных захоронений, исследованных в Азербайджане.

Следует отметить и тот факт, что вместе с катакомбными захоронениями в Азербайджане впервые появляются и костяки с деформированными черепами. Из более чем двухсот катакомбных могил Мингечаура было изучено 132 черепа, из которых 54 были прижизненно деформированы (14, с. 16).

Для ранних катакомбных захоронений характерен, в случаях, когда могилы не были потревожены, значительный могильный инвентарь. Это разнообразные по формам и функциональному назначению керамические сосуды (12, с. 97; 5, с. 66; 6, с. 170-172; 13, с. 243-248), стеклянные флакончики (5, с. 66 рис.26; 6, с. 171, рис. 24; 7, с. 34, рис.5), которые являются предметами импорта, попавшими сюда из центров стеклоделия в Сирии (6, с. 171), многочисленные железные и бронзовые орудия труда и, в частности, серпы, вилы, топоры, ножи, ножницы, шилья, иголки и т.д. (12, с. 97), высокохудожественные серебряные предметы торевики (15, с. 70-74; 16, с. 96-100; 17, с. 57-63). В составе могильного инвентаря ранних катакомб очень много предметов украшений. Это - браслеты, фибулы, бляшки в виде грифонов, перстни-печати с разнообразными изображениями, булавки с зооморфными навершиями, бронзовые зеркала и подвески в виде фигурок оленя и птиц (12, с. 98; 5, с. 67-70; 18, с. 19-20). Массовыми украшениями в могилах этого типа являются бусы из стекла, горного хрусталя, агата и сердолика (5, с. 67).

В большинстве ранних катакомб среди могильного инвентаря широко представлено железное оружие. Это листовидные наконечники копий, узколезвийные кинжалы, мечи, наконечники стрел и т.д. (5, с. 64; 7, с. 36-39).

Следует также отметить, что в ряде ранних катакомбных могил наряду с керамическими сосудами зафиксировано и наличие деревян-

ной утвари. В зависимости от природных условий в некоторых могилах о наличии такой утвари свидетельствуют лишь остатки деревянной трухи или полусгнивших фрагментов сосудов (13, с. 223), но в некоторых катакомбах деревянные сосуды были достаточно хорошей сохранности (8, с. 57; 13, с. 228-229).

Таким образом, неоспоримым фактом является то, что на рубеже двух эр, а точнее в I- II вв. н.э. на территории исторической Кавказской Албании внезапно появляется новый погребальный обряд, не имеющий традиций и аналогов в местной среде и со всей определенностью указывающий на появление здесь нового этноса (19, с. 72-73). Первоначальное предположение Г.М.Асланова о принадлежности ранних катакомбных захоронений албанам (11, с. 116) не подтвердилось последующими исследованиями, в том числе и самого Г.М.Асланова (19, с. 72-73).

Но если для Южного Кавказа появление здесь в I- III вв. н.э. катакомбных могил было новым явлением, то для Северного Кавказа и Предкавказских степей ситуация была иной. Здесь, начиная со второй половины I тыс. до н.э., катакомба была достаточно распространённым типом погребений, который исследователями связывается с племенами сармато-аланского круга. Этому вопросу посвящена обширная научная литература, наиболее полное отражение которой дается в работах И.Г.Алиева (20, с. 198-211; 19, с. 72-88), К.Ф. Смирнова (21, с. 13-19; 22), А.П.Рунича (23, с. 241-244; 24, с. 198-210; 25, с. 132-150), В.А.Кузнецова (26; 27, с. 21-34), Е.И.Крупнова (28, с. 359-360), В.Б.Виноградова (29), А.П.Абрамовой (30, с. 88-94; 31, с. 80-94) и других исследователей.

Катакомбные захоронения Северного Кавказа исследователи связывают с сарматскими и аланскими племенами. К.Ф.Смирнов считает, что сарматские племена в V- I вв. до н.э. откочевали на Северный Кавказ из Поволжья и Приуралья и принесли в этот регион катакомбный тип погребений (21, с. 13). Аналогичной позиции придерживается и В.А.Кузнецов (27, с. 22).

В I в. н.э. наряду с сарматами на Северном Кавказе оседают и племена аланского круга и очень быстро создают господствующий племенной союз этого региона (20, с. 200).

В 70-80-х годах XX в. в азербайджанской историко-археологической литературе развернулась научная полемика по вопросу этнической принадлежности и путей проникновения катакомбных погребений в пределы Кавказской Албании. И.Г.Алиев однозначно утверждал, что катакомбный обряд захоронений проник в Кавказскую Албанию с Северного Кавказа. Носителями этого типа могил были именно аланы,

о вторжениях которых в пределы Южного Кавказа и Передней Азии сообщает ряд античных авторов (Страбон, Иосиф Флавий, Дион Кассий, Птолемей, Помпоний Мела), что и подтверждают катакомбные могилы, выявленные в Азербайджане, в частности, в зоне Мингечаура (20, с. 198-211; 19, с. 19, 72-89), который стал исходной территорией при вторжении этих племен в Иран (20, с. 200). Именно с этим фактором И.Г.Алиев связывает появление в зоне Мингечаура катакомбных могил с деформированными черепами (20, с. 201).

Следует отметить, что движение племен сармато-аланского круга с Северного Кавказа на Южный Кавказ через Дарьяльский и Дербентский проходы подтверждается рядом памятников на территории Грузии (32, с. 355, 358; 20, с. 200) и Дагестана (33, с. 127-128; 34, с. 257-272).

Одним из наиболее сложных вопросов является этническая привязка катакомбных могил. В целом, катакомбный тип погребений не является устойчивым этническим признаком. Помимо сармат и алан катакомбные могилы были характерны и для других племен, например гуннов. Северный Кавказ на рубеже двух эр отличается сложной по своей пестроте этнической ситуацией. Но все же, по мнению исследователей, в определенной группе катакомбных могил имеется ряд признаков, позволяющих определить их этническую принадлежность. М.П.Абрамова аланскими признаками катакомбных могил считает узкий вход, соединяющий камеру с дромосом, наличие наряду с одиночными парных и коллективных захоронений (30, с. 94). И.Г.Алиев добавляет к этим признакам наличие деформированных черепов, пряжек с подвижным язычком, амулетов в виде фигурок оленя, специфическое сармато-аланское оружие, наличие ритуала, связанного с огнем, заупокойной пищи, конских захоронений, деревянной утвари и т.д. (19, с. 79-82).

Дж.А.Халилов, полемизируя с И.Г.Алиевым, выдвинул предположение о проникновении этого обряда в Кавказскую Албанию с юга через Парфию и что носители этого обряда были не аланские, а другие этнические группы (12, с. 94-103). Наиболее ранние катакомбные погребения аланского типа фиксируются с середины I тыс. до н.э. в Центральной Азии (30, с. 94; 48, с. 99-100). Они обнаружены в районе Сырдарьи (35, с. 102) в Узбекистане, Туркмении и Киргизии (36, с. 99-114). Не исключено, что именно Центральная Азия была исходной зоной распространения катакомбного обряда погребения. Отсюда он распространялся по двум направлениям: первое на северо – запад, в сторону Южного Урала, Поволжья и Северного Кавказа, а второе – юго-западное и в III в. до н.э. они появляются в пределах Парфии, в Иране

и, в частности, в Южном Прикаспии (37, с. 88-105). Однако, сравнительный анализ катакомб Туркмении и Ирана первых веков нашей эры с теми, которые выявлены в Азербайджане в этот же период, показывают их конструктивные различия. Как отмечает Б.А.Литвинский, «общими для Южной Туркмении и Ирана являются могилы, где катакомба лежит на одной оси с дромосом» (37, с. 106), а во всех выявленных в Азербайджане катакомбах камера расположена перпендикулярно дромосу. Катакомбы такой конструкции доминируют и на Северном Кавказе. Они зафиксированы в зоне Дарьяльского прохода (22, с. 106) и в Иберии (32, с. 345, 349, 356).

Таким образом, точка зрения о проникновении катакомбных могил в Азербайджан с Северного Кавказа выглядит более аргументированной. Движение катакомбных могил с юга в Кавказскую Албанию археологически не зафиксировано (4, с. 106). В целом на всем Южном Кавказе катакомбные захоронения к югу от Куры не фиксируются (2, с. 119).

Вместе с теми, на наш взгляд, Дж.А.Халилов сделал абсолютно правильный вывод о том, что: «... катакомбные погребения, проникнув в Албанию, стали одним из могильных сооружений ее аборигенов» (12, с. 103).

В I- III вв. н.э. в зоне Мингечаура, где надолго осели носители катакомбного обряда захоронения, доминировали два типа погребений. Это были грунтовые захоронения со скорченным на левом или правом боку костяком (2, с. 15-22; 38, с. 16; 39, с. 17-45; 12, с. 59-67) и захоронения в больших горизонтально уложенных кувшинах-кюпах (2, с. 27-44; 40). Это хронологически наиболее устойчивые типы захоронений античного периода на всей территории Кавказской Албании и всего Южного Кавказа. Только на территории Азербайджана выявлено более 140 могильников с грунтовыми и более 100 могильников с кувшинными захоронениями (2, с. 72-79). В некоторых регионах Кавказской Албании вдоль Куры, в том числе, и в Мингечауре исследованы могильники с синхронно функционировавшими обоими типами погребений. Могильный инвентарь в погребениях обоих типов практически идентичен. Их широкое распространение и устойчивый характер функционирования позволяют считать их основными типами погребений местных албанских племен (2, 95). В историко- археологической литературе Азербайджана даже делались попытки связать эти типы погребений с конкретными племенами Кавказской Албании. Так, например, грунтовые погребения с сильно скорченным костяком связывали с албанами и удирами (39, с. 3-4; 6, с. 176), а кувшинные погребения - с гаргарами (6, с. 176). Однако широкий ареал распространения обоих типов погребений делает сомнительной их привязку только к этим племенам. Эти

типы погребений были основными у многих племен Южного Кавказа в античную эпоху, а племенные отличия, которых, несомненно, не могло не быть, вероятно, состояли из археологически не фиксируемых ритуалов и обрядов.

Еще один тип погребений, впервые фиксированный в зоне Мингечаура, следует отнести к аборигенному населению. Это захоронения в деревянных срубах. Срубное погребение - это своеобразный гроб, собранный по принципу сруба из бревен можжевельника (41, с. 36-44, рис.40; 42, с. 96; 2, с. 66-75). Для срубного захоронения вначале рыли четырехугольную яму глубиной 1,5-2 м, при длине до 3-х и ширине до 2-х м. Затем в них устанавливались срубы, имевшие около 1,5 м в длину и 0,7-0,8 м в ширину. После того, как в сруб укладывались покойник и часть могильного инвентаря, он перекрывался такими же, как дно и боковые стенки, плотно пригнанными один к другому, бревнами (табл. III, рис.1). Сруб занимал лишь часть могильной ямы. В свободное пространство вокруг сруба укладывали крупные и средние по размерам керамические сосуды. После завершения погребального обряда могильная яма перекрывалась бревнами, для которых по краям могильной ямы устраивались специальные выемки (12, с. 89-90), а затем могила заполнялась землей. Срубные погребения, как и все другие типы погребений Кавказской Албании, наземных признаков не имеют. Следует отметить, что за пределами исторических границ Кавказской Албании этот тип погребений не известен (2, с. 67). В срубных погребениях с грунтовыми захоронениями зафиксированы одиночные, парные и групповые захоронения. При одиночном захоронении труп укладывали в скорченном положении на правом или на левом боку, а при парном захоронении покойников укладывали в скорченном положении лицом к лицу (12, с. 91- 92). В срубных погребениях один труп (основное захоронение) укладывался в скорченном положении на левом или правом боку в срубе, а другие трупы укладывались в сидячем положении вокруг сруба снаружи. Все они, как правило, имеют следы травм (5, с. 65-66). В некоторых срубных погребениях рядом с основным костяком в срубе были выявлены отдельные черепа (41, с. 36; 43, с. 26). По мнению исследователей, здесь мы имеем дело с обычаем насильственного умерщвления (6, с. 168-169; 44, с. 114).

Относительно датировки срубных погребений у исследователей особых разногласий нет. На основе всего комплекса могильного инвентаря, в том числе и многочисленных римских и парфянских серебряных монет они датируются I- IV вв.н.э. (12, с. 94; 44, с. 115; 6, с. 168-169). Срубное погребение, как правило, имеет богатый разнообразный могильный инвентарь, который в целом аналогичен могильному ин-

вентарю грунтовых и кувшинных погребений. В нем содержится много высокохудожественных, часто привозных из других стран серебряных, стеклянных и керамических предметов, инкрустированных ювелирных изделий из золота и серебра. В срубных захоронениях обычно много оружия (45, с. 68-78).

Касаясь вопроса о происхождении срубных погребений, следует отметить, что могильный инвентарь этих погребений можно считать традиционно албанским. Вероятнее всего, и сам погребальный обряд сформировался на территории Албании. Схожие элементы этого погребального обряда фиксируются на территории будущей Кавказской Албании уже в эпоху бронзы (45, с. 72-73). Все это позволяет утверждать, что в срубных могилах были захоронены представители привилегированных слоев албанского общества, продолжающих традицию, сложившуюся в более ранние периоды. Так И.А.Бабаев предполагает, что в этих могилах захоронены знатные воины (44, с. 115).

Разумеется, обилие или скудность могильного инвентаря не всегда является показателем социального статуса погребенного. С одной стороны, в могильном инвентаре отражается: «... мера общественного труда и мера распределения материальных благ, которая находит выражение в структуре погребения через количественный и качественный состав инвентаря» (46, с. 211). Но при этом нельзя забывать то, что количество, состав, расположение могильного инвентаря могут как раз отражать канонизированные элементы обрядности, профессиональную или половозрастную принадлежность погребенного и не обязательно являются показателями его социального положения. Другое дело само погребальное сооружение. Здесь исследователи давно обратили внимание на то, что монументальность могильного сооружения, количество материала, труд и время, необходимые на его сооружение – яркий показатель социальной значимости погребенного. В этом аспекте вызывает интерес и количественное отношение того или иного типа синхронных по времени захоронений и целый ряд других факторов. Но даже уже отмеченные моменты свидетельствуют о том, что сравнительно небольшое количество выявленных срубных захоронений, их достаточно сложная конструкция, требующая, по сравнению с другими типами захоронений, большого времени, труда и затрат, позволяют отнести их если не к самым высшим, то во всяком случае, к социально значимым группам населения албанского общества.

Таким образом, как видно из вышеизложенного, на момент появления на территории Кавказской Албании в зоне Мингечаура катакомбных погребений здесь функционировали устойчивые местные погребальные обряды.

Аланские племена, являвшиеся носителями катакомбного типа захоронений, проникли в самом начале нашей эры через Дарьяльский проход в Восточную Грузию (29, с. 106; 32, с. 345-356), а затем, продвинувшись еще дальше на юг, компактно осели в зоне Мингечаура, где вступили в длительный контакт с местным албанским населением и испытали сильное влияние его материальной культуры (2, с. 96).

Возможно, что зона Мингечаура была тыловым плацдармом аланских племен, куда после очередных набегов в Переднюю Азию возвращалось их войско. Со временем число осевших здесь алан увеличилось и наладились тесные контакты с местным албанским населением. И, как обычно бывает в контактных зонах, это привело к взаимопроникновению элементов материальной и духовной культуры. В результате этих процессов в зоне Мингечаура сложились нигде более не фиксируемые смешанные погребальные обряды - катакомбно-срубные и катакомбно-кувшинные захоронения (19, с. 81).

Ранние катакомбные захоронения Кавказской Албании, как уже отмечалось, датированы исследователями суммарно I-III вв. н.э. (20, с. 198-211; 19, с. 72-88; 7, с. 29-43; 5, с. 63-65; 11, с. 120-137; 8, с. 55; 6, с. 170-172; 12, с. 94-98). Этим же хронологическим диапазоном датированы и комбинированные катакомбно-срубные и катакомбно – кувшинные погребения. При этом, по мнению исследователей, убедительным аргументом в пользу такой датировки служат выявленные в чисто катакомбных, и в катакомбно –срубных, а также в катакомбно – кувшинных погребениях многочисленные серебряные парфянские и римские монеты I-III вв. н.э. Так например, в катакомбно-кувшинном погребении, выявленном в Мингечауре в 1953 г., была монета парфянского царя Готарса (40/41-51 гг. н.э.) (11, с. 125). В катакомбно-срубном погребении, исследованном в Мингечауре в 1949 г., под номерами 17 и 97 также найдены монеты Готарса (11, с. 131-132, 136). При этом абсолютно не учитывается тот факт, что есть катакомбно-срубное погребение в Мингечауре, где вместе с монетой Готарса находились монеты Антонина Пия (138-161 гг. н.э.) и Фульвии Плаутилы (211-217 гг. н.э.), что говорит о длительном обращении монет прежде, чем они попадали в могилы (11, с. 145). Поэтому на основании монет Готарса установление нижней датировки комбинированных катакомбно-срубных и катакомбно-кувшинных могил выглядит малоубедительным (2, с. 86).

Мы исходим из того, что комбинированные типы захоронений не могли возникнуть внезапно. Чисто катакомбные захоронения Мингечаура должны были существовать с местными грунтовыми кувшинными и срубными погребениями и лишь затем должно было произойти взаимопроникновение элементов погребального обряда и появление

комбинированных типов погребений. Это дает возможность считать, что самые ранние катакомбы в Азербайджане - это катакомбы, в которых покойник захоронен в вытянутом положении на настилах из деревянных досок или из сырцовых и обожженных кирпичей (12, с. 96).

Видимо, изоляционный слой под покойником - обязательный атрибут ранних катакомбных могил в Азербайджане. В таких могилах погребение осуществлялось как в скорченном на боку, так и в вытянутом на спине положении, причем последние почти, всегда содержали костяки с деформированными черепами (13, с. 227-239). К сожалению, ранних, чисто катакомбных могил исследовано мало, так как они разрушены катакомбными погребениями последующего периода (5, с. 69-70). Такие чисто катакомбные захоронения с деформированными черепами следует датировать I-II вв. н.э., а катакомбно-срубные и катакомбно-кувшинные погребения, вероятнее всего, можно датировать II-III вв. н.э.

Проникновение племен сармато-аланского круга в I-II вв.н.э. в пределы Южного Кавказа хорошо зафиксировано в античных и раннесредневековых источниках (19, с. 74-75). Достаточно отметить хорошо иллюстрированный целым рядом источников знаменитый поход аланских племен в 72-74 гг.н.э. в пределы Южного Кавказа и Передней Азии. Интересен и тот факт, что возвращаясь из этого похода, аланы останавливались в области Камбисена, в которую в античный период входила и зона Мингечаура (32, с. 346-348; 19, с. 78). Нет сомнения в том, что племена аланского круга прочно и надолго, осели в зоне Мингечаура, где вступили в длительный тесный контакт с местным населением. Эти контакты аланского этнического массива с местными племенами породили новые специальные типы погребений, когда в катакомбной могиле осуществляются захоронения в керамическом кувшине или же в деревянном срубе (табл. III, рис. 2, 3). Как следствие этого в начале нашей эры мы наблюдаем возникновение в Кавказской Албании комбинированных типов погребений - катакомбно-срубных и катакомбно-кувшинных.

В связи с наличием таких албано-аланских комбинированных погребальных обрядов хочется отметить еще один момент. Одним из хорошо фиксируемых албанских племен, о которых упоминают античные авторы (Геродот, Страбон, Птолемей и др.), являются утии-предки современных удин (6, с. 44). В первые века нашей эры античные авторы размещают утиев на территории Кавказской Албании. По мнению исследователей, это одно из основных албанских племен, живших на левобережье и правобережье Куры, ниже устья Алазани (6, с. 46). В этот ареал входит и зона Мингечаура. Утии дали название целой области

Албании под названием Ути. Особый интерес представляет сообщение Плиния о наличии в пределах Кавказской Албании племени утидорсов. Эта комбинация возникла из слияния названия двух этносов: утиев и аорсов (47, с. 15). Последние были сильным племенем алано-сарматского круга, часто совершавшим набеги в пределы Южного Кавказа и Передней Азии (48, с. 161-165). В данном случае мы хотим предложить версию о том, что появление термина «утидорсы», возможно, имеет определенную связь с появлением отмеченных комбинированных албано-аланских типов погребений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексин В.А. Традиции и инновации в погребальных обрядах (эпоха первобытнообщинного строя). Преемственность и инновации в развитии древних культур. Ленинград, 1981.
2. Гошгарлы Г.О. Типология погребальных памятников античного периода на территории Азербайджана. Баку, 2012.
3. Гмыря Л.Б. Погребальный обряд Паласа сыртского могильника /Этнокультурные процессы в древнем Дагестане. Махачкала, 1987.
4. Гошгарлы Г.О. Ранние катакомбные погребения Кавказской Албании. // *Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası*. Bakı, 2007, № 1.
5. Асланов Г.М. К изучению раннесредневековых памятников Мингечаура. // КСИИМК АН СССР, 1955, вып. 60.
6. Тревер К.В. Очерки истории и культуры Кавказской Албании. Москва-Ленинград, 1959.
7. **Aslanov Q.M. Torpaqçalada arxeoloji qazıntılar // Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, ictimai elmlər seriyası, 1961, № 8.**
8. **Əliyev V. Baba Dərvişdə katakombə qəbri // Azərbaycanın SSR EA Xəbərləri. Tarix, fəlsəfə və hüquq seriyası, 1969, № 4.**
9. **Qaziyev S.M. Qəbələdə aparılmış arxeoloji tədqiqat və qazıntıların ilk yekunları / AMM, VI c. , Bakı, 1965.**
10. Гошгарлы Г.О. Раннесредневековый могильник у с.Кухуроба как показатель связей Кавказской Албании с Северным Кавказом. Историко-культурные и экономические связи народов Кавказа: прошлое, настоящее, будущее. Махачкала, 2004.
11. Aslanov Q.M. I–IV əsrlərdə Qafqaz Albaniyasının maddi-mədəniyyət tarixindən / Вопросы истории Кавказской Албании, Баку, 1962.
12. Халилов Дж. А. Материальная культура Кавказской Албании. Баку, 1985.
13. Nərimanov İ.H., Aslanov Q.M. Mingəçevirin bir qrup qəbir abidələri haqqında / AMM, IV c., Bakı, 1962.
14. Касимова Р.М. О краниологических материалах их раскопок в Мингечауре / Вопросы истории Кавказской Албании. Баку, 1962.
15. Кошкарлы К.О. Ваза из Торпаггалы // Доклады АН Азерб. ССР, 1978, т.

XXXIV, № 9.

16. Кошкарлы К.О. Две серебряные фиалы из археологических раскопок Азербайджана // Доклады АН Азерб. ССР, 1979, т. XXXV, № 6.
17. Расулова М.М., Кошкарлы К.О. Торевтика Кавказской Албании в I–III вв. н.э. // Ученые записки Азерб. Госуд. Унив. им. С.М.Кирова. Серия «История и философия», 1979, № 7.
18. Асланов Г.М., Голубкина Т.И., Садахзаде Ш.Г. Каталог золотых и серебряных предметов из археологических раскопок Азербайджана. Баку, 1966.
19. Алиев И.Г., Асланов Г.М. К вопросу о проникновении на территорию Азербайджана племен сармато-массагетско-аланского круга в первые века нашего летоисчисления / Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии. Т. III. Орджоникидзе, 1975.
20. Алиев И.Г. Сармато-аланы на пути в Иран / История Иранского государства и культуры. Москва, 1971.
21. Смирнов К.Ф. Сарматские катакомбные погребения Южного Приуралья-Поволжья и их отношение к катакомбам Северного Кавказа/ Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии. Т. III. Орджоникидзе, 1975.
22. Смирнов К.Ф. Сарматы и утверждение их политического господства в Скифии. Москва, 1984.
23. Рунич А.П. Катакомбные могильники в районе Кисловодска // СА, 1963, № 3.
24. Рунич А.П. Катакомбы Рим-горы // СА, 1970, № 2.
25. Рунич А.П. Аланский могильник в «Мокрой Балке» у города Кисловодска/ Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии. Т. III. Орджоникидзе, 1975.
26. Кузнецов В.А. Аланские племена Северного Кавказа. Москва, 1962.
27. Кузнецов В.А. Аланская культура Центрального Кавказа и ее локальные варианты в V–XIII вв. / Материалы по археологии и древней истории Северной Осетии. т. III Орджоникидзе, 1975.
28. Крупнов Е.И. Древняя история Северного Кавказа. Москва, 1960.
29. Виноградов В.Б. Сарматы Северо-Восточного Кавказа. Грозный, 1963.
30. Абрамова М.П. Исследования Нижне-Джулатского могильника в 1967 г. // КСИА АН СССР, 1970, вып. 124.
31. Абрамова М.П., Пярых Г.Г. Взаимоотношения степных кочевников и оседлых племен Северного Кавказа. / Кавказ и степной мир в древности и средние века. Махачкала, 2000.
32. Меликишвили Г.А. К истории древней Грузии. Тбилиси, 1959.
33. Гаджиев М.Г., Давудов О.М., Шихсаидов А.Р. История Дагестана. Махачкала, 1996.
34. Смирнов К.Ф. Археологические исследования в районе Дагестанского селения Тарки в 1948–1949 гг. / МИА СССР, № 23 Москва-Ленинград, 1951.
35. Смирнов К.Ф. Сарматские племена Северного Прикаспия // КСИИМК, вып. XXXIV 1950.

36. Сорокин С.С. Среднеазиатские подбойные и катакомбные погребения как памятник местной культуры // СА, 1956, т. XXIV
37. Литвинский Б.А. Погребальные сооружения и погребальная практика в Парфии /Средняя Азия, Кавказ и Зарубежный Восток в древности. Москва, 1983.
38. Асланов Г.М., Ваидов Р.М., Ионе Г.И. Древний Мингечаур. Баку, 1959.
39. Исмизаде О.Ш. Ялойлутепинская культура. Баку, 1956.
40. Казиев С.М. Альбом кувшинных погребений Мингечаура. Баку, 1960.
41. Казиев С.М. Археологические раскопки в Мингечауре. / МКА, т. I. Баку, 1949.
42. Ваидов Р.М. Археологические раскопки в Мингечауре в 1950 г. // КСИМК АН СССР вып. XLVI 1952.
43. Казиев С.М. О некоторых типах оружия из Мингечаура. / МКА, т. II. Баку, 1951.
44. Бабаев И.А. Города Кавказской Албании. Баку, 1990.
45. Гошгарлы Г.О. Срубное погребение в зоне нефтепровода Баку-Тбилиси-Джейхан // Azərbaycan arxeologiyası və etnoqrafiyası. Bakı, 2006, № 2.
46. Кравченко Н.М. О методике социологического анализа погребального обряда черняховской культуры / Исследование социально-исторических проблем в археологии. Киев, 1987.
47. Кобычев В.П. Некоторые вопросы этногенеза и раннеэтнической истории народов Кавказа: Финно-угры на Кавказе. // Кавказский этнографический сборник, вып. IX. Москва 1989.
48. Лукьяшко С.И. О караванной торговле аорсов // Древности Евразии в скифо-сарматское время. Москва, 1984.

QAFQAZ ALBANIYASININ QURAŞDIRILMIŞ QƏBİRLƏRİ

Qoşqar Qoşqarlı

Xülasə

Açar sözlər: Albaniya, katakombalar, alanlar, sarmatlar.

Məqalədə eramızın əvvəllərində Qafqaz Albaniyasının indiki Mingəçevir zonasında təşəkkül tapmış dəfn adətlərindəki vəziyyət nəzərdən keçirilir. Bu dövrdə Qafqaz Albaniyası əhalisi üçün ənənəvi olan və Mingəçevir zonasında kütləvi surətdə aşkar edilən torpaq və küp qəbirləri ilə yanaşı taxta qutu və katakomba tipli qəbirlər də meydana çıxır.

Müəllif katakomba qəbirlərinin Şimali Qafqazdan Qafqaz Albaniyası hüdudlarına keçmə yollarını nəzərdən keçirir, bu məsələ üzrə mənbələri və elmi ədəbiyyatı təhlil edir və katakomba qəbirlərinin, eramızın I-III əsrlərinin alan tayfaları dairəsinə mənsub olduğunu hesab edən tədqiqatçıların fikirləri ilə razılaşır. Alanların Mingəçevir zonasında uzun müddət məskunlaşması və yerli əhali ilə sıx

təmasda olmaları katakombaların ardınca katakombə-taxta qutu və katakombə-küp qəbirlərinin yaranmasına gətirib çıxarmışdı. Bu kombinə edilmiş qəbirlərdəki dəfn adətində və onlarda aşkar olunmuş maddi-mədəniyyət qalıqlarında həm tipik alan, həm də alban cizgiləri uzlaşırlar.

Müəllif belə bir fərziyyə irəli sürür ki, bir sıra antik müəlliflərin haqqında məlumat verdikləri və tədqiqatçıların iki tayfa adının – udin və aors adlarının birləşməsi hesab etdikləri utidors etnonimin meydana çıxması, kombinə edilmiş katakombə-taxta qutu və katakombə-küp qəbirlərinin yaranması ilə bağlı ola bilər.

Məlum olduğu kimi, utilər Qafqaz Albaniyasının aparıcı tayfalarından biri olmuşlar ki, onların nəsiləri olan udinlər indi də Mingəçevirə bitişik bölgədə yaşayırlar, aorslar isə sarmat-alan dairəsinin aparıcı tayfalarından biri idilər. Bu iki tayfa arasındakı sıx təmaslar bir sıra antik müəlliflərinə utidors adını çəkməsinə gətirib çıxartmışdır.

COMBINED GRAVES OF CAUCASIAN ALBANIA

Goshgar Goshgarli

Summary

Keywords: Albania, catacomb graves, alan, sarmatia

This article considers the situation with burial monuments in the area of Mingechaur in the Caucasian Albania in the beginning of AD. Apart from ground pit graves and jug graves, which are traditional for the population of the Caucasian Albania and lots of which have been discovered in the area of Mingechaur, this period also saw the appearance of new type of graves - woodcut graves and catacomb graves.

The author examines the ways of penetration of catacomb graves from the Northern Caucasus to the Caucasian Albania, analyzes sources and scientific references regarding this issue and shares the opinion of researchers, who suggest that catacomb graves of the 1st-3rd centuries AD are the graves of the Alan circle tribes. As the Alans had settled in the area of Mingechaur for a long period of time and established close links with local population, this led to the appearance, following the catacomb graves, combined catacomb-cut and catacomb-jug graves as well. Either typical Alan traits or local Albanian ones are combined in the funeral rituality of these combined graves and in the material culture items found in theme.

The author suggests that reports about the tribes of Utidors made by a number of antique authors in the early centuries AD (the name is viewed by researchers as a combination of the names of two tribes - Uties and Aorses) might have been linked to the appearance of combined catacomb-cut and catacomb-jug graves.

As is known, the Uties are one of the Caucasian Albanian key tribes whose descendants - Udins - continue to live in the region at the moment, while the Aorses are one of the key tribes of the Sarmatian-Alan circle. Close links between these two tribes could lead many antique authors to suggest the tribal name of "Utidors".

Таблица I

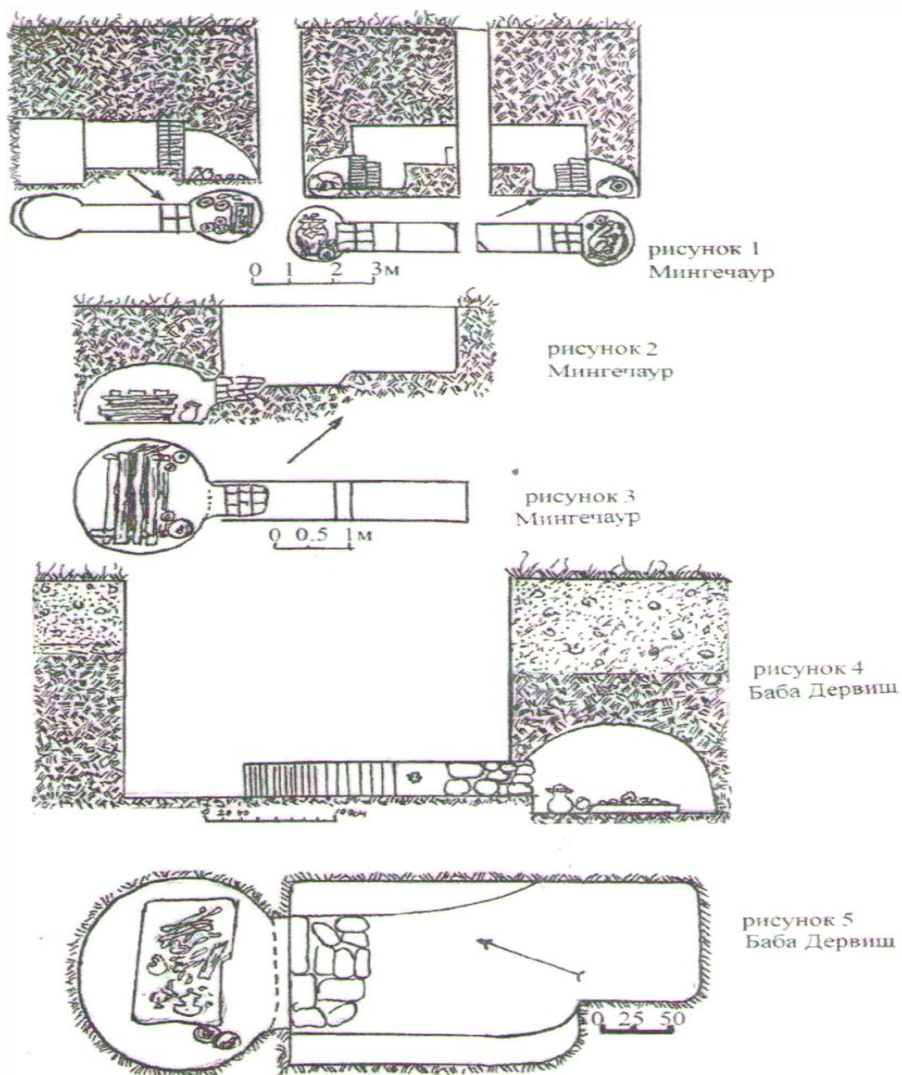

Таблица II

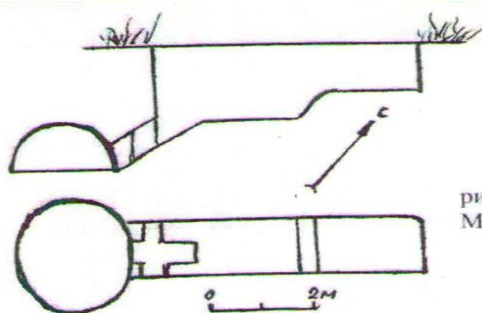

рисунок 1
Мингечаур

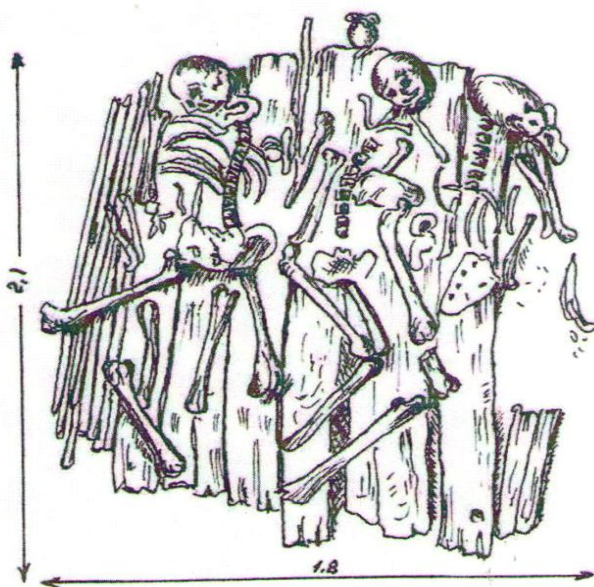

рисунок 2
Мингечаур

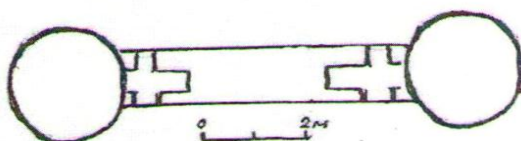
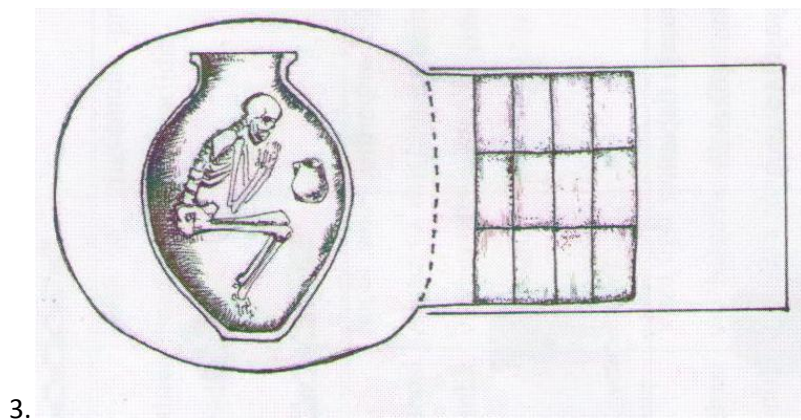
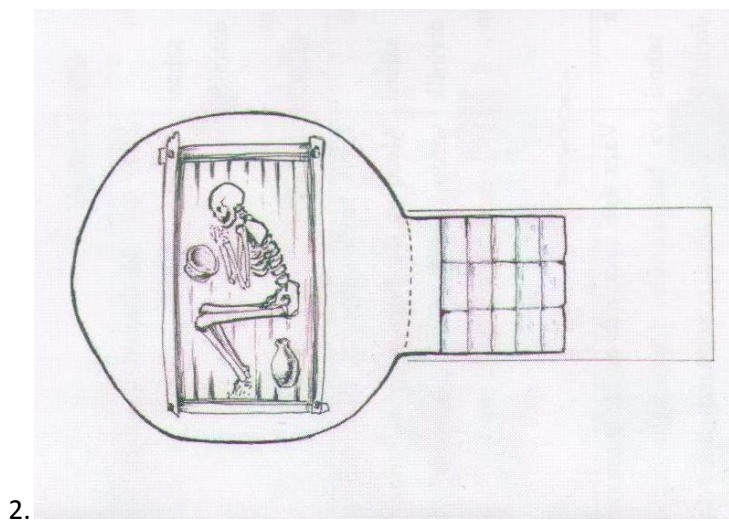
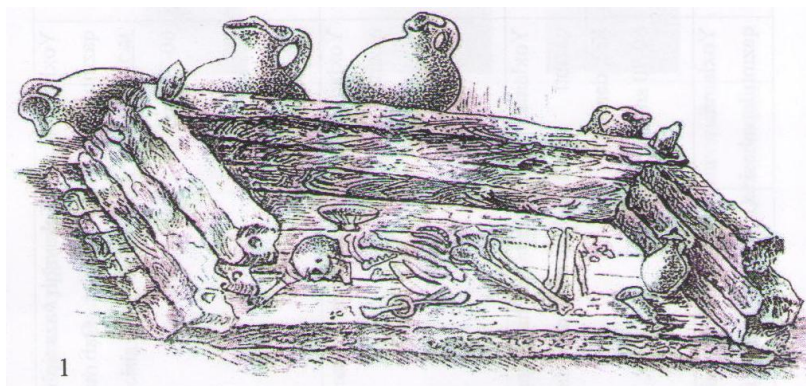

рисунок 3
Мингечаур

Таблица III

BALAKƏNDƏN AŞKAR EDİLƏN BƏZİ BAŞDAŞLARI HAQQINDA

Qənirə Pirquliyeva
(Bakı Dövlət Universiteti)
p_qanira@hotmail.com

Açar sözlər: şimal-qərb, sinədaşlar, türklər, Avrasiya

Azərbaycanın şimal-qərbində yerləşən Balakən Gürcüstan və Dağıstanla olan sərhədlərdəki bölgədə yerləşir. Burada keçən əsrin ikinci yarısından başlayaraq arxeoloji qazıntılar aparılmışdır. Bununla belə, qısamüddətli ekspedisiyalar bir çox problemləri cavablandırma bilməmişdir. 2013-cü ilin iyun-sentyabr aylarında Balakən ərazisində aparılan kəşfiyyat xarakterli arxeoloji ekspedisiya zamanı maraqlı abidələr üzə çıxarılmışdır. Aparılan araşdırmalar nəticəsində rayonun təsdiq edilmiş arxeoloji abidələr xəritəsinə 4 yeni abidə əlavə edilmişdir. Bütün abidələrdən bəzi yerüstü tapıntılar əldə edilmiş, həmçinin bir neçə abidələrin xronoloji çərçivəsi haqqında düzəlişlər barədə yeni mülahizələr ətrafında elmi tədqiqatlara başlanılmışdır.

Bölgənin ərazisinə və əhalisinin sayına görə ən böyük qəsəbə tipli yaşayış yeri olan Katex, həm də abidələrin sayı baxımından digər yerlərdən üstünlük təşkil edir. Katex kəndinin ərazisində eyniadlı çayın sağ sahilində, aşağı axarında “Çaqqaloba” adlanan yerdə təxminən 1 hektarlıq məkanda mövcud olan tikili qalıqları arasında 46 qəbirdən ibarət köhnə məzarlıq yeri aşkarlanmışdır. İlk ehtimallarımıza görə, burada təxminən XII-XVII əsrlərdə xanəgah fəaliyyət göstərmişdir. Xanəgahdan günümüzə salamat qalan tikililərdən abidənin girişinin sağ tərəfində kiçik ölçülərə malik məscid qalıqları, oradan şimal tərəfə 100- 150 metr aralı iri tikili qalıqları daha çox karvansaraya bənzəyir. Ərazidə həm də hücrə tipli məkanların qalıqları bir neçə yerdə gözə çarpır. Bu abidədə diqqətimizi cəlb edən maddi-mədəniyyət qalıqlarından daha çox yerli çaydaşlarından hazırlanan başdaşları oldu. Qəbirlər məscidin və xanəgahın cənub-şərq istiqamətində hasar tipli divar qalıqları boyunca yerləşmişdir. Bu başdaşlarının bəziləri çox maraqlı tipdə hazırlanmışlar.

Əvvəla onu qeyd etmək lazımdır ki, torpaq qəbirlərinin baş və ayaq hissələrində dik daş şəklində olan bu başdaşları yuxarı hissədə - başda daha hündür və quruluşuna görə cürbəcür quruluşa bənzər, ayaq hissədə olanlara ayaqdaşları heç bir işlənmə olmadan nisbətən kiçik ölçüdə, xüsusi qaydada dik şəkildə yerə bərkidilmişdir. Forma etibarilə bu cür baş-ayaq mənasını daşıyan cürbəcür quruluşlu başdaşları qədim türklərin ölubasdırma adətlərində geniş yayılmış qəbirüstü abidələrdir. Bu qəbirlər iri kurqanlarda olduğu kimi üstü torpaqla örtülmüş, dik qoyulmuş daşla ölünün baş və ayaq yerləri, hər iki tərəfinə eyni daşların kiçik ölçülü tiplərindən düzülərək, həm də

dəfn olunan insanın real boyunun hündürlüyünü və enini aydın şəkildə bütöv ölçüsünü göstərmişlər. Bu faktın dəqiq olmasının bir göstəricisi burada kiçik, dairəvi şəkilli uşaq qəbirlərinin mövcudluğudur.

Belə başdaşlarından biri maraldaş formasında olaraq, dikili daş şəklindədir. Bu daşın üzərində maralın antropomorfuna uyğun kiçik işləmələr var (şəkil1). Bu işləmələr maralın təbii ölçülərinə uyğunlaşdırılaraq, ehtimal edilən baş və bədən hissəsində nəzərə çarpır. Görkəmli türkoloq-alim F.Ağasioğlu bu tip tapıntıları barəsində qeyd edir ki, “maraldaşların bir özəlliyi də onların kurqan yaxınlığında və tapınaq yerlərində olmasıdır. Doğru türkləri maraldaşa sındaş (sığındaş), monqollar isə xoşu çillo (keçi daş) deyirlər” (1,34). Oxşar daş nümunələrinin Zaqataladan kiçik ölçülərdə tapılması barəsində elə həmin müəllifin əsərlərində məlumat vardır. Bu cür başdaşlarının Avrasiya məkanında yayılmasının ilkin tarixi miladdan öncə I minillikdən başladığı ehtimal edilir (2-4) .

Şəkil 1

Şəkil 2

Bir qrup alim –mütəxəssislərin araşdırmalarına görə, “daşmaralı” formasında olan başdaşları, elmdə daha çox “daşbalıq” tipli sinədaşları ilə eynidir (şəkil1-2). Avropanın şimalında aşkarlanan oxşar “daşmaral” formalı sinədaşları miladdan öncə VII-V əsrlərə aid olaraq, uzun yüzilliklər insanlar tərəfindən məhz qəbir abidələrində istifadə edilmişdir. Balakən ərazisindəki daşmaralı formalı başdaşı bir çox parametrlərlə-hazırlanma üslubuna və materialına, yerləşdirmə istiqamətlərinə görə və s. əlamətlərinə görə daha çox orta əsrlərin ilkin çağlarına aid edilə bilər. Sözsüz ki, bu xronoloji çərçivə subyektiv mülahizədir. Belə ki, abidənin ərazisində heç bir qazıntı aparılmadığından dəqiq tarixi müəyyənləşdirmək bu gün mümkün deyildir. Burada bir neçə başdaşı kimi çaydaşından insan tərəfindən mükəmməl şəkildə

də hazırlanan başqa bir sinədəşi daha çox tısbəgə-daş bəgə-bəgə formasına bənzəyir (şəkil4). Abidədə balıq formasına bənzər sinədəşi də diqqətimizi cəlb etmişdir (şəkil 3).

Qeyd etmək lazımdır ki, hələ sovet imperiyası zamanında Qərbi Azərbaycan torpaqlarında, xüsusilə Göyçə gölü ətrafında balıq obrazlı menqirlər haqqında müəyyən məlumatlar vardır. Elmi mülahizələrə əsasən, bu cür daş-balıq obrazları miladdan öncə II minilliyin sonlarında meydana gəlmişdir. Bu cür abidələr haqqında maraqlı bir mülahizə hörmətli Firudin bəyə məxsusdur. Onun fikrincə, daşbalıq kultu su ilə bağlı olduğundan, onun axar su qaynaqları yaxınlığında qoyurdular. Bizim araşdırdığımız balıq formalı sinədəşi Katex çayının gur axan sularının yaxınlığında yerləşdirilmişdir. Bu tipli daşların üzərində insana aid olan elementlər simvolik işarələrlə daha çox yonma və cızma üsulu ilə hazırlanmışdır. Qəbirlərin bəzilərinin başdaşları-yerli daşlardan hazırlanan insan obrazlarının baş nahiyyələri kəsilmişdir və bu kəsinti yeri aydın olaraq seçilir. Bu başdaşlarının baş nahiyyəsi haqqında elmdə, islam qəbul edilən zamanı onların kəsilib, yerlə-yeksan edilməsi ilə çoxallahlılığa, büt-pərəstliyə qarşı aparılan mübarizənin həyata keçirilməsi barəsində mülahizələr vardır. Fikrimizcə, bu cür “təmizləmə” işləri Qafqaz Albaniyası zamanında ilk təkallahlıq dinlərindən olan xristianlıq qəbul olunan zamanda başlamışdır. Ona görə də belə başdaşlarının baş nahiyyəsinin dağıdılması və bununla da əsas formanın itməsi erkən antik dövrə, təxminən eramızın III-VII yüzilliklərinə aid etmək daha düzgün olardı.

Bütün heyvan- zoomorf obrazları özündə əks etdirən sinədəşləri barəsində cürbəcür elmi mülahizələr və mübahisələr 100 ildən artıqdır ki, davam edir. Heç bir obraz barəsində ortaqlıq bir fikir olmasa da, onların sak tayfalarından başlayaraq, bütün Avrasiya məkanında türk tayfalarına məxsus olması əsas ideya kimi keçməkdədir. Bu cür dəfnetmə mərasiminin tunc dövrünün sonundan etibarən göstərilən məkanda yayılması faktlarının türklərlə əlaqədar olması təkzibedilməzdir. Bu abidədə mövcud olan bəzi başdaşlarının üzərində islam qəbul edildikdən sonra üzərində ərəb əlifbası ilə yazılan epigrafiq məlumatlar aydın oxunur. Onların birinin üzərində 142- ci il (miladi tarixi ilə 764-cü il) aydın olaraq oxunur (şəkil.2). Ola bilər ki, bu cür formalı başdaşları islam qəbul edildikdən sonra da uzun yüzilliklər insanlar tərəfindən eyni məqsədlə istifadə edilmişdir. Fərq bu daşların heç bir forma verməyərək, uzunsov şəkildə olaraq, bir tərəfində ərəb əlifbasında ölən insan haqqında qısa məlumatlar yazılması olmuşdur. Görünür, bu sahə daş-ışləmə sənət növlərindən olaraq, uzun müddət əhali arasında geniş istifadə edilmişdir.

Balakəndə indiyə qədər cəngəlliklərə bənzər Alp meşələrində Azərbaycan Albaniya dövlətinə aid xristian məbədlərinin, kilsələrinin qalıqları vardır. Demək olar ki, bütün məbədlərin həyat ərazisində, yaxud yaxınlığın-

da yuxarıda təsvir etdiyimiz tipli qəbir abidələri dağınıq şəkildə qalır. Maraqlıdır ki, əsasən dağlıq və dağətəyi yerlərdə insanların çox qədimlərdən məskunlaşdığı məkanlarda antik və erkən orta əsrlərdə tikilən məbəd-ibadət-gah-kilsələrdə, həm də orada yaşayan və çalışan dini icmaların özlərinə məxsus divar sədləri, kiçik qəbiristanlıqları, yaxud kurqan qalıqları günümüzdə qədər öz möhtəşəmliklərini saxlamaqdadır.

Bu yerlərdə yuxarıda qısa təsviri verilən sinədaşlarının aşkar edilməsi yenilik - görünməmiş hadisə kimi qələmə verilməməlidir. Belə ki, buralar qədim türk tayfalarının Qafqazda ilkin və ən qədim insan məskənlərindən biridir. Balakənin toponimləri, oronimləri, hidronimləri və digər mühüm elementlər qədim türk ellərindən xəbər verməkdədir. Kəşfiyyat xarakterli ekspedisiyamız zamanı biz yuxarıda adı çəkilən qəbir abidələrinin yalnız fotolarını və ölçülərini götürə bildik. Ərazidə çoxlu kolluq, ağaclıq olduğundan tam olaraq görüntüləri belə əldə etmək mümkün olmadı. Bununla belə daşbalıq, daşmaral, daşbağa-taşbağa-tısbəğa tipli sinədaşları bütün anlamlarda və parametrlərdə qədim türk tayfalarına məxsus ölubasdırma mədəniyyətinə məxsus olması faktını sübut edir.

Şəkil 3

Şəkil 4

Beləliklə, Balakən ərazisində yerləşən “Çaqqaloba” adlı maraqlı abidədə aşkarlanan başdaşları və qəbirlər ehtimal ki, abidənin özünün tikilmə tarixindən çox qədimdir. Belə ki, xanəqahlar islamın inkişafı ilə əlaqədar olaraq bizim ərazimizdə yayılmışdır. Belə tikililər əsasən, beynəlxalq əhəmiyyətli ticarət yollarının yaxınlığında, strateji cəhətdən mühüm və əlverişli məkanlarda inşa edilirdi. Görünür, Balakəndən keçən və günümüzdə qədər fəaliyyət göstərən Azərbaycan-Rusiya, Azərbaycan- Gürcüstan və oradan şimala və eynilə cənuba, həmçinin müasir Türkiyəyə yönələn beynəlxalq ticarət yollarının yaxınlığında yerləşən bu xanəqah qədim qəbiristanlıq ərazisində tikilmişdir. Tikinti işləri zamanı qədim qəbirlər demək olar ki, toxunulmamış qalmışdır. Sonrakı zamanlarda müsəlman qəbirləri bura əlavə

edilmişdir. Bu fakt həm də islamın dünyəvi din olaraq, digər dini dünyagörüşlərinə hörməti saxlamağı bir daha təsdiq edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ağasioğlu.F. Daşbaba- türkün daş yaddaşı. Bakı, 2013
2. Савинов Д.Г. Оленные камни в культуре кочевников Евразии. Санкт-Петербург, 1994;
3. Кубарев В.Д. Древние изваяния Алтая (Оленные камни). Новосибирск, 1979;
4. Кызласов Л.П. О назначении древнетюркских каменных изваяний, изображающих людей. - Советская археология № 2, Москва, 1964 .

ABOUT SOME OF THE TOMBSTONES OF BALAKAN.

Ganira Pirquliyeva

Summary

Keywords: north-west, gravestones, Turks, Eurasia.

The article briefly describes some of the stone headstones of Balakan region of Azerbaijan. These rocks belong to the ancient Turks. Time occurrence of such types of stones with images of deer, fish, turtles refers to the first millennium BC. Areal distribution of different places mainly in Eurasia. Such valuable finds once again prove the facts related to the ethnic origin of the local, indigenous population of our country since ancient times.

О НЕКОТОРЫХ НАДГРОБНЫХ КАМНЯХ ИЗ БЕЛАКЕНА

Ганира Пиргулиева

Резюме

Ключевые слова: северо-запад, надгробные камни, тюрки, Евразия

В статье коротко описаны некоторые каменные надгробные камни из Белакенского района Азербайджанской Республики. Эти памятники связывают с древними тюрками. Время появления таких видов камней с изображениями оленей, рыб, черепахи относится к первому тысячелетию до новой эры. Ареал распространения, в основном, различные места в Евразии. Подобные находки еще раз доказывают факты, связанные с этническим происхождением автохтонного населения нашей страны с древнейших времен.

ŞƏMKİR ŞƏHƏR YERİNDƏN TAPILMIŞ METAL BİLƏRZİKLƏR HAQQINDA

Sənurə Dostiyeva

(Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universiteti)

sanuradostiyeva@gmail.com

Açar sözlər: Şəmkir, orta əsr, metal bilərziklər, döymə, tökmə.

Orta əsr Şəmkir şəhərinin xarabalıqları Azərbaycan Respublikasının qərb bölgəsində, Şəmkirçayın sol sahilində, Muxtariyyə kəndinin şimalında yerləşir. 2007-ci ildən AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Regionların İnkişafı İctimai Birliyinin birgə layihəsi üzrə Şəmkir şəhər yerində aparılan geniş miqyaslı stasionar arxeoloji qazıntılar Azərbaycanın orta əsr şəhər mədəniyyətini öyrənmək, VIII-XIII yüzilliklərdə şəhərlərimizin memarlığını, hər b sənətini, təsərrüfat, məişət və mədəni həyatının bərpasında tədqiqatçıların sərəncamına olduqca qiymətli, mötəbər mənbə vermiş, geniş imkanlar açmışdır (5; 6). Şəmkir şəhər yerində aparılan arxeoloji qazıntılar nəticəsində minlərlə müxtəlif təyinatlı artefakt əldə edilib. Onların arasında bəzək əşyaları kateqoriyası özünəməxsus yer tutur. Bəzəklər baş, sinə, qol – bilək, barmaq və geyim bəzəkləri ilə təmsil olunub. Bəzək əşyalarının istehsalında xammal olaraq metaldan, şüşədən, gildən, mineral daşlardan, sümükdən istifadə edilib (6, s. 445). Şəmkir şəhər yerindən tapılmış bəzək əşyalarının mühüm bir hissəsini metal bəzəklər təşkil edir. Hazırkı məqalədə məqsəd metaldan hazırlanmış qol-bilək bəzəkləri – bilərzikləri araşdırmaqdan ibarətdir.

Orta əsr Şəmkir şəhər yerindən tapılmış metal bilərziklərin istehsalında xammal olaraq qızıl, mis və tunc işlədilib. Qızıl biləzik bir nüsxə, dar, en kəsiyi yastı, lentşəkilli bilərzikin fragmenti ilə təmsil olunub. Fragmentin uzunluğu 2,8 sm, bilərzikin eni isə 4 mm (tablo I, 1). Bu biləzik qırıldıqdan sonra onun təmirinə cəhd göstərilib. Belə ki, bilərzikin qırıq tərəfində lehim izləri qalıb.

Şəmkir şəhər yerindən tapılmış metal bilərziklərin digərləri mis və tuncdan hazırlanıb. Qeyd etmək lazımdır ki, bəzək əşyalarının hazırlanmasında qızıl və gümüşlə yanaşı mis və tuncdan da istifadə Şəmkir şəhərinin məhəlli əlaməti olmayıb Azərbaycanın digər şəhərlərinin, bütövlükdə isə müsəlman Şərqi zərgərlik sənətinin səciyyəvi xüsusiyyətlərindəndir. İslam dininin qızıl və gümüşdən zinət məmulatının taxılmasına müsbət münasibət bəsləməməsi müsəlman zərgərlik sənətində mis və tuncdan bəzək əşyalarının kütləvi istehsalını şərtləndirən amillərdən biri olmuşdur (4, s. 138). Tədqiqatçılar mis və tunc bəzək əşyalarından kütləvi istifadəni şərtləndirən amillər sırasında gümüş böhranını da qeyd edirlər.

Şəmkir şəhər yerindən tapılmış mis və tuncdan hazırlanmış bilərziklər hazırlanma texnologiyasına görə fərqlidirlər. Morfoloji xüsusiyyətlərinə və hazırlanma texnologiyasına görə beş tipi ayırmaq olar. En kəsiyi yastı, lentvari bilərziklər texnoloji baxımdan ən sadə və bəsit idi (tablo I, 2). I tip bilərziklərin hazırlanmasında başlıca üsul döymə üsulu idi. Bu tip bilərziklər Azərbaycanın digər orta əsr abidələrinin, o cümlədən Beyləqan (7, s. 79; 9, s. 95), Qəbələ (12, s. 56). Şabran şəhərlərinin (4, s. 140), Gülüstan qalasının (3, s. 87), Sərkərtəpə yaşayış yerinin (4, s. 140) arxeoloji qazıntılarından da məlumdur.

II tipə ucları qapanmayan, en kəsiyi dairəvi, oval və ya dördkünc çubuqdan hazırlanmış bilərziklər daxildir. Bu tip bilərziklər daha çoxdur (6, s. 456-457). X əsrə aid edilən nüsxələrdən birinin en kəsiyi dairəvi olub bir ucu qırılıb, digər ucu döyülərək yastılaşıdırılıb (6, s. 456, inv. 447/2009). Həmin dövrə aid edilən ikinci bir bilərziyin bir ucu qırılıb, digəri isə üçbucaq formasında tamamlanır (6, s. 456, inv. 509/2009). Monumental binadan tapılmış, X əsrin sonu-XI əsrin əvvəllərinə aid edilən, diametri 7 sm olmuş bilərziyin bir ucu qırılıb, digər ucu beşbucaqlı dekorla tamamlanır. Uca keçid çıxıntı ilə diqqətə çatdırılıb (tablo I, 3). IX-X əsrlərə aid edilən, en kəsiyi oval bilərziyin yarısı salamat qalıb. Salamat qalmış ucu döyülərək yastılaşıdırılıb (tablo I, 4). XI əsrə aid edilən en kəsiyi dördkünc çubuqdan hazırlanmış bilərziyin yarısı qırılıb, salamat qalmış yarısının ucu döyülərək yastılaşıdırılıb, balıq quyruğu formasına salınıb (6, s. 456, inv. 156/2009). XII əsrə aid, en kəsiyi oval çubuqdan hazırlanmış bilərziyin bir ucu qırılıb, digəri döyülərək ilan başı formasına salınıb (6, s. 456, inv. 509/2009). Ucları qapanmayan, en kəsiyi dairəvi və ya oval mis çubuqdan hazırlanmış bilərziklər orta əsrlərdə Azərbaycanda geniş yayılmışdı (2, s. 235, şəkil 59; 9, s. 93). Arxeoloq Fərhad İbrahimov orta əsr Beyləqan şəhərindən tapılmış bu tip bilərziklərin hazırlanma texnikasından bəhs edərək yazır: “Yoğun məftildən bilərzik qayırmaqdan ötrü o əvvəlcə lazımı ölçüdə kəsilir və qızdırıldıqdan sonra tədriclə əyilərək bilərzik şəklinə salınır. Beyləqandan əldə olunmuş yoğun məftildən hazırlanmış bilərziyin hər iki ucu çəkilə döyülüb yastılanmış və üstü zərb üsulu ilə naxışlanmışdır” (8, s. 98; 9, s. 93).

Nazik mis məftillərdən burma, eşmə üsulu ilə hazırlanmış bilərziklər III tipi təşkil edir, onlar dairəvi formada olub bir ucu qarmaq, digər ucu ilgəkvari formada tamamlanır (tablo I, 5-7). Nisbətən yaxşı qalmış nüsxədə diametri 5 sm-dir (tablo I, 5). Bu tip bilərzikləri istehsal edərkən eyni diametrli iki, üç və ya dörd məftil götürülüb bir-birinin üzərinə qoyaraq xüsusi kəlbətin vasitəsi ilə burub eşirdilər. Bir ucu qarmaq, digərini isə ilgək formasında düzəldirdilər. Bundan sonra onu qızdıraraq tədricən əyib oval və ya dairəvi, bir sözlə, bilərzik formasına salırdılar (8, 100; 9, s. 93; 12, s. 79). Eşmə üsulu ilə hazırlanmış bilərziyin keyfiyyəti məftillərin standartlılığına

dan və sıx olmasından asılı idi (12, s. 79). Bu tip bilərziklər Qəbələ, Beyləqan, Xaraba-Gilan, Dəbil şəhərlərinin, Sərkərtəpə yaşayış yerinin arxeoloji qazıntılarından yaxşı məlumdur (1, s. 158, tablo 96, şəkl. 8-9; 4, s.140, şəkl. 39,3; 7, s. 79, şəkl. 62; 10, s. 50, tablo XIV, 3; 11, s. 33;12, s. 57, tablo XIII,9;14, c.114, рис.38, 2; 15, c.105, табл. XVI, 2;).

IV tip boru formasında, içərisi boş bilərzik nümunələri ilə təmsil olunub. Onlara az rast gəlinir və bu tip yalnız qırıqlarla təmsil olunub (tablo I, 8-9). Monumental binadan tapılmış, X əsrə aid edilən nisbətən yaxşı qalmış fragment qövsvari formada olub diametri 5 santimetrdir. Bilərziyin salamat qalmış bir ucu döyülərək yastılaşıdırılmış və yapışdırılmışdır (tablo I,9). Bu tip bilərzikləri istehsal etmək üçün xammal – mis təbəqə döyülərək nazıqlaşdırılır və vərəq halına salındıqdan sonra hazırlanacaq bilərziklərin ölçüsünə uyğun olaraq hissələrə bölünürdü. Daha sonra həmin hazır hissə boru şəklinə salınmaq üçün tədricən əyilərək bükülür, kənarları biri digərinin üzərinə qoyulur, döymə üsulu ilə biri digərinə bərkidilir və lehimlənirdi. Borucuq hazırlandıqdan sonra onun içərisinə qum doldurur, qızdıraraq tədricən əyib bilərzik formasına salırdılar (8, 97-102; 9, s. 91-92). Boru formasında hazırlanmış bilərzik nümunələrinə orta əsr Beyləqan, Qəbələ şəhərlərinin arxeoloji qazıntılarında da rast gəlinib (9, s.92).

V tip bilərziklər en kəsiyi yarım dairəvi, içəri tərəfdən yastı, hamar, bayır tərəfdən qabarıq olması ilə fərqlənirlər (tablo II). IX-X əsrlərə aid edilən belə bilərzik fragmentlərindən birinin üzəri kəsmələrlə bəzədilib (tablo II, 1). XIII əsrin əvvəllərinə aid edilən bilərziyin yarısı salamat qalıb. Onun uc tərəfi qabarıq bəzəyə malikdir. Relyefli dekorda açılmış yuvalar öz növbəsində bəzək daşları ilə inkrustasiya olunub (tablo II, 2). En kəsiyi yarım dairəvi, içəri tərəfdən yastı, hamar, bayır tərəfdən qabarıq bilərziklər əsasən qələbdə tökmə üsulu ilə hazırlanıb. V tip bilərzikləri istehsal etmək üçün xüsusi daş qəlib hazırlanırdı. Metal əridilərək həmin qəlibə tökülür, üzərinə hamar daş qoyulurdu. Metal soyuduqdan sonra en kəsiyi yarım dairəvi metal çubuğu qələbdən çıxarır, lazımı ölçüdə kəsib qızdırır, daha sonra hamar tərəfi içəridə olmaqla tədrici əyərək bilərzik formasına salırdılar (9, s.94).

Beləliklə, arxeoloji qazıntılar nəticəsində Şəmkir şəhər yerindən tapılmış metal bilərziklər orta əsrlərdə Şəmkir şəhər sakinlərinin məişətində bu kateqoriyanın geniş yayıldığını, bilərziklərinin bütün tiplərinin burada istehsal edildiyini təsdiqləməyə əsas verir.

Orta əsrlər ən geniş yayılmış qol-bilək bəzəyi olan bilərziklər təkcə bəzək əşyası funksiyası daşımamış, həm də müəyyən ideya yükü daşımış, semantik mənə kəsb etmişdir. Tədqiqatçıların fikrincə, bilərziklər hifzedici qüvvəyə malik olmuş, insanları şər qüvvələrdən qorumuşdur (13, s.186)

ƏDƏBİYYAT:

1. Azərbaycan arxeologiyası. Altı cildə. VI cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2008, 632 s.
2. Babayev İ.A. Eminli C.T. 2010-cu ildə Qəbələnin Səlbir ərazisində aparılmış arxeoloji qazıntıların hesabatı. / Qəbələ arxeoloji ekspedisiyasının hesabatları (2005-2010-cu illər) Bakı, 2012, 416 s.
3. Ciddi H. Ə. Gülüstan qalası. Bakı, Azərbaycan SSR EA nəşr., 1967.
4. Dostiyev T.M. Şimal-Şərqi Azərbaycan IX-XV əsrlərdə (tarixi-arxeoloji tədqiqat). Bakı, Bakı universitetinin nəşr., 2001, 396 s.
5. Dostiyev T.M. Orta əsr Şəmkir şəhərinin arxeoloji tədqiqi: nəticələr və perspektivlər. /AMEA həqiqi üzvü, Sovet İttifaqı qəhrəmanı Z.M.Bünyadovun 90 illiyinə həsr olunmuş elmi Sinpoziumun materialları. Bakı, 7-8 may 2012-ci il. Orta əsrlər Şərqinin tarixşünaslığı və mənbəşünaslığı. Bakı, Elm, 2012, s. 257-260.
6. Dostiyev T.M., Bəşirov R.Y., Mirzəyev R.H., Hüseynli N.N. Orta əsr Şəmkir şəhər yeri: arxeoloji qazıntılar və artefaktlar. Bakı, Çarşıoğlu, 2013, 516 s.
7. Əhmədov Q.M. Orta əsr Beyləqan şəhəri. Bakı, Elm, 1979, 198 s.
8. İbrahimov F.Ə. Öranqaladan tapılmış metal bilərziklər və onların texnologiyasına dair. / Azərbaycan SSR EA Xəbərləri, İctimai elmlər, 1967, №2, s.97-102.
9. İbrahimov F.Ə. Azərbaycanın orta əsr şəhərlərində metalışləmə sənəti (IX-XIII əsrlər). Bakı, Elm, 1988, 176 s.
10. İbrahimov F.Ə. Bakıda metalışləmə tarixi. Bakı, Elm, 1995, 88 s.
11. Osmanov F.L. Qəbələnin metal məmulatı haqqında. /Azərbaycan tarixinin məsələləri. Bakı, Azərb.SSR EA nəşr., 1966, s. 33-46.
12. Rəcəbova B.Ə. Azərbaycanın orta əsr qadın bəzəkləri (IV-XIII əsrlər). Bakı, Elm, 2000, 136 s.
13. Rəcəbova B.Ə. Azərbaycanın ənənəvi sənətkarlıq məmulatı və istehsalı tarixindən (IV-XVII əsrlər). Bakı, Elm, 2009, 303 s.
14. Ибрагимов Б.И. Средневековый город Киран. Баку-Москва, 2000, 176 с.
15. Исмизаде О.Ш. О раскопках в Кабале на территории южной части городища в 1960 г. / Материальная культура Азербайджана. Баку, Изд-во АН Азерб. ССР, 1964, с. 68-130.

ABOUT METAL BRACELETS FROM SHAMKIR

Sanura Dostieva

Summary

Key words: Shamkir, Medieval, metal bracelets, forging, casting.

This article is about metal bracelets that have been found from medieval Shamkir town. One sample has been made of gold, all the rest from copper and bronze. The fragment of golden bracelet is narrow, lamellar and plate. Copper and

bronze bracelets are divided into five types. The most simple were lamellar, plane ones. Bracelets having a tube shape made of a copper plate by forging and brazing. Round and oval bracelets in cross-section are also made by forging. Plano-convex bracelets in cross-section are made by casting. Twisted bracelets are made of three or four twisted wires.

О МЕТАЛЛИЧЕСКИХ БРАСЛЕТАХ ИЗ ГОРОДИЩА ШАМКИР

Санура Достиева

Резюме

Ключевые слова: Шамкир, средневековый, металлические браслеты,ковка, литье.

В статье рассматриваются металлические браслеты, выявленные из средневекового городища Шамкир. Один экземпляр изготовлен из золота, все остальные – из меди и бронзы. Фрагмент золотого браслета представляет узкий, пластинчатый в сечении плоский браслет. Медные и бронзовые браслеты разнообразны и делятся на пять типов. Самыми простыми были пластинчатые, в сечении плоские браслеты. Браслеты, имеющие трубчатую форму, изготовлены из медного листа путемковки и припайки. Браслеты из стержня круглого или овального в сечении изготовлены также путемковки. Браслеты плоско-выпуклые в сечении изготовлены путем литья. Витые браслеты изготовлены из двух, трех или четырех скрученных проволок.

I tablo

1

2

3

4

5

II tablo

1

2

3

MUĞAN ŞƏHƏRLƏRİNİN TİCARƏT ƏLAQƏLƏRİ

Ramil Rüstəmov

(AMEA-nın Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu)

rustemovramil@mail.ru

Açar sözlər: Ticarət, şəhərlər, pul, karvan, “Böyük İpək Yolu”.

Azərbaycanın iqtisadi inkişafında və qonşu ölkələrlə ticarət əlaqələrində Muğan şəhərlərinin böyük rolu olmuşdur. III əsrdə İranda hakimiyyəti ələ almış Sasanilər öz sələfləri olan Parfiya hökmdarları kimi “Böyük İpək yolu”na nəzarəti öz əllərində saxlamağa çalışırdılar. Ərəblərin Azərbaycanda hakimiyyəti dövründə isə İpək yolu üstündə yerləşən Şəki, Bərdə, Dərbənd, Çola, Beyləqan beynəlxalq əhəmiyyətli şəhərlər hesab olunurdu. Bu şəhərlər içərisində Beyləqan şəhəri daha çox fərqlənmişdir. Bir sözlə, Azərbaycan İpək yolunun yaranışından bu ticarət yolunda gedən proseslərin birbaşa iştirakçısına çevrilmişdir (1, s.38). İlk orta əsrlərdə Muğanın Həmşərə, Varsan, Bəcirəvan və Bəlhab kimi şəhərləri ticarətin inkişafında mühüm rol oynayırdılar. IV-VIII əsrlərdə şəhər sənətkarlıq sahələri, demək olar ki, bütövlükdə əmtəə səciyyəsi daşıyırdı. Sənətkarlar əhalini hazır metal əşyaları, saxsı məmulatı, tikinti və təsərrüfat materialları, gön-ayaqqabı, ev ləvazimatı və s. məhsullarla təmin edirdilər (2, s.301).

IX əsrdən başlayaraq şəhərlərin yüksəlişi Muğanın iqtisadi inkişafında sənətkarlığın mövqeyini artırır. Sənətkarlar daxili ticarət üçün nəzərdə tutduğu məhsulu özləri şəhərin bazarında və yaxın kəndlərdə satırdılar. Kəndlilər isə kənd təsərrüfatı məhsullarını gətirib şəhərlərdə satır və oradan sənətkarlıq məhsullarını alırdılar (3, s.65).

Məhz buna görə idi ki, ilk mənbələrdə şəhərlərin adı çəkiləndə çox vaxt təkcə şəhərin ərazisi deyil, onun əhatə etdiyi iqtisadi rayon nəzərdə tutulurdu. IX-XIII əsr mənbələri Muğan ərazisində yerləşən şəhərlər üçün əmtəə malları kimi ipək, pambıq, kətan, düyü, taxıl, üzüm, nar və başqa kənd təsərrüfatı məhsullarının adını çəkir. Bu fikri arxeoloji qazıntılar da sübut edir. Bütün bunlar orta əsrlərdə ölkənin daxili ticarətində şəhərlərin oynadığı rolu nümayiş etdirir. Yerli xammal çox vaxt şəhərlərin bu və ya digər sənət sahəsi ilə ixtisaslaşmasına şərait yaradırdı. Şəhərlərin ixtisaslaşması da şəhərlərarası ticarətin artmasına səbəb olurdu.

Azərbaycan şəhərlərini karvan yolları birləşdirirdi. Karvan yollarının fəaliyyətini təmin etmək üçün çayların üzərindən dövrün tələbinə cavab verən dayanıqlı körpülər salınırdı (4, s. 63).

İmişlinin ticarətinin inkişafında, qeyd etdiyimiz kimi, onun Bərdə-Ərdəbil karvan yolunun üzərində yerləşməsinin böyük rolu olmuşdur. İmişli

qazıntılarından hələlik Eldəgizlər, Monqollar və Teymurilərin pulları aşkar edilmişdir (5, s.126).

Göstərilən məlumatlardan aydın olur ki, XI-XIV əsrin əvvəllərində İmişli ərazisində başlıca olaraq mis pullardan istifadə olunmuşdur. Bu da beynəlxalq ticarətin inkişafı üçün müəyyən şərait yaradırdı. İmişlidə tapılmış qeyd etdiyimiz dövlətlərə aid pullardan məlum olur ki, bu pullar xüsusilə daxili ticarətdə geniş yayılmışdır. Bu dövrdə pul nəinki şəhərlərdə mühüm rol oynayır, hətta kəndlərin təsərrüfat həyatına daxil olurdu. Bir sıra vergilərin pul ilə alınması pul tədaviyünün inkişafına, pula tələbatın artmasına gətirib çıxarırdı. Qeyd etmək lazımdır ki, İmişli ərazisi Əbu Bəkr və Özbəkin əsas oylaqlarından biri olmuşdur. Azərbaycanın əmtəə malları qonşu ölkələrin də bazarlarına aparılırdı. VIII əsrdən başlayaraq Şirvan və Muğan şəhərləri beynəlxalq ticarətdə əhəmiyyətini artırmışdır. Azərbaycanın dörd istiqamətə yönəlmiş əsas karvan ticarət yollarından biri İmişli ərazisindən keçmiş, Azərbaycanın İran, Orta Asiya, Hindistan və Çin kimi ölkələrlə ticarətində əsaslı rol oynamışdır. Rayonun Muxurtəpə yaşayış yerində qazıntılar zamanı Çin məhsulu olan anqob aşkarlanmış, saxsı qab nümunələri əldə edilmişdir. Bərdə ipəyi də İmişli ərazisi vasitəsi ilə İrana ixrac edilmişdi. Eyni zamanda Muğanın boyaq məhsulları və gözəl, dadı və ləzzəti olan duza qoyulmuş “sermahi” adlı balığı da İmişli ticarət yolu vasitəsi ilə Hindistana ixrac olunmuşdur (6, s. 34).

Azərbaycana Çindən seladon, farfor İrandan isə fayans qablar gətirilirdi. Bu faktı arxeoloji dəlillərlə də sübut etmək olar. Belə ki, Muğan şəhərlərindən olan Bəndovanda qazıntılar zamanı Çindən gətirilmiş seladon qab nümunələri aşkar edilmişdir. Bu da Azərbaycanla Çinin ticarət əlaqələrini əks etdirən mötəbər dəlillərdəndir (7, s. 14).

Azərbaycanın ticarət əlaqələri çox qədim dövrə gedib çıxır. Bizim eradan əvvəl ikinci minilliyin ikinci yarısında yerli tayfalar Assur, Fələstin və Misir ölkələri ilə xammal və məhsullar mübadiləsi aparır, həmin ölkələrdən isə bəzək əşyaları və müxtəlif soyuq silahlar gətirirdilər (8, s. 40).

Atropatenanın ərazisində olan Təbriz, Ərdəbil, Urmiya, Marağa, Miyan, Zəncan, Naxçıvan, Maku və digər şəhərlər ölkə daxilində mühüm ticarət mərkəzinə çevrilmişdir. Bu şəhərlər digər dövlətlərlə təkcə quru deyil, həm də dəniz yolu ilə ticarət əlaqələri yarada bilmişdilər. Məşhur “Böyük ipək yolu” vasitəsi ilə Orta Asiya, Çin, Hindistan, Kiçik Asiya ölkələri, İberiya, Qafqaz Albaniyası ilə ticarət əlaqələri formalaşmışdır (9, s.219).

Azərbaycanın ticarət münasibətlərində Rusiya və Şərq ölkələri mühüm rol oynayırdılar. Bu barədə Nizami Gəncəvinin “İsgəndərnamə” əsərində dəyərli məlumat vardır (5, s.126). İbn Xordadbeh xəbər verir ki, rus tacirləri uzaq slavyan ölkələrindən Azərbaycan şəhərlərinə su samuru dərisi, tülkü dərisi və qılnc gətirirdilər. Eyni zamanda Dərbənd-Şamaxı-Bərzənc-

Bəlhab-Ərdəbil marşurutu ilə Azərbaycandan keçib şərq ölkələrinə gedirdilər. Bu yol İmişli ərazisindən keçirdi və bu ərazi həm daxili ticarətdə, həm də iki beynəlxalq əhəmiyyətli karvan yolunun üzərində yerləşirdi (9,s. 98).

Ölkədə hazırlanmış xalçalar, bəzək şeyləri, yun məmulatları və s. ixrac olunaraq əvəzində lazım olan istehlak malları idxal olunurdu. Bu zaman satış üçün müxtəlif vergilər alınırdı ki, bu da rəhdar adlanırdı.

İmişli ərazisindən keçən tranzit yollarından istifadə etməklə Azərbaycan şəhərləri öz sənətkarlıq məhsulları ilə də alver edirdilər. Bu məhsullar nəinki ölkənin özündə satılırdı, hətta başqa ölkələrə də ixrac edilirdi. Əl-İstəxrinin verdiyi məlumata görə Bərdə tacirləri öz məhsullarını Bəlhab şəhəri vasitəsilə Çinə və Hindistana aparırdılar (9,s. 23).

Bizim eranın əvvəllərində indiki Şimali Azərbaycanın və Cənubi Dağıstanın ərazisini əhatə edən Albaniya dövləti ərazisində neft, təbii qaz, dəmir, mis və s. kimi qiymətli ehtiyatların olduğu göstərilirdi ki, bunlar da ticarət subyektlərinə çevrilirdi. Şirvanda neft və duz məhsullarının üzərinə vergi qoyulmuşdur ki, bu da müasir dildə mədən vergisi və aksiz vergisi kimi dəyərləndirilir (4, s.42).

Mənbələrin yazdığına görə, Azərbaycan ərazisində dövlət tərəfindən gömrük vergiləri rəsmi olaraq IX əsrin əvvəllərindən müəyyən edilməyə başlamışdır. Artıq iri şəhərlərdə - Ərdəbil, Muğan, Naxçıvan, Bərdə, Beyləqan, Qəbələ, Şəki, Şəmkir, Dərbənd, Şabran, Şamaxı və digərlərində ticarət məhəllələri yəni ravadlar yaranmışdır (7,s. 36).

Xarici ölkələrdən Azərbaycana müxtəlif parçalar, metal məmulatları, ətiriyyatlar, ədvalar, xəzlər və s. gətirilir, ölkədən isə xam ipək, ipək parçalar, pambıq, xalçalar, boyalar, mal-qara, neft, atlar və s. ixrac edilirdi. Ticarətə qoyulan gömrük vergi və rüsumları ölkə xəzinəsinin mühüm gəlir mənbəyinə çevrilmişdir.

XI-XII əsrlərdə karvan və ticarət yollarının bir-biri ilə və xarici ölkələrlə birləşdiyi Azərbaycan şəhərlərindən daxili və xarici bazarlara neft, pambıq, ipək, duz, meyvə, balıq, boyaq, ədviyyat və s. göndərilir, Şərq və Qərblə ticarət əlaqələri saxlayırdılar (10, s.127).

Monqollara qədərki Azərbaycanın iqtisadi vəziyyəti məhsuldar qüvvələrin artması, ticarətin və mal-pul münasibətlərinin genişlənməsi ilə səciyyələnir. XI-XII əsrlərin vergiləri əvvəlki dövrlərin qayda – qanunlarının çoxunu mühafizə etmişdir. O dövrün vergi sistemi haqqında ətraflı məlumat verən tarixçi Ravəndi yazır ki, vergilər dəftərlərdə xüsusi qeydlər aparmaqla həyata keçirilirdi. Eyni zamanda Ravəndi qanunsuz vergilərdən dəftərqə (hədiyyə kimi qəbul edilən vergi növü), “şərab bahası”nın da adını çəkir (5, s.67). XII-XIII əsrlərdə Dərbənddən İran körfəzinə, Şərqdən Avropaya gedən beynəlxalq karvan yolları Təbrizdə kəsişirdi. Azərbaycanın xam ipəyi Şamaxıdan Şimali İtaliya şəhərlərinə, həmçinin Fransaya ixrac olunurdu.

Volqaboyu, Rusiya və Şərqi Avropanı İran körfəzi ilə əlaqələndirən beynəlxalq karvan yolunun üstündə yerləşən şəhər Şamaxı idi. XI-XIII əsrin əvvəllərində Dərbənddən sonra ikinci mühüm liman şəhəri, ağ neft və duz istehsalı mərkəzi Bakı şəhəri idi. Monqol əsarəti dövründə Azərbaycanda monqol vergi toplayanları (baskaklar) çox qəddarlıqlar edirdilər. Məhz monqollar ilk dəfə olaraq sənətkarlar və tacirlər üçün yeni vergi növü-“tamqa” tətbiq etmişdilər. Məhz bu vergi növünün tətbiqindən sonra XIII əsrin axırlarında Azərbaycanın xarici ticarəti tənəzzülə uğramışdır (7, s.35).

Beləliklə, Azərbaycanın nəinki qonşu ölkələrlə, hətta Hindistan, Çin, Misir kimi uzaq ölkələrlə ticarət və mədəni əlaqələrində İmişlinin də iştirak etdiyi təkzibedilməz arxeoloji dəlillərlə sübuta yetirilir. Şübhəsiz ki, Azərbaycanın geniş yer tutması, əldən-ələ gəzərək tez-tez öz sahibini dəyişən, istehsal olunduqları yerlər, onları istehsal edən şəxslər, hətta keçib getdikləri yollar haqqında məlumat verən qiymətli və nəfis əşyaların müəyyən rolu olmuşdur (8, s.210).

Yuxarıda gətirilən materiallar-sənətkarlığın getdikcə xırda əmtəəlik mallar istehsal edən sahələrə çevrilməsi, Mil-Muğan düzündə, Şərqin qapısı ağzında İmişlinin iqtisadi mövqeyinin artması, onu ətraf yerlər, şəhərlər və ölkələrlə birləşdirən yolların sayının çoxalması, ticarətə dair yazılı mənbələrdən gətirilən məlumatlar, qazıntılardan tapılmış zəngin arxeoloji dəlillər, sikkə qalıqları və Bəlhab şəhərinin həyatından gətirilmiş digər faktlar şəhərdə ticarətin ardıcıl olaraq inkişaf etdiyini və xüsusilə XII-XIV əsrin əvvəllərində özünün yüksək səviyyəsinə çatdığını inandırıcı surətdə təsdiq edir (5, s.43).

ƏDƏBİYYAT

1. Əmrahov M. Böyük İpək Yolu. Bakı, 2011
2. Azərbaycan arxeologiyası altı cildə. VI cild, Bakı, 2008
3. Nuriyev A., Babayev Ə. Bərdə. Bakı, 2001
4. Qiyasi C. Yaxın-uzaq ellərdə. Bakı, 1985
5. Mustafayev M. Orta əsr Muxortəpə yaşayış yerində 2009-cu ildə aparılmış arxeoloji qazıntıların nəticələri (İmişli rayonu). Azərbaycanda arxeoloji tədqiqatlar. Bakı, 2009
6. Azərbaycan etnoqrafiyası üç cildə. III cild, Bakı, 2007
7. Məmmədov A. Samux mahalının tarixi-arxeoloji tədqiqinə dair. Bakı, 2000
8. Manafova M. Azərbaycanın Şərqi Asiya ölkələri ilə mədəni əlaqələri. Bakı, 2008
9. Əhmədov Q. Qədim Beyləqan. Bakı, 1997
10. Cəbiyev Q. Azərbaycan keramikası (XIV-XVII əsrlər). Bakı, 2003.

THE TRADE RELATIONS OF MUGAN TOWNS

Ramil Rustamov

Summary

Key words: Trade, towns, money, caravan, “Great Silk Road”.

In the early Middle and Middle Ages towns of Mugan also had a great role in trade relations of Azerbaijan with foreign countries. The trade routes were of more significant in the development of trade relations. One of such ways was the “Great Silk Road” that is the first road of transcontinental trade and diplomacy in the history of mankind.

This road crossing through the territory of Azerbaijan covered a lot of towns. The Barda - Ardabil trade route played a major role in establishing economic ties between the northern and the southern parts of the country. At this period, one of the prospering towns, Balhab, locating on the trade route was economically more developed.

ТОРГОВЫЕ СВЯЗИ ГОРОДОВ МУГАНИ

Рамил Рустамов

Резюме

Ключевые слова: торговля, города, деньги, караван, Великий Шелковый Путь.

Города Мугани играли большую роль в торговых связях Азербайджана с зарубежными странами в раннем и среднем средневековье. Известно, что в развитии торговых отношений большое значение играют торговые пути. Одним из таких путей являлся первый в истории цивилизации трансконтинентальный торговый и дипломатический маршрут Великий Шелковый Путь. Данный путь, проходя через Азербайджан, охватывал и ряд его городов. В частности, в налаживании экономических отношений между южной и северной частями страны торговый путь Барда-Ардебиль играл большую роль. Город Бялхаб, располагаясь на торговом пути, сильно развивался в экономическом отношении.

MARAQLI TAPINTILAR INTERESTING EXPLORATIONS ИНТЕРЕСНЫЕ НАХОДКИ

GORANTƏPƏ YAŞAYIŞ YERİ

Həbib Şəhbəzi Şiran

(Ərdəbil Universiteti, İran İslam Respublikası)

shahbazihabib@yahoo.com

Açar sözlər: Ərdəbil, Gorantəpə, İslam dövrü, saxsı, “Ağkənd”.

İran İslam Respublikasının şimal-qərbi, xüsusilə Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil bölgəsi müxtəlif dövrlərə aid, müxtəlif xarakterli arxeoloji abidələrlə zəngindir. Onların böyük əksəriyyətində geniş miqyaslı arxeoloji qazıntılar aparılmayıb və bu abidələr yalnız kəşfiyyat xarakterli ilkin tədqiqatlarla öyrənilib. Belə abidələrdən biri də Gorantəpədir. Gorantəpə yaşayış yeri Cənubi Azərbaycanın Ərdəbil bölgəsinin mərkəzi hissəsində, 48°10' şimal en dairəsi, 38°18' şərq uzunluq dairəsi koordinatlarında, Ərdəbil şəhərindən 7 kilometr şimalda yerləşir.

Gorantəpə arxeoloji abidəsi geniş sahəli təpədən və onun qərb tərəfində nisbətən hamar sahə üzərində yerləşən qəbiristanlıqdan ibarətdir. Yaşayış yerinin özü das və qumdan təşkil olunmuş təbii bir təpə üstündədir. Şərq tərəfindəki əraziyə nisbət hündürlüyü 15-metrdir. Dəniz səviyyəsindən hündürlüyü 1427 metrdir. Təpənin yamacları şimal və şərq tərəflərdə sərtir. Təpənin cənub tərəfində şərait dəyisir, burada ətəklərin enişi mailidir. Təpə qərb tərəfdə üzərində qəbiristanlıq olan hamar sahəyə bitismisdir. Burada yamac mailidir. Qərb tərəfində yenicə salınan bəndin süni su axacağının (kanalın) çəkilişi nəticəsində mədəni təbəqə yatımı dağıntıya məruz qalmış, dərinliyi 10 metrə çatan kəsik əmələ gəlmişdir. Abidənin sərhədləri yalnız təpə ilə hüdudlanmır. Təpənin şimal, cənub və qərb tərəflərdə, nisbətən düzən sahələrindən əldə edilmiş müxtəlif dövrlərə aid maddi mədəniyyət qalıqları, ilk növbədə saxsı nümunələri təpənin üzərində və ətəklərindəki yerüstü arxeoloji materiallarla sinxron və eyni xarakterlidir və abidənin geniş bir ərazini tutduğunu təsdiqləməyə əsas verir.

Yaşayış yerinin topoqrafiyası, kəşfiyyat xarakterli ilkin tədqiqatlar təpənin üzərində son tunc dövründə kiçik bir qalanın inşa edildiyini və həmin qaladan sonrakı dövrlərdə də istifadə edildiyi göstərir (5, s.17-18).

Qala divarlarının qalıqları yalnız təpənin cənub tərəfində qalıb. Əgər şimal və şərq tərəflərdə qala divarları sərt enişin nəticəsində uçulub dağılmışdırsa, qərb tərəfdə kanal çəkilərkən təpənin bir yanın kəsilməsi ilə əlaqədar məhv olmuşdur. Təpənin cənub tərəfindəki qalıqlar qala divarının ikiqatlı olub məhluldan istifadə etmədən daşqura üsulu ilə hörüldüyünü göstərir. Təpənin üzərində dağılmış binaların bünövrələrinə, ocaq və təndir izlərinə rast gəlinir. Belə qalıqlar əsasən qeyri-qanuni qazıntı işlərinin aparıldığı sahələrdə müşahidə olunur. Qəbiristanlıq, yuxarıda qeyd olunduğu kimi, təpənin qərbində nisbətən hamar bir sahədə yerləşib. Burada çöküntülərin miqdarı çox olduğundan qəbirlərin üstü torpaqla örtülmüşdür və qəbirlərin izləri itmişdir. Burada su kanalının çəkilməsi ilə əlaqədar torpaq işləri görəkən 5-6 qəbrin üzəri açılmışdır. Qəbirlərin təbii və ya kobud yonulmuş nisbətən iri daşlardan qurulduğunu nəzərə alaraq onları daş qutu qəbirləri tipinə aid etmək olar.

İlkin kəşfiyyat xarakterli tədqiqatlar zamanı əldə olunan yerüstü arxeoloji materiallar arasında İslam dövrü saxsı məmulatı tam üstünlük təşkil edir və orta əsrlərdə burada intensiv həyatın olduğunu ehtimal etməyə əsas verir.

Toplanmış saxsı məmulatı arasında şirli saxsı qabların fraqmentləri xüsusilə böyük maraq doğurur. Onların əksəriyyəti narın, təmiz gildən hazırlanmış, sabit hərarət rejimində bişirilmiş, saxsısı sıx, əsasən üzəri anqob astar üzrə keyfiyyətli şirlə örtülmüş kasa, boşqab və nimçələrin ağız, gövdə və ya oturacağının kiçik qırıqlarından ibarətdir. Bununla belə onlar abidənin xarakterini müəyyənləşdirmək baxımından çox əhəmiyyətlidir. Onların bədii işlənməsində sgraffito texnikası geniş tətbiq olunmuşdur. Bu naxışçəkme texnikasına görə məmulat anqob astar ilə örtüldükdən sonar anqob hələ nəm ikən itiüclü alətlə nəzərdə tutulan naxış cızılıb salınırdı və məmulat şirləndikdən sonra naxış xətlərində şir qırmızı rəngli saxsı üzərinə düşür və anqoblanmış fona nisbətən tünd rəng alınırdı. Nəticədə incə qrafik naxışlar alınırdı (2, s. 164). Məlum olduğu kimi, bu naxışçəkme ücülü İslam keramikasında geniş yayılmışdı. Samirə, Nişapur, Səmərqənd kimi məşhur dulusçuluq mərkəzlərində də bu texnika uğurla tətbiq olunub. Sgraffito naxışçəkme texnikası öz inkişaf prosesində "Ağkənd" adlanan keramika tipində son kulminasiya nöqtəsinə çatmışdır.

"Ağkənd" Təbrizin şərqində yerləşən məntəqənin adıdır. Bədii keramikanın belə adlanmasının tarixi və arxeoloji kökü olmasa da, Azərbaycan da geniş istehsal olunduğu üçün bu tip keramika həmin adla elmi ədəbiyyata daxil olmuşdur. Ehtimal etmək olar ki, "Ağkənd" sgraffito variantının mərkəzi Azərbaycan olmuşdur. "Ağkənd" sgraffito qablarının Amul variantı da ümumiyyətlə müxtəlif rənglərdən ibarətdir. Onlar sarı, qəhvəyi, yaşıl rənglərdə, bəzən qırmızı rəngdə olurdu.

Bu tip qablara həndəsi və nəbati naxışlar salınırdı. Bəzən onların üzərində təsvir motivlərinə, heyvan ya da insan rəsmlərinə də rast gəlinir. Oxşar qablar Təxt-i Süleymanda, Bəstamda və Azərbaycan Respublikası ərazisində Örenqala, Qədim Gəncə, Şabran, Şəmkir şəhər yerlərində aparılan qazıntılarda aşkar edilmişdir (1). Qablarda bəzən dulusçu ustanın adı yazılırdı. Əbutalıb adı ilə imzalanmış iki nümunə qablardan biri Paris, digəri Çikaqo muzeyində saxlanılır. Azərbaycanda aşkar edilən orta əsrlərə aid şirli saxsı tipləri içində yüksək bədiiliyi ilə fərqlənən "Ağkənd" tipli saxsı qablarının XII əsrin ikinci yarısı-XIII əsrin ilk qərinasında yerli dulusçular tərəfindən istehsal edildiyi müəyyənləşdirilib. Monqolların yürüşündən sonrakı illərdə daha "Ağkənd" qabları istehsal olunmurdu. Çünki bu tip qablardan heç bir nümunəsinə rast gəlinmir.

Rey şəhərində əldə olunan "Ağkənd" saxsı qabları tipi ehtimal ki, Rey vilayətində idxal olunmuş və çox güman ki, Azərbaycandan aparılmışdılar. Bunlara bənzər saxsı qab nümunələri XIV əsrdə Şərqi Anadolu və Şimali Suriyada istehsal edilmişdir (4, s.601-609).

Ərdəbil bölgəsinin İslam dövrünə aid abidələrindən "Ağkənd" tipli keramika kütləvi tapıldığından onların Ərdəbilin özündə istehsal edilməsi şübhə doğurmur və Gorantəpədən əldə olunan tapıntıların da Ərdəbilin yerli istehsalına mənsubluğunu təsdiqləmək olar.

Gorantəpədən əldə olunmuş yerüstü arxeoloji materiallar içərisində fayans, o cümlədən "minai" tipli fayans qab qırıqları da vardır. İslam dövründə ağ gildən istifadə etməklə fayans qablar istehsalının təşkili texniki baxımdan dulusçuluqda mühüm hadisə sayıla bilər. Başlıca xammal Kasan şəhərinin yaxınlığında çıxarılan kvars qumu və potaş kimi materiallardan ibarət idi.

"Minai" tipli qabların istehsal texnikası Misirdən İrana keçmişdir. Hadisə Misirdə fatimilər dövlətinin devrildiyi dövrə təsadüf edir. Qeyri-sabitlik dövründə bir çox usta və digər sənətkarlar Misirdən İrana köçüb gəlmiş və özləri ilə birlikdə İrana "minai" tipli qabların texnologiyasını gətirmişlər. Artur Poup bu növ saxsıların ayrı - ayrı yerlərdə hazırlandığını söyləmişdir (3). Bəzi tədqiqatçılar fayans qabların başlıca mərkəzlərinin Rey və Kaşan olduğunu bildirirlər.

Qeyd edək ki, Gorantəpə ərazisində əsasən monoxrom fayans qab qırıqları əldə edilmişdir.

Gorantəpədən numizmatik tapıntılar da aşkarlanıb və bunlar Səlcuqlar dövrünə aid sikkələrdən ibarətdir.

Yuxarıda qeyd olunanları yekunlaşdıraraq belə bir qənaətə gəlmək olar ki, son tunc dövründə Gorantəpə ərazisində ilk məskunlaşma olmuş, burada qala inşa edilmişdir. Təpənin yaxınlığında isə həmin yaşayış məskənin qəbiristanlığı yerləşmişdir. Orta əsrlərdə burada kənd tipli yaşayış məs-

kəni fəaliyyət göstərmişdir. Yə üstü arxeoloji materiallara istinadən burada monqol işğalı ilə həyatın kəsildiyi və yaşayış məskəninin tərk olunduğunu ehtimal etmək olar.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan arxeologiyası altı cildə. VI cild. Bakı, "Şərq-Qərb", 2008, 632 s.
2. Dostiyev T. Şimal-Şərqi Azərbaycan IX-XV əsrlərdə. Bakı Universitetinin nəşr., 2001, 396 s.
3. Pope A. U. The ceramic art in islamic times. // A Survey of Persian art. Tokyo, Meiji-Shobo, 1965, vol. 4, pp.1446-1807.
4. Schnyder R. Encyclopadia Iranica, Ehsan yarshater ed. Vol. 3, Mazda publishers, Costamesa, 1991
5. Rudolf Nauman. Texte-Soleyman vfe Zendane- Soleyman (tərcome Fəramərz Nəcd Səmi). Tehran, Sazemane miraze fərhəngiye kəşvər, 1374 şəmsi.

GORANTAPPEH SETTLEMENT

Habib Shahbazi Shiran

Summary

Key words: Ardebil, Goran, Islamic period, ceramics, "Ag-kand"

The article reports on the settlement Gorantappeh located in South Azerbaijan, 7 km north of the Ardebil. The monument is a large of 15 m high hill which slopes to the east and north are steep and the south inclined. The western side of the hill was destroyed during the construction of the canal.

Exploratory archaeological research found that in The Late Bronze Age hill fort was built of large stone blocks of dry masonry, of which remains only the southern wall. In the middle Ages there were functioning rural settlement type. The traces on the hill are foundations of medieval building and remains of ovens and tandirs. Archaeological materials from the settlement consist of fragments of glazed pottery and goods of Seljuk period. Particularly well represented ceramics such as Ag-kand.

ПОСЕЛЕНИЕ ГОРАНТЕПЕ

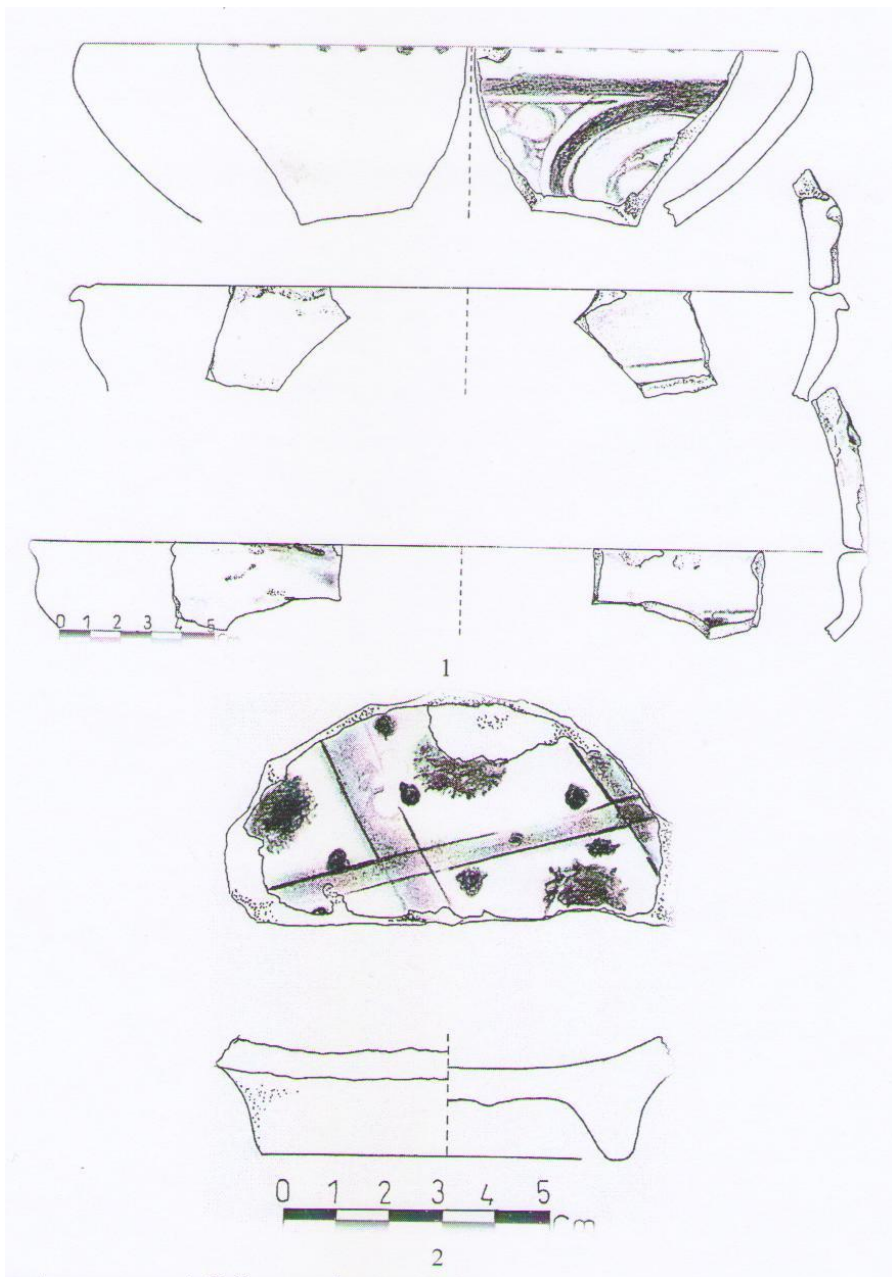
Габиб Шахбази Ширан

Резюме

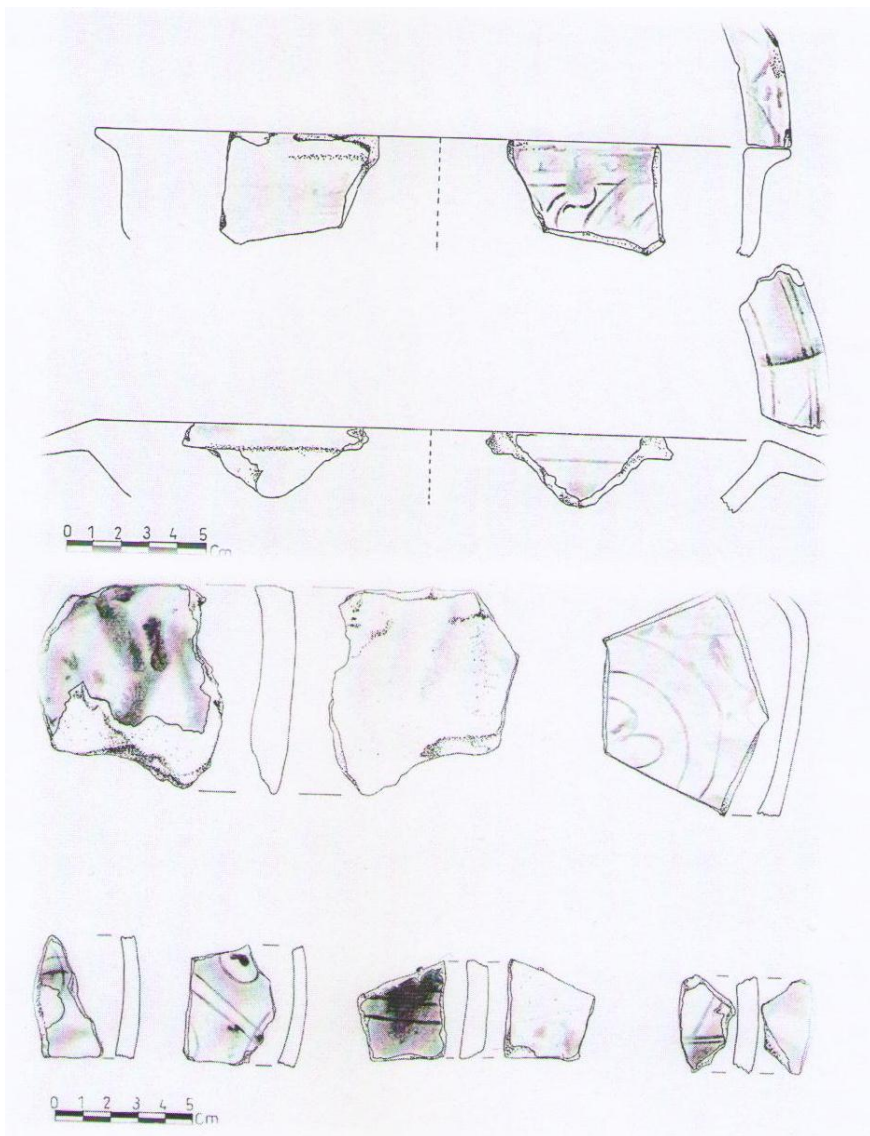
Ключевые слова: Ардебиль, Горан, исламский период, керамика, «Аг-кенд»

В статье сообщается о поселении Горантепе, находящемся в Южном Азербайджане, в 7 км к северу от города Ардебиль. Памятник представляет собой крупный холм высотой 15 м, склоны которого с востока и севера крутые, а с юга умеренные. Западная сторона холма частично подверглась разрушению при строительстве канала.

Разведочными археологическими исследованиями установлено, что в эпоху поздней бронзы на холме была возведена крепость из больших каменных блоков сухой кладкой, от которой сохранились только остатки южной стены. В эпоху средневековья здесь функционировало поселение сельского типа. На холме зафиксированы следы фундаментов средневековых строений, остатки очагов и тендиров. Подъемный археологический материал из поселения состоит из фрагментов глазурованных и простых керамических изделий сельджукского периода. Особенно хорошо представлена керамика типа «Аг-кенд».

Tablo I. Gorəntəpə yaşayış yeri. Şirli saxsı qab nümunələri

Tablo II. Gorəntəpə yaşayış yeri. Şirli saxsı qab nümunələri

ELM TARİXİ SCIENTIFIC HISTORY ИСТОРИЯ НАУКИ

ГАБАЛИНСКИЙ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЙ ПРОЕКТ АССОЦИАЦИИ СЕБА (2005-2013 ГГ.)

Ирада М. Наджафова
СЕБА / НАНА
www.seba.az

Введение

Азербайджано-Корейская Ассоциация Культурного Обмена СЕБА (Сеул-Баку), созданная в ноябре 2004 года в Баку, имеет в сфере своей деятельности и различные научные проекты (www.seba.az). Среди них можно назвать, в частности, публикации монографий (2005, 2006, 2007, 2009, 2012, 2013 гг.), Международные симпозиумы «Миф, нация, литература» (2006 г.), «Общность национальной одежды и современной моды» (2009 г.), Этнографическая экспедиция (с 2011 г.), Международная конференция «Древнегородская культура Азербайджана» (2012 г.) и др.

В 2005 году было принято решение поддержать азербайджанских археологов и в будущем создать совместную азербайджано-корейскую экспедицию. В процессе обсуждений было высказано мнение о целесообразности проводить раскопки какой-нибудь столицы. Самым ранним столичным городом на территории Азербайджанской Республики был город Габала – столица государства Албания Кавказская. Поэтому именно этот город и был выбран как объект археологического проекта Ассоциации СЕБА.

Из истории Габалы

Город Габала известен в письменных источниках, начиная с I в., с упоминания у Плиния Старшего в форме “Кабалака” (*Plin., Naturalis Historiae. VI.29*). Сведения об этом городе сохранили Клавдий Птолемей (II в.), Аль-Балазури (IX в.), Ибн-Хаукаль (X в.), Аль-Мукаддаси (X в.), Якут аль-Хамави (XIII в.), Бадр Ширвани (XV в.), Аббаскули ага Бакиханов (XIX в.) и др. В разные периоды своей истории город Габала

ла был объектом захвата аланов, сасанидов, хазар, арабов, сельджуков, монголов, османов и др.

Активное археологическое изучение этого города началось с 1959 года, с момента создания Габалинской археологической экспедиции, которая проводила раскопки ежегодно до 1990 г. Ряд известных археологов посвятили свою научную жизнь изучению Габалы: Салех Казиев, Рагим Вахидов, Гара Ахмедов, Ильяс Бабаев, Омар Исмизаде, Фирудин Гадиров, Рашид Геюшев, Фазиль Османов, Насими Гулиев, Гафар Джабиев и др. Исследователями было установлено, что город Габала существовал с IV в. до н.э. до XVIII в. и состоял из нескольких территорий (Античной-50 га, Сельбир-12 га, Гала-13 га, Кемалтепе-0,5 га, Квартала ремесленников-10 га, Внешнего города-10 га).

Новый этап археологического изучения Габалы

В 2005 году после 15-летнего перерыва, сотрудники Института Археологии и Этнографии Национальной Академии Наук Азербайджана (НАНА) начали новый этап археологического изучения Габалы при финансовой и организационной поддержке Ассоциации СЕБА. Объектом исследований стали Античная территория, Гала, Территория международного аэропорта (поселение эпохи энеолита). В дальнейшем, с 2009 года впервые начала свою деятельность Азербайджано-Корейская Габалинская археологическая экспедиция. Объектом ее исследований дополнительно стали и территория Сельбира, и территории эпохи палеолита. С 2010 года периодически ведутся работы по консервации некоторых открытых памятников.

Азербайджано-Корейская Габалинская археологическая экспедиция – труд большой команды людей: сотрудников НАНА, команды корейских специалистов, работников Ассоциации СЕБА, жителей города Габала. Все они в течение 2005-2013 годов выполняли важную миссию – открытия новых фактов истории Габалы, Азербайджана и Востока.

Для успешного выполнения этого проекта руководство и сотрудники Ассоциации СЕБА создали комфортные условия для ученых. В начале, для членов экспедиции был арендован домик в близлежащей к полю раскопок деревне Чухур-Габала, затем был организован археологический лагерь. В 2012 году состоялось открытие построенного Ассоциацией СЕБА трехэтажного Археологического Центра. В центре расположена администрация Габалинского Государственного историко-художественного заповедника, выставочный зал, конференц-зал, лаборатория, библиотека, столовая, комнаты для членов экспедиции.

Новые страницы истории Габалы

Исследования 2005-2013 гг. выявили ряд новых страниц истории Габалы. Представим их согласно хронологическому порядку.

Фото 1. Территория раскопок
овальных зданий. Античное городище

среднего Ашеля.

- *Исследования поселения эпохи энеолита*

В 2011 г. были осуществлены спасательные работы под руководством Насиба Мухтарова на территории близи строящейся в то время взлётной полосы Габалинского Международного аэропорта. В итоге было обнаружено поселение, названное «Галаери», датированное I пол. IV тыс. до н.э. и относящееся к Лейлатепинской культуре.

- *Исследования раннего городища Габалы*

В 2005-2009 гг., 2011-2013 гг. проводились раскопки под руководством Ильяса Бабаева на территории раннего городища Габала, на так называемой Античной территории (либо Чаггаллы, Гюллютала, Кёбяр йери) между реками Гарачай и Гочаланчай близ сел Чухур-Габала, Товла, Шамлы. В результате исследований были изучены основания 4-х овальных общественных зданий, по форме напоминающих древнегреческий стадион, римский амфитеатр и большой цирк. Самое большое из них – первое здание – достигает площади 1400 м². Здания построены в период IV до н.э. – I в.н.э. Обнаружение этих построек

Фото 2. Амбар. IV-III вв. до н.э.
Античное городище

- *Исследования
территорий эпохи палеолита*

Разведывательные работы 2011-2012 гг., проведенные Азодом Зейналовым, Йи Сеон-боком, Мансуром Мансуровым в Габалинском р-не (по южным склонам Большого Кавказа, террасам рек Турьянчай, Гарачай, Демирапаран, Сарысу и др.) установили возможность пребывания **здесь людей уже в эпоху**

позволяет говорить об изысканной особенности архитектуры античной Габалы, а также об экономическом уровне государства, имеющем возможности возводить такие сооружения (*фото 1*).

При дальнейшем углублении некоторых частей территорий трёх зданий были обнаружены новые находки. В частности, при углублении площади первого

овального здания была выявлена мастерская с гончарными печами периода эллинизма по производству ваз на одной ножке. Под вторым овальным заданием нашли продовольственный амбар конца IV - начала III века до н.э., с основаниями и фрагментами более чем 200 больших хозяйственных кувшинов – пифосов, в которых хранили вино (*фото 2*).

Фото 3. Черепица. I-II вв.
Территория Сельбира

Фото 4. Глиняный
кувшин. VIII-X вв.
Сельбир

Примеч

ательно, что в некоторых местах под территорией третьего овального общественного здания, был установлен слой и артефакты периода поздней бронзы и раннего железа.

• *Исследования территории Сельбира и Галы*

Известно, что в конце I в. н.э. в связи с нашествиями с севера на Кавказскую Албанию аланов, возникла необходимость перемещения её столицы на более благоприятную в стратегическом отношении территорию. Это – плато, в настоящее время состоящее из двух частей, обозначаемых топонимами Сельбир и Гала, расположенное между реками Гарачай и Джовурлучай близ сел Чухур-

Габала, Мирзабейли, Товла.

К рубежу XI-XII вв. в силу ряда причин население города уменьшилось и сконцентрировалось на южной части плато, называемом Гала. Тогда же и был вырыт ров, сохранившийся и поныне, разделивший северную (Сельбир) и южную (Гала) части города. Здесь отметим, что на территории Гала город просуществовал до XVIII в.

В 2009-2013 гг. изучение нескольких участков *Сельбира* проводились под руководством Ильяса Бабаева, Йи Сеон-Бока, Ким Джонгила, Джейхуна Эминли.

Фото 5. Часть городской стены.
I-II вв. и VI в. Сельбир

Фото 6. Городской квартал. XVI-XVII вв. Гала

хозяйству (местное керамическое производство (фото 4), хозяйственные ямы, пифосы, печи-тендиры, монеты, оружие, орудия, украшения и др.), по внешним связям (украшения, характерные для сасанидов, хазар, а также арабские монеты, посуда из селадона, стекла и др.).

Большой научный интерес вызвали раскопки фрагментов оборонительных стен города на севере и западе Сельбира. Эти стены были возведены в I-II вв., затем были укреплены в VI вв. в правление сасанидского царя Губада I (Кавада I) (фото 5).

В 2008, 2009, 2011, 2013 гг. в Гала раскопки проводились под руководством Гафара Джабиева. Были изучены несколько частей города, относящихся к IX-XI вв., XII-XIII вв., XIV-XVII вв. (фото 6),

Фото 7. Фарфоровая чаша.
XIV-XV вв. Гала

что выявило дополнительные материалы по строительству, хозяйству, ремеслу, быту, торговле, искусству и др.

В ходе раскопок были найдены остатки зданий, покрытия их полов, улицы, перекрестки, водопроводы, бани, печи-тендиры, монеты, посуда из фаянса, фарфора (фото 7) и селадона, лампы, орудия труда, украшения и др. Как полагают, использованные в строительстве кирпич, черепица, облицовочные материалы производились в городе или в его окрестностях. Согласно находкам можно констатировать, что в Габале было развито гончарное, кузнечное ремесло, строительное, ювелирное дело.

Привозные предметы и монеты подтверждают существование торговых связей Габалы с рядом зарубежных городов и стран. Судя по этим материалам можно говорить и о географии этих связей – от Германии до Китая.

Раскопки выявили материалы по городской жизни и градостроительству (частные дома, строительные остатки, античная черепица (фото 3), базы колонн, кирпичные полы, мастерские, бани, бассейны, водопроводы, линии сточных вод, захоронения, в том числе катакомбные, и др.), по

В некоторых местах Гала раскопки достигли слоя античного времени. В частности, изучены остатки фрагмента ранней крепостной стены I-II вв.

Заключение

Вот уже несколько лет археологическое изучение памятников Азербайджана находится в сфере внимания Президента Азербайджанской Республики Ильхама Алиева. Для этих целей НАНА выделяются средства, в том числе и из резервного Фонда Президента, благодаря которым стало возможно возобновление и расширение масштабов раскопок разных памятников Азербайджана, в том числе и в Габале.

Многие страницы истории Азербайджана можно узнать, прочитав разные источники, увидев имеющиеся памятники. Очень важно, что и сегодня, благодаря исследованиям, дополняются либо корректируются наши сведения об истории и культуре Азербайджана. В этом направлении самые новые факты представляют и итоги археологических раскопок. Поэтому их продолжение очень важно.

SEBA ASSOSIASIYASININ QƏBƏLƏ ARXEOLOJİ LAYİHƏSİ (2005-2013)

İradə M. Nəcəfova

Xülasə

SEBA (Seul-Bakı) Azərbaycan-Koreya Mədəniyyət Mübadiləsi Assosiasiyasının maliyyə və təşkilatı dəstəyi ilə (www.seba.az) 2005-ci ildə 15 illik fasilədən sonra AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun əməkdaşları Qəbələ tədqiqatlarının yeni mərhələsinə başladılar.

2005-2013-cü illərdə SEBA Assosiasiyasının *Qəbələ arxeoloji layihəsi* Qəbələnin, Azərbaycanın və Şərqi tarixinin bir neçə yeni səhifəsini üzə çıxarıb. O cümlədən:

- Qəbələ rayonunda (Böyük Qafqaz dağlarının cənub yamacları, Türyançay, Qaraçay, Dəmiraparançay, Sarısu və b. çayların terraslarında) aparılmış kəşfiyyat xarakterli araşdırmalar burada Orta Aşel dövründə insanların məskunlaşmasının mümkünlüyünü təsdiq etmişdir.
- Qəbələ Beynəlxalq Hava Limanının ərazisində xilasedici arxeoloji qazıntılar aparılaraq Leylatəpə mədəniyyətinə aidiyyəti olan e.ə. IV min. 1-ci yarısına aid Eneolitik yaşayış yeri aşkar olunub.
- Qəbələ şəhərinin Antik ərazisində (Çuxur Qəbələ, Tövlə, Şamlı kəndlərinin yaxınlığında Qaraçay və Qoçalançay arasında) aparılmış qazıntılar nəticə-

sində e.ə. IV – b.e. I əsrlərinə aid dörd böyük oval ictimai binanın, ictimai anbarın qalıqları, emalatxanalar və s. tapılmışdır.

Qəbələ şəhərinin Səlbir-Qala ərazisində (Çuxur Qəbələ, Mirzəbəyli, Tövlə kəndlərinin yaxınlığında Qaraçay və Covurluçay arasında) aparılmış qazıntılar nəticəsində I-XVIII əsrlərin müxtəlif dövrlərində şəhərsalma, təsərrüfat, mədəniyyət, ticarət və s. ilə bağlı materiallar əldə olunub.

THE GABALA ARCHAEOLOGICAL PROJECT OF SEBA ASSOCIATION (2005-2013)

Irada M. Najafova

Summary

After a 15-year break, in 2005, the researchers of the Institute of Archaeology and Ethnography of the Azerbaijan National Academy of Sciences (ANAS) started a new stage in the study of Gabala with the financial and organisational support provided by SEBA (Seoul-Baku) Azerbaijan-Korean Cultural Exchange Association (www.seba.az).

The Gabala archaeological project of SEBA Association in 2005-2013 opened a number of new pages of the history of Gabala, Azerbaijan and the East. In special:

- The archaeological reconnaissance in Gabala region (along the southern slopes of the Greater Caucasus, terraces of the Turyanchay, Garachay, Demiraparanchay, Sarisu and other rivers) determined the possibility of human habitation here during the medieval Acheulian Period.
- The rescue work conducted at the site of the Gabala International Airport detected the Eneolithic Settlement, dated back to the first half of the 4th millennium BC and relevant to the Leilatepe culture.
- The excavations of the Ancient site, between the Garachay and Gochalanchay Rivers, near the villages of Chukhur Gabala, Tovla and Shamli, revealed the basements of the four oval public buildings of the 4th century BC – 1st century AD, as well as the workshop, food barn etc.
- The excavations of the plateau Selbir-Gala, located between the Garachay and Jovurluchay Rivers, nearby the villages of Chukhur Gabala, Mirzabeyli and Tovla, revealed the materials related to the urban planning, economy, culture, trade, etc. in this part of the city in different periods of the 1st-18th centuries.

AZƏRBAYCANDA ENEOLİT DÖVRÜ ABİDƏLƏRİNİN

ÖYRƏNİLMƏ TARİXİNƏ DAİR

İradə Avşarova

(Bakı Dövlət Universiteti)

rzamuxtarovlu@mail.ru

Açar sözlər: eneolit, abidə, tədqiqat, çiy kərpic, yaşayış yeri, arxeoloji mədəniyyət, mis.

Azərbaycanda eneolit dövrünün arxeoloji abidələrinin öyrənilməsinə 1950-ci ildən başlanılmışdır. İlk tədqiqatlar Naxçıvan şəhəri yaxınlığında I Kültəpə abidəsinin O.H.Həbibullayevin başladığı arxeoloji qazıntıları ilə bağlıdır. Abidənin alt təbəqəsindən (I təbəqə) əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələri O.H.Həbibullayev tərəfindən Eneolit dövrünə aid edilmiş və bu da Azərbaycanın eləcə də bütün Cənubi Qafqazda Eneolit dövrü abidələrinin öyrənilməsində ilk addım olmuşdur (1, s.5-25).

Bu günədək Azərbaycan ərazisində Eneolit dövrünə aid 150-dən çox abidə (yaşayış yerləri və qəbir abidələri) qeydə alınıb öyrənilmiş, ilk əkinçi tayfalarla məxsus bir neçə Kültəpə 1, Şomutəpə və Leylatəpə mədəniyyətləri müəyyən olunmuş və zəngin maddi-mədəniyyət nümunələri üzə çıxarılmışdır (2, s.3-5). Azərbaycanın eneolit dövrü abidələrində bu gün də tədqiqatlar davam edir, arxeoloqlar tərəfindən yeni abidələr aşkar olunur.

Azərbaycanın əlverişli təbii şəraiti ən qədim dövrlərdən insanların bu ərazilərdə məskunlaşmasına şərait yaratmışdı. Bu səbəbdən də Azərbaycanın qədim tarixinin öyrənilməsində arxeoloji tədqiqatların böyük əhəmiyyəti vardır. Arxeoloji qazıntılar nəticəsində tədqiq olunan abidələr və bu abidələrdən toplanan maddi-mədəniyyət nümunələri bir daha sübut edir ki, Azərbaycan ərazisində yaşamış qədim tayfalar öz mədəni inkişaflarında ibtidai cəmiyyətdən başlayaraq tarixin bütün mərhələlərini keçmişlər.

Bu mərhələlərdən biri də Eneolit dövrüdür. Son tədqiqatlara görə bu dövr Azərbaycanda e.ə.VI minilliyin sonlarından IV minilliyin I yarısınadək davam etmişdir.

E.ə. V minillikdə təbiətdə geniş yayılmış misin isanlar tərəfindən mənimlənməsi ilə Azərbaycanın qədim dövr tarixində yeni bir mərhələ başlayır. Misin istehsalı ilə qədim tayfaların sosial-iqtisadi və mədəni həyat tərzində mühüm dəyişikliklər baş vermiş və bu dəyişikliklər özünü Azərbaycanın Eneolit dövrü abidələrində daha aydın şəkildə əks etdirir.

Oturaq əkinçi tayfalarının mədəniyyətinin təşəkkülü ilə xarakterizə olunan Eneolit dövrü bəşər cəmiyyətinin inkişafı tarixində ilk dəfə olaraq daş alətlərin bir qisminin mis alətlərlə əvəz olunması ilə bağlı dönüş mər-

hələsi yaratmışdır.

Əkinçilik və maldarlığın intensiv inkişafı ilə bağlı olaraq abidələrdə, o cümlədən yaşayış yerlərinin memarlığında da inkişaf izlənir.

Bu dövrün yaşayış yerlərindəki evlər və təsərrüfat tikililəri düzbucaqlı və dairəvi planda, daş bünövrə üzərində ucaldılmışdır. İqtisadiyyatın inkişafı gil qablara tələbatın artmasına və dulus kürələrinin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Eneolit dövrün abidələrində aparılan geniş arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, həmin dövrdə yaşamış tayfalar Yaxın Şərq sivilizasiyasının inkişafında da müəyyən rol oynamışlar. Onlar əkinçilik və maldarlıq təsərrüfatlarını intensiv inkişaf etdirməklə yanaşı metallurgiyanın və metalışləmə sənətinin əsasını qoymuş və keramika istehsalı sahəsində də müəyyən nailiyyətlər əldə etmişlər. Bu tayfaların mədəni irsi, arxeoloji ədəbiyyatlarda Küləpə, Şomutəpə və Leylatəpə mədəniyyətləri adı ilə tanınır.

XIX əsrdən bu günümüzdə kimi Eneolit dövrü abidələrinin öyrənilməsi, qədim tayfaların Azərbaycan, o cümlədən bütün Qafqaz ərazisinə yayılmasının araşdırılması tarixin ən aktual elmi problemlərindən biri sayılır və bu səbəbdən də bu dövrə aid qədim yaşayış məskənləri və qəbir abidələri son illər daha geniş arxeoloji tədqiqata cəlb olunur.

Azərbaycanda eneolit dövrü abidələrinin hərtərəfli öyrənilməsinə isə yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, 1950-ci illərdən başlanmışdır. 1951-ci ildə Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix və Fəlsəfə İnstitutu Naxçıvan Boyalı qablar mədəniyyətinin öyrənilməsi məqsədilə Naxçıvan ekspedisiyasını təşkil edir. Ekspedisiyaya başçılıq arxeoloq O.H.Həbibullayeva tapşırılmışdır. Əsas qazıntılar Küləpə abidəsində olmuşdur.

Naxçıvan şəhərindən 8 km aralıda yerləşən I Küləpə yaşayış yeri 1,5 hektara yaxın bir sahəni əhatə edir. Yaşayış yeri 21 metr qalınlığında mədəni təbəqəyə malikdir. Abidədən əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələrinin zənginliyi ekspedisiyanın qazıntıları fasilələrlə 1953, 1955, 1962-ci illərdə davam etdirməsinə səbəb olmuşdur (3).

Azərbaycanın eneolit dövrü abidələrinin öyrənilməsində 1953-cü ildə SSRİ Elmlər Akademiyasının Arxeologiyasının Arxeologiya İnstitutunun və Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutunun birgə təşkil etdiyi Öranqala arxeoloji ekspedisiyasının da böyük xidmətləri olmuşdur. Ekspedisiya Mil-Qarabağ düzündə, Küləpə, Kamiltəpə, Adsız təpə, Döllək təpə, Şah təpə eneolit dövrü yaşayış məskənlərinin tədqiqi ilə də məşğul olmuşdur. Kamiltəpə abidəsində kəşfiyyat qazıntısı aparılmışdır (4, s.10-36).

2008-ci ildən artıq Mil-Qarabağ ekspedisiyası Kamiltəpədə arxeoloji tədqiqatlarını yenidən bərpa etmiş, 2009-cu ildən isə Azərbaycan-Almaniya Beynəlxalq ekspedisiyası burada ardıcıl və kompleks şəkildə arxeoloji tədqiqat işləri aparır (5, s.55-57).

1958-1962-ci illərdə İ.H.Nərimanov və Q.S.İsmayılzadənin iştirakı ilə Qazax arxeoloji ekspedisiyası Ağstafa çayının sol sahilində bir neçə təpədən ibarət Baba Dərviş yaşayış yerində arxeoloji qazıntı işləri aparılmış və abidənin alt təbəqəsində Eneolit dövrünə aid daş alətlər və ibtidai gil qab nümunələrinin qalıqları əldə edilmişdir (6, s.149-156).

Qazax və Ağstafa rayonlarının arxeoloji cəhətdən öyrənilməsində İ.H.Nərimanovun xidmətləri böyükdür. 1958-1965-ci illərdə İ.H.Nərimanovun rəhbərliyi ilə təşkil olunan arxeoloji ekspedisiya Ağstafa rayonunun Aşağı Cöyçəli kəndinin qərb hissəsində yerləşən Töyrətəpə yaşayış yerində kəşfiyyat qazıntıları aparılmış, zəngin maddi-mədəniyyət nümunələri əldə olunmuşdur (7, s.17-22). Ağstafa dəmiryol stansiyasının yaxınlığında yerləşən Şomutəpə yaşayış yeri 1962-ci ildə İ.H.Nərimanov tərəfindən qeydə alınmış və abidədə arxeoloji tədqiqatlar 1963-64-cü illərdə aparılmışdır. Abidənin digər erkən əkinçilik dövrü abidələrindən fərqli cəhətlərini nəzərə alan İ.H.Nərimanov onu Şomutəpə mədəniyyəti adlandırmışdır (8, s.45-53).

Şortəpə yaşayış yeri indiki Şərrur rayonu ərazisində İbadulla kəndi ərazisində yerləşir. Hələ 1934-cü ildə yaşayış yerinin ərazisində kanal qazılarkən mədəni təbəqə dağıdılmışdır. Abidənin tədqiqi üçün 1936-cı ildə Ə.K.Ələkbərov burada kəşfiyyat qazıntısı aparmışdır. 2003-cü ildə abidədə A.Seyidov, 2008-ci ildə V.Baxşəliyev arxeoloji kəşfiyyat işləri aparmışlar. 2012-ci ildə A.Seyidov və V.Baxşəliyev abidədə yeni qazıntı işlərinə başlamışdılar. Abidənin alt təbəqəsindən Eneolit dövrünə aid maddi mədəniyyət nümunələri aşkar olunmuşdur (9, s.83-87).

Quruçay və Köndələnçay hövzəsində Eneolit dövrü abidələrinin ilkin tədqiqi 1964-cü ildə Paleolit ekspedisiyası tərkibində olan dəstə tərəfindən aparılmışdır. Ekspedisiyaya M.M.Hüseynov və Q.S.İsmayılzadə rəhbərlik etmişdir. 1965-ci ildə ekspedisiya tərəfindən Köndələnçayın sağ sahilində yerləşən Günəştəpə və Qaraköpəktəpə, 1966-cı ildə isə Füzuli şəhəri yaxınlığında Xantəpə yaşayış yeri qeydə alınmışdır (10, s.26-43).

1967-ci ildə V.H.Əliyev tərəfindən Şərrur rayonunun Dizə kəndinin yaxınlığında Ovçular təpəsi eneolit dövrü yaşayış məskəni tədqiq olunmuşdur. 2002-ci ildə isə abidədə Səfər Aşurovun rəhbərliyi ilə qazıntı işləri yenidən bərpa edilmişdir (11, s.45-48).

İ.H.Nərimanov tərəfindən Qarabağ düzündə Cüllütəpə yaşayış məskəninə 1969-cu ildə kəşfiyyat xarakterli qazıntı işlərinə başlanmışdır (12, s.396-397). 1971-1972-ci illərdə isə İ.H.Nərimanov tərəfindən Ağstafa rayonu ərazisində yerləşən Qarğalar təpəsində arxeoloji qazıntı işləri aparılmış və on metrə yaxın mədəni təbəqə aşkar edilmişdir. Abidələrdən çox sayda maddi mədəniyyət nümunələri əldə olunmuşdur (13, s.23-27).

1980-1984-cü illərdə İ.H.Nərimanovun rəhbərliyi ilə Ağdam rayonu Xındırstan və Quzanlı kəndləri arasında yerləşən Leylatəpə yaşayış yerində

arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Abidədən əldə olunan maddi-mədəniyyət nümunələrinin digər həmdövr abidələrdən əldə olunan arxeoloji maddi-mədəniyyət nümunələrindən seçildiyinə görə Leylatəpə mədəniyyəti adı ilə tanınmışdır (14, s. 105-106).

1975-ci ildə Şəmkir rayonunun Keçili kəndi yaxınlığında Hətəm Kəsəmənli və Hidayət Cəfərov tərəfindən eneolit dövrünə aid yaşayış yeri aşkar olunmuşdur (15, s. 113).

Sədarək Eneolit dövrü yaşayış məskənində 1978-ci ildə Naxçıvan arxeoloji ekspedisiyası kəşfiyyat xarakterli tədqiqat işləri aparılmışdır.

Poylutəpə abidəsi Cənub-Şərqi Azərbaycanın Muğan bölgəsində Üçtəpə kəndinin şərqində İncəçayın sahilində (Astarxanbazar-Cəlilabad rayonu) yerləşir. Abidədə ilk məqsədyönlü tədqiqat Fərman Mahmudov tərəfindən ötən əsrin 1960-cı illərinin sonu 70-ci illərin əvvəllərində başlamış və 1979-cu ilədək davam etdirilmişdi. Sahəsinə görə Poylutəpə Qafqazın həmdövr abidələrinin ən böyüyüdür. Abidədə geniş arxeoloji qazıntılar 2006-cı ildə yenidən başlamışdır (16, s.35-37).

Tovuz rayonunun Aşağı Ayıblı kəndinin şimal hissəsində kiçik təpə formasında olan Məntəştəpə ilk dəfə olaraq 1960-cı illərdə İ.Nərimanov tərəfindən tədqiq olunmuşdur. 2007-ci ildə Fransa və Azərbaycan birgə arxeoloji ekspedisiyası Bertille Lyonett və Fərhad Quliyevin rəhbərliyi ilə abidədə arxeoloji qazıntı işlərinə yenidən başlanmışdır. Yaşayış yerində aparılan qazıntılar zamanı zəngin maddi mədəniyyət nümunələri əldə olunmuşdur (17, s.41).

Şərur rayonunun Qarabağlar kəndinin yaxınlığında yerləşən Damlama yaşayış məskənində 1980-ci ildə V.H.Əliyev və M.M.Seyidov tərəfindən arxeoloji qazıntı işləri aparılmış və abidənin stratigrafiyası öyrənilmişdir (18, s.32-33).

Xələc yaşayış yeri Şərur rayonunun eyni adlı kəndindən cənubda, Arpaçayın sağ sahilində, Araz ovalığında yerləşir. Abidə 1982-ci ildə V.Əliyev və A.Seyidov tərəfindən qeydə alınmışdır (19, s. 38-39).

I Maxta qədim yaşayış yeri Şərur rayonunda eyni adlı kəndin qərbində yerləşir. Abidədə ilk tədqiqatlar 1988-89-cu illərdə V.H.Əliyev və S.H.Aşurov tərəfindən aparılmışdır. 2006-cı ildən isə abidədə Azərbaycan-Amerika birgə arxeoloji ekspedisiyası arxeoloji qazıntı işlərinə başlamışdır. 2008-ci ildən isə abidədə S.H.Aşurov tərəfindən geniş arxeoloji tədqiqatlar aparılır (20, s.57-59).

Qiyaməttəpə eneolit dövrü abidəsi isə 1990-cı ildə F.Muradova və C.Rüstəmov tərəfindən qeydə alınmışdır. Abidə Qazax bölgəsində yerləşir (21, s.18).

Böyük Kəsik yaşayış yerinin tədqiqi N.Museyiblinin rəhbərliyi ilə aparılmışdır. Böyük Kəsik yaşayış yeri Leylatəpə mədəniyyətinə aid olub

Qafqazda ən möhtəşəm Eneolit dövrü abidələrindən biri sayılır. Bu yaşayış yeri Ağstafa rayonu ərazisində Böyük Kəsik qəsəbəsindən 1,5 km şimal-qərbdə yerləşir. Abidə BTC kəməri sahəsinin ərazisinə düşdüyünə görə yaşayış yerində 2004-cü ildə geniş arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Qazıntılar zamanı bu abidədən 350 metr şərqdə onunla eyni xarakterli qədim yaşayış məskəni aşkar olunduğuna görə həmin abidələr I və II Böyük Kəsik abidəsi adlandırılmışdır.

Leylatəpə mədəniyyətinə aid Soyuqbulaq kurqanları Gəncə-Qazax bölgəsi Eneolit dövrü yaşayış yerlərinin qəbir abidələridir. Abidə Cənubi Qafqaz qaz kəmərinin tikintisi ilə əlaqədar olaraq N.Ə.Müseibli tərəfindən 2004-cü ildə Soyuqbulaq kəndindən 1 km şimalda aşkar edilmişdir. 2005-ci ildə burada 18 kurqan tədqiq olunmuşdur. Leylatəpə mədəniyyətinə aid ən geniş tədqiqat aparılmış qəbir abidələridir. Kurqanlar müəllif tərəfindən Leylatəpə mədəniyyətinə aid olunur və Qafqazın Eneolit dövrünə aid ilk aşkar olunmuş məzarlıq, həm də bu regionda hələlik elmə məlum olan kurqan tipli ən qədim dəfn abidələridir (22, s.53).

Həsənsu yaşayış məskənləri N.Ə.Müseibli tərəfindən 2005-ci ildə tədqiq edilmişdir. Abidə Ağstafa rayonunun Kəsəmən kəndinin yaxınlığında yerləşir. Abidədə aparılan arxeoloji qazıntılar abidənin eneolit dövrünə aid olduğunu üzə çıxarmışdır (23, s.7-22).

II Poylu yaşayış yeri 2005-ci ildə 350 kv.m. sahədə qazıntılar aparılmış və buradan əkinçi-maldar tayfalara məxsus zəngin maddi-mədəniyyət qalıqları aşkar edilmişdir [24, s.29].

2008-ci ildə Tufan Axundovun rəhbərliyi ilə Cəlilabad (Astarxanbazar) ərazisində Eneolit dövrünə aid Alxantəpə qədim yaşayış yerində arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdır. Abidədən zəngin maddi-mədəniyyət nümunələri əldə olunmuşdur (25, s.56).

Göl yeri qədim yaşayış yeri Goranboy rayonunun Tatarlı kəndi ərazisində yerləşir. Yaşayış yeri 2009-cu ildə qeydə alınmışdır. 2010-2012-ci illərdə abidədə arxeoloji qazıntı işlərinin miqyası genişləndirilmişdir (26, s.61-65).

2010-cu ildə Naxçıvan Muxtar Respublikası, Babək rayoununun Sirab kəndi yaxınlığında Eneolit dövrünə aid Zirincli, Şorsu, Yumru, Sümürçək, Qaratəpə, Çayağrı, Taxçalı, Guney ağıl, At ağıl yaşayış yeri abidələrində arxeoloji kəşfiyyat işləri aparılmışdır (27, s.81).

2012-ci ildə Muğan-Neolit-Eneolit ekspedisiyası Tufan Axundovun rəhbərliyi ilə Muğanın qədim tarixi və mədəniyyətinin kompleks tədqiqi ilə məşğul olmuşdur. Həmin mövsümdə əsas diqqət Cəlilabad rayonunun Üçtəpə kəndindən 4 km şimalda yerləşən Alxantəpə yaşayış yerinə yönəlmişdir. Abidə Leylatəpə ənənəsinə (Uruz ənənəsinin Leylatəpə variantına) aiddir. 2012-ci ildə abidədə müxtəlif xarakterli memarlıq qalıqları, metallur-

giya kürəsi, dulus kürələri aşkar edilmişdir (28, s.65).

2012-ci ildə Nəcəf Müseyibli tərəfindən Qəbələ rayonu Qalayeri yaşayış məskənində qazıntı işlərinə başlanılmışdır. Abidədən Leylatəpə mədəniyyətinə aid maddi mədəniyyət nümunələri və tikinti qalıqları aşkar edilmişdi (29, s.68).

2012-ci ildə «Qarabağ-Eneolit ekspedisiyası» X.İ.Alməmmədov və N.V.Quluzadənin rəhbərliyi ilə Ağdam rayonu İsmayılbəytəpə abidəsində arxeoloji qazıntı işləri aparılmışdı. Abidə Xındırstan kəndində yerləşir. Abidə e.ə. tədqiqatçılar tərəfindən V minilliyə aid edilmişdir (30, s.82).

Arxeoloqların apardığı araşdırmalar göstərir ki, Azərbaycanın Eneolit dövrü tayfalarının təsərrüfatının əsas hissəsini əkinçilik və maldarlıq təşkil etmişdir.

Beləliklə, Azərbaycan ərazisində eneolit dövrü abidələrində aparılan arxeoloji qazıntılar, elmi tədqiqatlar və bu qazıntılar nəticəsində aşkara çıxarılan maddi mədəniyyət qalıqları eneolit dövrü tayfalarının əkinçilik və maldarlıq təsərrüfat sahələri, o cümlədən dulusçuluq və metalışləmə sənətkarlıq sahələri Eneolit dövrü tarixinin öyrənilməsi baxımından dəyərli mənbələrdir.

Tədqiq olunan abidələrdə erkən əkinçilik mədəniyyətlərinin demək olar ki, bütün mərhələlərini özündə əks etdirən çoxsaylı yaşayış məskənləri aşkar edilmişdi. Dövrün yaşayış məskənlərinin dairəvi memarlıq üslubları, yaşayış yerlərində, ayrı-ayrı abidələrdə təsadüf olunan dəfn adətləri qədim tayfaların tikinti mədəniyyəti ilə yanaşı, iqtisadiyyatı, dini dünyagörüşləri, adət-ənənələri barədə bizə məlumat verən tarixi mənbələrdir.

Azərbaycan Eneolit dövrü abidələrinin əksəriyyəti ayrı-ayrı monoqrafik əsərlərdə və elmi məqalələrdə öz şərhini tapmışdır. Bu baxımdan Osman Həbibullayevin, İdeal Nərimanovun, Qüdrət İsmayılzadənin, Tufan Axudovun, Abbas Seyidovun, Səfər Aşurovun, Nəcəf Müseyiblinin, Vəfa Mahmudovanın, Vəli Baxşəliyevin, Fərhad Quliyevin və başqalarının əsərləri böyük elmi əhəmiyyətə malikdirlər.

ƏDƏBİYYAT

1. Həbibullayev O.H. Kültəpədə arxeoloji qazıntılar. Bakı, 1959.
2. Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана. Баку, Элм, 1987.
3. Həbibullayev O.H. Kültəpədə arxeoloji qazıntılar. Bakı, Elm, 1959; Некоторые итоги изучения холма Кюльтепе в Азербайджане. СА, 1963, №3, с.157-168; Погребальные памятники из поселения Кюльтепе. Археологические исследования в Азербайджане. Баку, Элм, с.29-44; Энеолит и бронза на территории Нахчыванской АССР. Баку, Элм, 1982.

4. Иессен А.А. Кавказ и Древний Восток в IV-III тысячелетиях до н.э. КСИА, 1963, вып.93, с.3-14; Его же. Из исторического прошлого Мильско-Карабахской степи. Труды Азербайджанской археологической экспедиции. МИА СССР, II том, № 125, Москва-Ленинград, 1965.
5. Алиев Т., Хельвинг Б. Исследования Международной немецко-азербайджанской археологической экспедиции на поселении Камилтепе. Сб. материалов международной научной конференции. Раннеземледельческие культуры Кавказа. Баку, 2012.
6. Нариманов И., Исмаилов Г.С. Акстафачайское поселение близ г. Казах. СА, 1962, № 4.
7. Rüstəmov C.N., Nərimanov İ.H. Töyrətəpə yaşayış yerinin arxeoloji tədqiqi. Konfrans materialları. Bakı, 1965, s.75; Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана, с. 17-22.
8. Нариманов И.Г. Археологическое исследование Шомутепе в 1963 г. Сб. Археологические исследования в Азербайджане. Баку, 1965, с.45-53.
9. Seyidov A.Q., Baxşəliyev V.B. Şomutəpə yaşayış yerində aparılmış qazıntıların nəticələri. Azərbaycanca arxeoloji qazıntılar, 2012, Bakı, 2013.
10. İsmayilov Q.S. Quruçay və Köndələnçay hövzəsində aparılan yeni arxeoloji tədqiqatların nəticələri. AMM, IX, Bakı, 1980.
11. Azərbaycanın erkən əkinçilik dövrü abidələri. Bakı, 2011.
12. Нариманов И.Г. Раскопки энеолитического поселения Иланлытепе. АО-1968, Москва, 1969.
13. Нариманов И.Г. Культура древнейшего земледельческо-скотоводческого населения Азербайджана, с. 23-27.
14. Нариманов И.Г. Алиев Н.Г., Ахундов Т.И. Раскопки на поселении Лейлатепе. Сб.статей. Баку, 1992, с. 105-106.
15. Cəfərov L.F. Şəmkirin qədim arxeoloji abidələri. Respublika elmi-praktik konfransın materialları. Bakı, 2008, s.113.
16. Azərbaycanın erkən əkinçilik dövrü abidələri. Bakı, 2011, s. 35-37.
17. Yənə orada, s. 41.
18. Сеидов М.М. Исследование поселения Дамлама. Сб. тезисов. Баку, 1988, с. 32-33.
19. Azərbaycanın erkən əkinçilik dövrü abidələri, s.38-39.
20. Yənə orada, s.57-59.
21. Muradova F.M., Rüstəmov C.N. Qazax rayonunda Qiyamtəpə eneolit abidəsi. AMEA xəbərləri, 1991, № 2.
22. Müseyibli N. Soyuqbulaq kurqanları. Toplu. Azərbaycanda erkən əkinçilik dövrü abidələri. Bakı, 2011, s.53.
23. Yənə orada, 7-22.
24. Museyibli N.Ə. Böyük Kəsik eneolit dövrü yaşayış məskənləri arxeoloji qazıntıları. Bakı, 2007.
25. Axundov T.İ. Alxantəpə (Cəlilabad rayonu). Azərbaycanın erkən əkinçilik dövrü abidələri. Bakı, 2011, s. 56.

26. Azərbaycanın erkən əkinçilik dövrü abidələri. Bakı, 2011, s. 61-66.
27. Yenə orada, s. 81.
28. Ахундов Т.Дж., Махмудова В.А., Рахманов А.. Полевые исследования Муганской неолитической экспедиции. Сб. Археологические исследования в Азербайджане, 2012, Баку, 2013.
29. Müseyibli N.Ə. Azərbaycanada arxeoloji tədqiqatlar - **2012**, Bakı, **2013**, s.68.
30. Alməmmədov X.İ., Quluzadə N.V., Qarabağ neolit-eneolit ekspedisiyasının apardığı arxeoloji tədqiqatların apardığı arxeoloji tədqiqatların qısa hesabatı. Azərbaycanada arxeoloji tədqiqatlar - **2012**, Bakı, **2013**, s. 82.

HISTORY OF STUDYING OF ENEOLITHIC MONUMENTS IN AZERBAIJAN

Irada Avsharova

Summary

Keywords: Eneolith, monument, investigation, earthenware bricks, living place, copper, archeological culture.

Occurrence eneolithic period, characterized culture of settled farmers was the critical period in development of mankind.

Studying of the given period in Azerbaijan has begun with 50th years of XX century archaeological studying of settlement Kultepe I near to the city of Nakhchivan. Researches of eneolithic monuments in Azerbaijan proceeding up to our time were revealed with two archaeological cultures of early farmers of Shomutepe and Leylatepe.

Monuments dating back to this period the process of establishment and subsequent development of early farming and cattle breeding production, have been at the focus of researchers attention in Azerbaijan over several latest years. An increased interest in monuments dating back to this period is also steadily observed at many archeological centers in Germany, Japan, France, the United States and other countries Under this, particular attention is paid to monuments dating back to this period in Central Asia and the South Caucasus as most ancient Notbeds of farming, cattle breeding and a number of handicrafts. In 2009, archeologists of the Institute carried out large-scale field studies of monuments dating back to this period in the Nakchivan Autonomous Republic, and in the Ganja-Gazakh, Mil-Garabagh and Mugan zones.

In the article are described the monuments, their researches and history of studying of the given period.

К ИСТОРИИ ИЗУЧЕНИЯ ЭНЕОЛИТИЧЕСКИХ ПАМЯТНИКОВ АЗЕРБАЙДЖАНА

Ирада Авшарова

Резюме

Ключевые слова: энеолит, памятники, исследования, археология, культура, сырцовый кирпич, медь.

Возникновение энеолитического периода, характеризующее культуру оседлых земледельцев, стало переломным периодом в культурно – историческом развитии человечества. Изучение данного периода в Азербайджане началось в 50-х годах XX столетия археологическим изучением поселения Кюльтепе I вблизи города Нахчыван. В настоящее время выявлено три археологические культуры ранних земледельцев: Кюльтепинская, Шомутепинская и Лейлатепинская.

За последние годы в Нахчыване, Гяндже-Газахской, Муганской и Миль-Карабахской зонах начаты масштабные археологических исследования неолита и энеолита (Гасансу, Гейтепе и др.). Изучение их показали, что в Азербайджане и в целом на всем Южном Кавказе, становление и развитие раннеземледельческих культур и производящей экономики относится к более раннему периоду.

Учитывая большой интерес зарубежных коллег из Японии, Германии, Франции, США и возросший объем полевых исследований последних лет позволил исследователям получить новые археологические факты для решения многих актуальных историко-археологических проблем.

KÖMƏKÇİ FƏNLƏR SUBSIDIARIES ВСПОМОГАТЕЛЬНЫЕ ДИСЦИПЛИНЫ

XII-XVI ƏSRLƏRDƏ AZƏRBAYCANDA DULUSÇULUQ SƏNƏTİ HAQQINDA

Şirin Bünyadova
(Bakı Dövlət Universiteti)
shirin_bunyad@mail.ru

Açar sözlər: Azərbaycan, etnoqrafiya, orta əsr, dulusçuluq sənəti.

Azərbaycan ərazisində tarixən mövcud olmuş sənətkarlıq sahələrindən biri də dulusçuluqdur. Bunu Azərbaycan ərazisində aparılmış arxeoloji qazıntılar və etnoqrafik materiallar sübut edir. Dulus məmulatı hələ tunc dövründə kütləvi istehsal edilmişdir. Dulus kürəsi Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində (Gəncə, Quba, Mingəçevir, Öranqala, Qəbələ və s.) aşkar edilmişdir. Məişətin müxtəlif sahələrində dulusçuluq məmulatlarına ehtiyac olmuşdur. Dulusçuluq vasitələrini 1. Məişət qabları, 2. Su təchizatı qurğuları, 3. İsitmək məqsədi daşıyan vasitələr. 4. İnşaat məmulatları kimi təsnif etmək olar. Nəinki arxeoloji qazıntılar və etnoqrafik materiallardan hətta görkəmli şairlərimizin əsərlərindən və eyni zamanda orta əsr səyyahlarının yazılarından dulusçuluqla bağlı müəyyən qədər məlumatlar əldə etmək mümkündür.

Azərbaycan ərazisində tarixən mövcud olmuş sənətkarlıq sahələrindən biri də dulusçuluqdur. Azərbaycanda zəngin gil yataqlarının olması dulusçuluğun minilliklər boyu var olmasını təmin etmişdir. Neolit dövrünün nailiyyəti olan gil qabların ixtirası öz dövrünə görə yenilik sayılmışdır. Bu iş qadınların adı ilə bağlıdır. Belə ki, onlar gil qabları günəşdə qurutmuş sonra odda bişirərək davamlı hala gətirmişlər. Arxeoloji qazıntılar zamanı müxtəlif saxsı məmulatının aşkar edilməsi maraq doğurur. Məsələn, eneolit dövrünə aid saxsı məmulatı aşkar edilmişdir ki, onlar tip və forma müxtəlifliyinə görə fərqlənirlər. Dulus məmulatı Tunc dövründə kütləvi istehsal edilmişdir. Boyalı qablar istehsalı (qırmızı, sarımtıl, boz və qara) inkişaf etmişdi. Dəmir dövründə isə kişilər də dulusçuluqla məşğul olmağa başlamışlar.

Dulusçuluq dedikdə, gildən hazırlanan məmulatlar nəzərdə tutulur. A.Mustafayev gil məmulatı istehsalını dulusçuluq, kərpicəsmə, suvaqçılıq və kaşıçılıq kimi sahələrə bölür (20, s.83). Tarix boyu Azərbaycan ərazi-

sində çoxsaylı gil məmulatlar istehsal olunmuşdur. Gildən hazırlanan məmulatlar su daşımaq üçün (səhəng, cürdək, bardaq, kuzə, küp) su saxlamaq üçün qablar (sürahı, qurqur, dolça, parç, tayqulp), yuyunmaq üçün (aftafa, lüləyin, fəşir), mətbəx qabları (çölmək, qazança, küvəc, piti dopuları, çilovsüzən, həlimdan) cörəkbişirmə vasitələri (kürə, təndir, sac, manqal) çoxluğu ilə fərqlənir. Kürənin də müxtəlif növləri (xörək, kürsü, zəfəran, zərgər kürələri) vardır. Həcm və formalarına görə də onlar bir-birindən seçilirdilər.

Gil məmulatını bişirmək məqsədilə qədim dövrlərdən bəri istifadə edilən dulus kürəsi Azərbaycanın müxtəlif ərazilərində (Gəncə, Quba, Mingəçevir, Örenqala, Qəbələ və s.) aşkar edilmişdir. Quruluşunun müxtəlifliyi ilə seçilən bu cür kürələr dövrlərinə görə də fərqlənir. Belə ki, orta əsr kürələri dairəvi və nisbətən kiçik olurdu. Azərbaycanda dulus kürəsilə yanaşı, gil məmulatlarını müxtəlif formaya salmaq üçün dulus çarxı adlanan dəzgahdan da istifadə olunmuşdur. İki növə malik olan dulus çarxı əl və ayaq çarxlarından ibarət idi. Arxeoloji və etnoqrafik araşdırmalar ayaq çarxının formasına görə 2 növü (yastı və konusvari) olduğunu göstərir. Hələ e.ə. IV minillikdə ayaq çarxından istifadə edildiyi məlumdur. Ondan əvvəl isə əl çarxı istifadədə idi. Bunları qeyd etməkdə məqsəd dulusçuluğun nə qədər qədim tarixə malik olmasını qeyd etməkdir.

Arxeoloji tədqiqatların tərəfindən hərtərəfli araşdırılması onu deməyə əsas verir ki, orta əsr şəhərlərinin hamısında aşkar olunan maddi mədəniyyət elementləri içərisində əksəriyyət təşkil edən məhz dulusçuluq məmulatlarıdır. Fikrimizi dəqiqləşdirmək üçün qazıntıların verdiyi materiallara müraciət edək. Arxeoloji qazıntılar zamanı XII-XIII əsrlərə aid dulus kürələrinin aşkar olunması əhalinin təsərrüfat və məişətində dulus məmulatına tələbatın böyük olduğunu göstərir. Şirli və şirsiz qabların bişirilməsində də bu kürələrdən istifadə olunurdu. Bununla bərabər «Şamaxıda arxeoloji qazıntılar zamanı XI əsrə aid hamamın cənub-şərq tərəfində III-XII əsr təbəqələri qazılaraq xeyli maddi-mədəniyyət qalıqları əldə edilmişdir. Saxsı qablar içərisində bir ədəd XII əsrə aid iri şirli kasada qadın sifətində əfsanəvi quş (sirin) təsvir olunmuşdur» (1, s.34). Ö.Ş.İsmizadənin Qəbələdə arxeoloji tədqiqatlar zamanı X-XIV əsrlərə aid etdiyi təbəqədə «yonulma daş, çaydaşı və bişmiş kərpiclə hörülmüş divar qalıqları, kərpic döşəmələr, təsərrüfat və məişət quyuları, ocaqlar, təndirlər, dulus kürələri, su kəməri qalıqları aşkara çıxarılmış və çoxlu miqdarda qab-qacaq, metal, şüşə, sümük tapılmışdır.» (2, s.42) R. Göyüşov Kalankat şəhərində arxeoloji tədqiqatlar zamanı aşkar edilmiş (XII əsrə aid) emalatxana (bitki yağı istehsal edən) haqqında bəhs edir, daşıqlama, dulusçuluq və dəri emalı sahələrinin olduğunu göstərir (3, s.65). Bərdədəki qazıntılar zamanı XI-XIII əsrlərə aid saxsı nümunələrinə rast gəlinməsi də bu şəhərdə dulusçuluğun olduğundan xəbər verir (4, s. 34).

Bakıda «İçəri şəhər»də aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı qəlib tapılmışdır ki, ondan basma naxış saxsı istehsalında istifadə olunmuşdur. Bakıda orta əsrlərə aid mədəni təbəqələrdən müxtəlif təsərrüfat küpləri aşkar edilmişdir. Bununla yanaşı, qeyd etməliyik ki, məmulatlar üzərində yerli ustanın adı da həkk olunmuşdur. Məmulatlar müxtəlif formalı olmaqla zəngin bəzəklərə malikdir. Tapılan saxsı nümunələri əsasən kasalardan, boşqablardan, nəlbəkilərdən və s. ibarətdir. Onu da qeyd edək ki, «XI-XIII əsrlərdə həm monoxrom, həm də polixrom qabların dekorativ bəzədilməsində istifadə edilən yeni texniki üsullar - qazıma və anqob təbəqəni qasıma meydana çıxır» (5, s.14). Bu da bizə onu deməyə imkan verir ki, orta əsrlərin bu dövründə dulusçuluq sənətində irəliləyiş özünü büruzə verir.

Ənənəvi dulus materiallarını S.Ağamaliyeva təsnifatına görə belə bölür «1. Su qabları, 2. Yeməyin hazırlanması, saxlanması, emalı, 3. Süd məhsulları qabları, 4. İşıqlandırma və qızdırıcı əşyalar. 5. Digər məişət əşyaları, 6. Su təchizatı üçün saxsı məmulatı (8, s.18). Zənnimizcə, bu bölgünü belə də vermək olar: 1. Məişət qabları, 2. Su təchizatı qurğuları, 3. İsitmək məqsədi daşıyan vasitələr. 4. İnşaat məmulatları.

Orta əsrlərdə dulusçuluqda gedən inkişaf, görünür, şəhərlərin böyüməsi, sənətkarlığın bu növünə diqqətin artması və eyni zamanda oturaq əhalinin tələbatının yüksəlməsi ilə əlaqədardır. Maraqlı faktdır ki, «tapılan materialların tədqiqi orta əsrlərdə saxsı qab istehsalının xeyli təkmilləşdiyini sübut edir. Bu saxsı məmulatlarının hazırlanması texnikasının inkişaf etməsi ilə bağlı idi... İçəri şəhərdə aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı zəngin şirsiz, boyalı, şirli, çini, fayans, seladon kolleksiyası nümunələri aşkar edilmişdir. Bunların arasında xörək və mətbəx qabları, ərzaq məhsullarının saxlanması və daşınması üçün qablar, tikinti keramikası, su tünkü, uşaq oyuncaqları və b. əşyalar da vardır. XI-XIII əsrlərin çoxsaylı sadə şirsiz saxsı məmulatları arasında basma qəlib naxışlı əşyalar xüsusi yer tutur» (5, s.13). Deməli, basma qəlib naxışlı qablar bu dövrdə dəb halını almışdır.

Şamaxı yaxınlığında Gümüşlü yaşayış yerində əldə olunan orta əsrlərə aid maddi mədəniyyət nümunələri içərisində qırmızı rəngli gil xeyrə out-racağı, gil kasa hissələri, su tünkü və s. haqqında məlumat verən A.Nuriyev yazır: «Gümüşlü nümunələri Azərbaycanın orta əsr şəhərlərindən Örenqala, Gəncə, Qəbələ və habelə Gülüstan qalasında aparılan arxeoloji qazıntılar zamanı tapılmış zəngin materialın içərisində özlərinə analogiya tapır və şübhəsiz ki, XIII-XIV əsrlərə aiddir. Əldə olunmuş qədim gil qab nümunələri və pullara əsasən Gümüşlü yaşayış yerinin eramızın əvvəllərində mövcud olduğunu və orta əsrlərdə də öz əhəmiyyətini itirmədiyini ehtimal etmək olar» (15, s.163).

Zər naxışlı fayans qabların forma və naxışlarına görə müxtəlifliyini qeyd edən F.İbrahimov qabların XII-XIII əsrin əvvəllərinə və yerli istehsalat

aid olduğunu göstərir. Belə ki, «XII əsr və XIII əsrin əvvəllərində Beyləqanda dulus sənəti özünün yüksək mərhələsinə çatmışdır. Qazıntı nəticəsində əldə edilən şirli saxsı məmulatının geniş miqyasda tapılması və texniki cəhətdən müxtəlif çeşidli olub, çox zəngin naxışlanması bunu tamamilə təsdiq edir» (16, s.193). Qazıntılar zamanı (Qax bölgəsində Torpaqqala yaşayış yerində) əldə olunan məişət kompleksi IX-XII əsrlərə aid edilmişdir. Onu da qeyd edək ki, «tapıntılar içərisində görkəmli yeri gil məmulatı tutur» (17, s. 206). İri rəsmlərlə yaşıl və şəffaf boya ilə şirlənmiş saxsı XI, qismən XII əsrə aiddir (8, s.12).

Cənubi Azərbaycanda Əfşar məntəqəsində yerləşən Təxti-Süleyman qalası qazıntılarında parfiya və sasani dövrlərindən əlavə, abidənin üst təbəqəsində XI-XIII əsrlərə aid çox olmayan saxsı məmulatı da aşkar edilmişdir (18, s. 293).

Naxçıvanda son orta əsrlərə aid II Nəhəcir yaşayış yerində aparılan arxeoloji tədqiqatlar zamanı «çəhrayı rəngdə bişirilmiş şirli və şirsiz gil qab parçalarına təsadüf edilmişdir. Onların naxışlanmasında göy, yaşıl, mavi rənglərdən daha çox istifadə edilmişdir. Tapıntılar eramızın XIV-XVII əsrlərinə aid edilir» (9, s.21).

Azərbaycan tarixi muzeyi tərəfindən 1968-ci ildə sualtı - arxeoloji tədqiqatlar qrupu təşkil edildi. XI-XIII əsrlərə aid «Bəndovan I» və IX-XII əsrlərə aid «Bəndovan II» arxeoloji kompleksinin aşkarlanmasından bəhs edən V.Kvaçidze bu ərazilərdə dulus sobası, sadə və şirli qablar, şüşə məmulatları və s. haqqında söz açır. O, göstərir ki, tapılan digər əşyalar da burada yerli saxsı istehsalının olmasına dəlalət edir və sualtı arxeoloji tədqiqatlar zamanı dənizin dibində yerli və xarici istehsal olan sadə və şirli qablar aşkar edilmişdir. Xarici mallar XVI-XVIII əsrlərə aiddir (10, s. 51 - 52; 55).

Azərbaycanın müxtəlif ərazilərindən aşkar edilmiş dulus kürələri yerli istehsalın olduğunu təsdiqləyir. Şabran şəhərində aparılan qazıntılarda «XI-XII əsrlərə aid edilmiş bu dulus kürəsinin yanından saxsı istehsalında istifadə olunan gil çubuqlar, uçayaqlar, istehsal çıxarları doldurulmuş quyu aşkar edilmişdir... Üçüncü dövrə aid (XII-XIII əsrlər nəzərdə tutulur - Ş.B.) dulus məmulatı içərisində kaşılar, su tüngləri, nəbatı, heyvan və insan təsvirləri ilə bəzədilmiş saxsı qablar: fayans əşyalar, möhürlü, inkrustasiyalı saxsılar, zoomorf əşyalar üstünlük təşkil edir. Bu dövrə aid şar-konusvari qablar, bardaqlar, çıraqlar öz orijinallığı ilə seçilmişlər» (11, s.104; 105-106). Aparılan arxeoloji tədqiqatlar göstərir ki, «IX-XIII əsrlərdə isə Mingəçevirdə dulusçuluq sənəti özünə məxsus inkişaf mərhələsi keçirmişdir» (12, s.83).

Göstərmək lazımdır ki, «orta əsr dulusçuluğu üçün səciyyəvi olan şirli qab istehsalı XIX əsrin sonlarında tədricən tənəzzülə uğrayıb aradan çıxmış, məhdud miqdarda Qubada qismən isə Gəncədə qalmışdır» (19, s. 344).

A.Mustafayev göstərir ki, «orta əsr dulusçuluq sənətinin ən mühüm nailiyyətlərindən biri də ağ gildən hazırlanmış fayans qabların meydana gəlməsi olmuşdur» (20, s.90).

Şirli qablar istehsalına orta əsrlərdə başlanılıb, onların üzərinə müxtəlif insan, nəbati və heyvan rəsmləri təsvir edilmişdir. Ustlərində şer, nəsihətamiz kəlamlar və s. həkk edilmişdir. R.Əfəndi yazır: «Azərbaycan keramikasının ilk orta əsrlərdəki ən böyük müvəffəqiyyəti onların şirə mayesi ilə örtülüb bəzədilməsidir. Şirə mayesi yurdumuzda hələ I-III əsrlərdə məlum idi. Lakin onun kütləvi istifadəsi IX-XI əsrlərə aiddir» (6, s. 9).

Etnoqrafik tədqiqatlar göstərir ki, gil yazda yığılırdı. Özü də gil quyusunda acıtma prosesi keçirəndən sonra yoğrulurdu. Dulus xəmirinin yoğrulub, tapdanması «əlləmə» adlanır. Xəmir hissələrə bölünürdü. Texnoloji baxımdan 2 qrupa (çarxı və qeyri-çarxı) bölünür. Qeyri-çarxıya təndir, quyu-başı, sərnici, kürə və s. misal gətirmək olar. Onlar «bad» üsulu ilə əldə formalaşdırılırdı. Əl çarxı vasitəsilə düzəldilən qablar oyma və piçənə üsulu ilə hazırlanırdı. Oyma üsulunda kündəni əl çarxı üzərinə qoyub ortasını genəldərək lazımi şəkllə salırdılar. Bu prosesdə yaş əski və bıçaq yardımı ilə kənarını hamarlamaq üçün istifadə edirdilər. Piçənə üsulunda isə əl çarxı üzərində qoyulan xəmiri istənilən formaya saldıqdan sonra kənarına piçənə adlanan palçıqla əlavə edilərək gövdəsi əmələ gəlir. Yenidən artırılmaqla proses iki - üç dəfə təkrar olunur. Ayaq çarxı əl çarxına nisbətən daha keyfiyyətli olur (19, s. 343 - 344).

Dulus məmulatının hazırlanma prosesi bundan ibarətdir. Usta aşağıdan çarxı fırladaraq islah əli ilə xəmiri yuxarıya doğru çəkərək ortasına oyuq açır, ona müəyyən forma verir. Bu formalar müxtəlif həcmli ola bilərdi. Qablara dəstək və lüləsi isə sonradan bərkidilirdi. Proses qurtarandan sonra gil qablar kölgəlik yerdə qurudulurdu. Üzərinə isə müxtəlif əşyalar (palaz, əski və s.) örtülürdü. Ümumiyyətlə, qablar naxışsız, naxışlı, boyalı və şirli olurdu.

Xalq sənətinin mühüm sahələrindən biri olan dulusçuluqda müxtəlif çeşidli və formalı məişət əşyaları (nehrə, küp, kasa, kuzə, fincan və s.) düzəldilmişdir. Hər bir xalqın özünəməxsus xüsusiyyətləri dulusçuluqda da öz əksini tapmışdır. Bu özünü dulus məmulatları üzərindəki bəzəklərdə daha qabarıq göstərirdi. R.Əfəndi yazır: «Araşdırmalar göstərir ki, XII-XIV əsrlərdə daş və kəc üzərindəki oyulmuş bəzəklər daha çox həndəsi və stilizə edilmiş nəbati ornamentlərlə, XV əsrdə və sonralar daş və kəc işləri isə əsasən real səpgidə işlənmiş, nəbatət aləmindən götürülmüş ornamentlərlə bəzədilirdi. XII-XIV əsrlərdə kufi yazılara rast gəlikə, XV əsrdə nəstəliq xəttini görürük» (6, s.23). Bu fərqlər sənətdəki inkişaf xəttini göstərən əsas əlamətlərdir.

Xarici işğallar, xüsusən monqol yürüşləri başqa sənət sahələri kimi dulmuşluğa da müəyyən zərbə vurmuşdu. Belə ki, «Monqol axınından sonrakı dövrdə keramikanın bədii və texniki keyfiyyətinin aşağı düşməsinə XIII əsrin sonları - XIV əsrin ikinci yarısının materialları təsdiq edir. Sonralar XV-XVII əsrlərdə bədii ənənənin dəyişilməsi müşahidə olunur. Orta əsrlər Bakısının keramika istehsalında yeni yüksəliş XIV əsrin sonları-XV əsrin əvvəllərində müşahidə olunur. Əgər XII-XIII əsrlərdə Azərbaycan ərazisində sənətkarlığın və mədəniyyətin çiçəklənməsi dövrünün bədii keramikası qabların bəzədilməsinin zənginliyi və çeşidinin bolluğu ilə xarakterizə olunursa, XIV-XV əsrlərin keramikasının ən yaxşı nümunələri məmulatın keyfiyyətinin yüksəkliyi ilə seçilir. Xörək qablarının bərk nazik saxsıdan olması, yüksək üzükvari altlığı, əla bişirilmə keyfiyyəti ilə seçilirdi. Son orta əsrlər keramikası arasındakı yeniliklərdən biri də fayanssayağı qabların olmasıdır. IX-X əsrlər nümunələrindən fərqli olaraq anqob rəsmli qablar da keyfiyyətcə yeni səviyyəyə qalxır» (5, s. 14). Monqol işğalları dulmuşluğa zərbə vursa da, «məişət təyinatlı dulmuşluq məmulatı istehsalının azalmasına baxmayaraq, inşaat üçün zəruri olan keramika məmulatının hazırlanmasında canlanma müşahidə edilir. Azərbaycanın xatirə və mülki təyinatlı obyektlərində keramik mozaikadan geniş istifadə olunurdu» (27, s. 64). Bu da onu göstərir ki, monqollar yerli əhalinin bacarıqlı sənətkarlarından bu sahədə istifadə etmişlər.

Dulmuşluq məmulatlarında istifadə olunan anqob «əsil mənada müxtəlif tərkibli və müxtəlif üsulla hazırlanmış gil məhlulu olub, əsasən dörd məqsəd üçün işlədilmişdir:

1) gil qabların üzərindəki məsamələri örtmək və qabın səthini hamarlamaq;

2) gil qabların rəngini dəyişdirmək;

3) gil qablara şir çəkmək üçün;

4) qablara naxış vurmaq. Dulmuşluqda anqoblama üsulu anqob tərkibi və işlənmə məqsədi etibarilə üç əsas mərhələ keçirmişdir: Birinci mərhələdə (tunc və dəmir dövrləri) qabların rəngini dəyişdirmək və onların üzərindəki məsaməliliyi örtmək, ikinci mərhələdə (antik və ilk orta əsrlər) əsasən qabların üzərindəki məsaməliliyin qarşısını almaq, üçüncü mərhələdə isə (VIII əsrdən sonrakı dövr), müxtəlif növ rənglərə fon vermək və həmçinin qabları naxışlamaq üçün anqobdan istifadə etmişlər» (14, s.101, 108).

R.Əfəndi yazır: «XII-XV əsr Azərbaycan keramika sənətinin ən böyük zirvəsi şirli saxsı məmulatların istehsalıdır. Əgər əvvəlki dövrlər saxsı məmulatları üzərinə çəkilmiş anqobdan gil qabları üzərindəki məsamələri örtmək və onun rəngini dəyişdirmək üçün istifadə edildirsə, XII-XV əsrlərdə isə naxış vurmaq üçün astar kimi istifadə etmişlər» (6, s. 20).

Məişətin müxtəlif sahələrində gildən istifadə xalqın tələbatının təmin olunmasına xidmət etmişdir. Belə ki, gildən nəinki məişət qablarının, eləcə də hamam komplekslərində su ötürücü tünglərin hazırlanmasında istifadə olunduğu məlumdur. Azərbaycanın müxtəlif orta əsr şəhərlərində gil tünglərdən düzəldilmiş su kəmərlərinin olması maraq doğurur. E.Qasimov müxtəlif orta əsr şəhərlərinin (Bakı, Şabran, Şamaxı, Xunan) timsalında belə su kəmərləri barədə məlumat verərək onların əhəmiyyətini qeyd etmişdir (23,s. 68-73). Azərbaycanda orta əsrlərdə inşa edilən müxtəlif tikililərdə (saraylar, karvansaraylar, hamamlar, və s.) gildən istifadə olunmuşdur. Bu orta əsrlərdə həyatın müxtəlif sahələrində gil istehsalına ehtiyacın olduğunu bir daha təsdiq edir. Şirvanşahlar saray kompleksində hələ də qalıqları qalan hamamın kənar hissəsində divar boyunca yerləşən dağıdılmış saxsı tünglər vasitəsilə su lazımı istiqamətə paylanılırdı (şəkil 1).

Şəkil 1

Hətta müxtəlif zamanlarda Azərbaycanda olan Avropalı səyyahlar, tacirlər öz məlumatlarında buradakı sənət nümunələrinin yüksək səviyyədə olduğunu heyranlıqla vurğulamışlar. Klavixio saray, məscid, hamam, evlər, kəhrizlər barədə məlumat vermişdir (26, s.53-54). M.Membre şah Təhmasibin sarayında çini qabların olmasından yazır (25, s.56). O, təndir barədə də məlumat vermişdir (25, s.52).

Orta əsr şairlərimizin əsərlərində də dulusçuluq məmulatlarının adları çəkilir. Məhsəti yazır:

Dün kaşı kuzəmi daşlara çaldım (7, s.6).

Burada kuzənin gildən hazırlanan məmulat olduğu ortaya çıxır. Nizami-nin də əsərlərində saxsı qablar haqqında məlumatlar mövcuddur (22,s. 60). O yazır:

Hərə gildən bir küp düzəltdi,
İçinə küncüd yağı tökmüşdü (13, s.555).

Buradan da küp qabların müxtəlif məqsədlərə xidmət etdiyi ortaya çıxır. Nizami su tüngündən bəhs etmişdir (24, s.346). Mücirəddin Beyləqani kuzənin adını çəkmişdir (28, s.345). Xaqani də kuzə, peymanə, sağər, sürəhi, cam kəlmələrini işlətmişdir. Düzdür, şair bunların nədən hazırlandığını qeyd etməmişdir. Lakin bunların bəzilərinin saxsı materialından olduğunu dəqiq

söyləmək olar, bəzilərinin isə ola biləcəyi barədə sadəcə ehtimal yürüdə bilərik. Çünki belə qablar müxtəlif metallardan da hazırlana bilərdi. Ümumiyyətlə, XII-XVI əsrlərdə yaşayıb yaradan şairlərimizin və mütəfəkkirlərimizin yaradıcılığında dulus məmulatlarının adları çox çəkilir.

Miniatür sənəti nümunələrində XVI əsrə aid Mir Seyid Əlinin «Köçərilərin həyatı» rəsminə arxa planda ocaq üstündə böyük bir saxsı küp təsvir edilmişdir. Bir nəfər kişi həmin küpün altında ocağın sönməməsi üçün çırpıları yerləşdirir. Qarşı tərəfdə isə təsvir olunan qadın önündəki təstdən ipləri çıxarır. Rəsmə diqqətlə nəzər yetirərkən qaynayan küpün yanındakı bir qabın içərisində nəyinsə olduğunu görürük. Bunun toxuculuqda istifadə edilmək üçün boyanılmış ip olduğunu güman etmək olar (21, s. 70). Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, ipin boyanması prosesində saxsı küplərdən istifadə olunmuşdur (şəkil 2).

Şəkil 2

Beləliklə, dulusçuluq sənəti gildən müxtəlif məmulatların bişirilərək hazırlanması ilə məşğul olur. Dulus çarxının və kürəsinin ixtirasının əsrlər boyu əhalinin məişətində böyük əhəmiyyəti olmuşdur. Belə ki, dulusçuluq nəinki məişət qablarının, həmçinin tikinti materialının da istehsalında mühüm rola malikdir. Dulusçuluq sənəti orta əsrlərdə də öz inkişafını davam etdirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Əhmədov Q. Azərbaycanca arxeoloji qazıntılar. Azərbaycan abidələri. Bakı, Azərnaşr, 1989, 125 s.
2. Babayev İ. və Əhmədov Q. Qəbələ (tarixi-arxeoloji oçerk). Bakı, Elm, 1981, 68 s.
3. Göyüşov R. Qarabağın keçmişinə səyahət. Bakı, Azərnaşr, 1993, 83 s.
4. Nuriyev A., Babayev Ə. Bərdə şəhərinin tarixi arxeoloji oçerki (antik və orta əsrlərdə). Bakı, Nurlan, 2001, 182 s.
5. İbrahimov F., Fərhadoglu K. Bakı İçəri şəhər. Bakı, Oka Ofset, 2002
6. Rasim Əfəndi. Azərbaycan dekorativ-tətbiqi sənətləri. Bakı, Işıq, 1976, 190 s.
7. Məhsəti Gəncəvi. Rübailər. Bakı, Azərnaşr, 1961, 68 s.
8. Агамалиева С. Гончарство Азербайджана. Баку, ЭЛМ, 1987, 136 с.
9. Seyidov A., Baxşəliyev V. Nəhəcirdə arxeoloji araşdırmalar. Bakı, İqtisad Universiteti, 2002, 201s.
10. Квачидзе В. Подводные археологические исследования Музея Истории Азербайджана. "Azərbaycan tarixi muzeyi jurnalı". Bakı, 2001
11. Abbasova F. Şabran. Bakı, Elm, 2002, 280 s.
12. Vahidov R.M. Mingəçevir III - VIII əsrlərdə. Bakı, Az. SSR EA, 1961, 160 s.
13. Nizami Gəncəvi. İskəndərnamə. Bakı, Elm, 1983, 650 s.

14. Göyüşov R. Duluşçuluq sənətində gil qabların anqoblanması üsulu haqqında. Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. VI c. Bakı, Az.SSR EA, 1965, s. 101-113
15. Nuriyev A.B. Gümüşlü yaşayış yeri haqqında ilk məlumat. Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. VI cild, Bakı, Az.SSR EA, 1965, s. 159-167
16. İbrahimov F.Ə. Örenqaladan tapılan zər naxışlı fayans qablar haqqında. Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. VI cild, Bakı, Az.SSR EA, 1965, s. 183-198
17. Vahidov R.M. Torpaqçalada arxeoloji qazıntı işlərinin ilk yekunları. Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. VI cild, Bakı, Az.SSR EA, 1965, s. 201-212
18. Ciddi H.Ə. İran Azərbaycanında aparılan arxeoloji qazıntıların icmal (1947-1960-cı illər). Azərbaycanın maddi mədəniyyəti. VI cild, Bakı, Az.SSR EA, 1965, s. 280 - 294
19. Azərbaycan etnoqrafiyası üç cildə. 1 cild, Bakı, Elm, 1988, 456 s.
20. Mustafayev A. Azərbaycanda sənətkarlıq. (Tarixi-etnoqrafik tədqiqat). Bakı, Altay, 1999, 440 s.
21. Керимов К. Султан Мухаммед и его школа. Москва, Искусство, 1970, 102 с.
22. Bünyadova Ş. Nizami və etnoqrafiya. Bakı, Elm, 1992, 156 s.
23. Qasımov E. Azərbaycanın orta əsr şəhərlərinin su təchizatı (IX-XV əsrlər). Bakı, Adiloğlu, 2002, 200 s.
24. Nizami Gəncəvi. Yeddi gözəl. Bakı, Elm, 1983, 360 s.
25. Venesiyalılar Şah I Təhmasibin sarayında (Mikele Membre və Vinçenzo Alessandri) (tərc, ön söz, giriş və şərhlər AMEA-nın müxbir üzvü Oktay Əfəndiyevindir.) Bakı, Təhsil, 2005, 112 s.
26. Путешественники об Азербайджане. Т 1, Баку, Изд.-во АН Азербайджанской ССР, 1961, 500 с.
27. Azərbaycan tarixi yeddi cildə. III cild, Bakı, Elm, 1999, 584 s.
28. Azərbaycan klassik ədəbiyyatı kitabxanası. İyirmi cildə, Azərbaycan şeiri, II cild, VII-XII əsrlər, Bakı, Elm, 1989, 424 s.

DEVELOPMENT OF POTTER'S CRAFT IN XII-XVI CENTURIES

Shirin Bunyadova

Summary

Key words: Azerbaijan, ethnography, Middle Ages, potter's craft.

Pottery is one of branch of craft which is historically inherent in territory of Azerbaijan. Presence of rich deposits of clay in Azerbaijan has caused development of pottery. During all history a plenty of clay products here was made. In various areas of Azerbaijan (Gandzha, Quba, Mingchevir, Qabala, etc.) have been found out potter's furnaces for roasting clay products. During archeological excavations in cultural layers concerning to Middle Ages various economic jugs have been found. Causes interest presence in medieval cities of ceramic water pipes. Visited

in various time in Azerbaijan the European travellers and dealers in the messages with admiration marked a high level of subjects of craft.

In Azerbaijan produced various by the form and the form subjects of a life (nehre, economic jugs, bowls, jugs for water, etc.) Characteristic for pottery of Middle Ages manufacture glaze of ceramic utensils by end XIX of a century has come to decline and has left the use.

РАЗВИТИЕ ГОНЧАРНОГО РЕМЕСЛА В XII-XVI ВЕКА

Ширин Бунятова

Резюме

Ключевые слова: Азербайджан, этнография, средние века, гончарное ремесло.

Гончарство является одной из отраслью ремесла, которая исторически присуща территории Азербайджана. Наличие богатых залежей глины в Азербайджане обусловило развитие гончарства. На протяжении всей истории здесь производилось большое количество глиняных изделий. В различных областях Азербайджана (Гянджа, Куба, Мингячаур, Кабала и др.) были обнаружены гончарные печи для обжига глиняных изделий. Во время археологических раскопок в культурных слоях, относящихся к средним векам, были найдены различные хозяйственные кувшины. Вызывает интерес наличие в средневековых городах керамических водопроводных труб. Побывавшие в различное время в Азербайджане европейские путешественники и торговцы в своих сообщениях с восхищением отмечали высокий уровень предметов ремесла.

В Азербайджане изготавливались различные по виду и форме предметы быта (маслобойки, хозяйственные кувшины, миски, кувшины для воды и др.) Характерное для гончарства средних веков производство глазурованной керамической посуды к концу XIX века пришло в упадок и вышло из употребления.

TƏLƏBƏLƏRƏ KÖMƏK FOR STUDENTS В ПОМОЩЬ СТУДЕНТАМ

AVROPANIN ƏN BÖYÜK ARXELOGIYA MUZEYLƏRİ. (İstanbul Arxeologiya Muzeyi nümunəsində)

Orxan Zamanov
(AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu)
ordukaqan@yahoo.com

Açar sözlər: Arxeologiya, Muzey, Arxeoloji muzey.

Arxeologiya muzeyi və ya arxeoloji muzey yeni və innovativ səslənsə də, muzey və arxeologiya anlayışları hal-hazırda ayrı-ayrılıqda çox köhnə və geniş yayılmış məvhumlardır. Arxeologiya yalnız muzeylərin təşəkkülü mənbələrindən (1,7) olmayıb, həmçinin ayrıca muzey əmələ gətirən bir elmdir. Bu səbəbdən muzeyləri profil, mövzu və elm sahəsi üzrə təsnifatlaşdıranda (5,s.27) “Arxeologiya Muzeyi” (rusca: Музеи Археологические (10,s.762); ingiliscə: Archeological Museum (6, s.486-488)) anlayışı önə çıxır. Belə bir anlayış abidə və qazıntı yeri məvhumlarına zidd olmayaaraq zəruri ehtiyacdən ortaya çıxır. Çünki, arxeoloji abidələr muzeydənəknar abidə kompleksinə (4,s.22) aiddir. Qazıntı nəticəsində və ya təsadüfi aşkarlanmış arxeoloji tapıntıların qorunub saxlanması üçün əlahiddə muzey ekspozisiyasının yaradılması müasir muzeyşünaslığın və muzey işinin əsas məqsədidir (3,s. 5-7, 16-21).

Şəkil 1.

Avropada arxeologiya muzeyləri əsasən tam şəkildə XIX əsrdə şəxsi, saray və kilsə kolleksiyaları zəminində əntik əşyaların toplusundan meydana çıxdı. Hal-hazırda dünyanın əksər ölkələrində müxtəlif adlar altında çox saylı arxeologiya muzeyləri fəaliyyət göstərir. Lakin buna baxmayaraq ən qədim, zəngin və sanballı muzeylər məhz Avropa qitəsində cəmləşmişdir. Xüsusilə bu sahədə İtaliya, Fransa, İngiltərə və Almaniya fərqlənirlər. İtaliyadan bəhs edərkən XVI əsrdə bədii – arxeoloji topla əsasında yaradılmış Florensiyadakı Uffisi Qalireyasını, 1865-ci ildə yaranmış Milli Muzeyi və 1870-ci ildə təşkil olunmuş Arxeoloji Muzeyi xüsusilə qeyd etmək lazımdır. XVIII-XIX əsrlərdə formalaşmış Vatikan muzeyi də məhz kilsə eksponatları əsasında əmələ gəlmişdir. İtaliyadakı arxeoloji tapıntılar əsasən Lateran Muzeyində (1844-cü il), Roma Milli Muzeyində (1889-cı il), Term Muzeyində, Kapitoloi Muzeyində, Palassio de Konservatoridə, Tarixöncəsi və etnoqrafiya muzeyində (1875-ci il) və Culiya villası muzeyində (1889-cı il) toplanmışdır. Romadan başqa İtaliyada öz arxeoloji eksponatları ilə fərqlənən muzeylər sırasında XVIII əsrdə yaranmış Neapol Milli Muzeyini (Pompey və Herkulanum qazıntılarının materialları xüsusi yer tutur), Florensiya

muzeyini (1870-ci il), Bolonya şəhər muzeyini (1881-ci il), Sirakuzdakı

Milli arxeologiya muzeyini (1886-cı il) və Kalyaridəki Milli arxeologiya muzeyini (1806-cı il) xüsusi qeyd etmək lazımdır. İtaliyadan fərqli olaraq Fransada arxeologiya muzeylərinin əsas qaynağı xarici ölkələrdən gətirilmiş arxeoloji tapıntılar idi. Bu tapıntılar 1793-cü ildə təşkil olunmuş Luvr muzeyində və 1862-ci ildə yaradılmış Milli qədim əşyalar (antiquities) muzeyində toplanmışdır. Parisdən kənarda Strasburq, Dijon, Lill və xüsusilə Sen-Jermen muzeyləri böyük arxeoloji toplusu ilə fərqlənilir. İngiltərədə ən iri arxeoloji toplu 1753-cü ildə təşkil olunmuş dünya şöhrətli Britaniya muzeyinin qədim əsərlər şöbəsi, 1852-ci ildə Londonda açılmış məşhur Viktoriya və Albert muzeyi və 1683-cü ildə Oksfordda yaradılmış Aşmol muzeyində cəmləşmişdir. Almaniyada da İngiltərə və Fransa kimi arxeoloji muzey eksponatlarının çoxunu xarici ölkələrdən gətirilən artefaktlar təşkil edir. Ən zəngin arxeoloji material 1830-cu ildə yaradılmış Berlin dövlət muzeyində toplanıb. Böyük arxeoloji topluya Mayns, Nürenberq, Münxen, Veymar, Qalle və xüsusilə Drezden muzeyləri malikdir. Yuxarıda adları çəkilən aparıcı ölkələrlə bərabər İsveçrənin (Sürix və Bazel muzeyləri), Danimarkanın (Kopenhagen Milli Muzeyi), İspaniyanın (Madrid Arxeologiya Muzeyi), Bolqarıstanın (Sofiya və Plovdiv arxeoloji muzeyləri), Macarıstanın (Budapeşt və Akvinka muzeyləri), Polşanın (Varşava, Poznan və Lodz arxeoloji muzeyləri) və Rusiyanın (Dövlət Tarix muzeyi, Ermitaj və Tatarıstan Dövlət muzeyi) arxeoloji muzeylərini qeyd etmək vacibdir. Avropada öz tarixi və arxeologiyasına əsaslanaraq formalaşan ən iri arxeoloji muzeylər Yunanıstan və Türkiyədə cəmləşmişdir. Yunanıstanda arxeoloji eksponatların cəmləşdiyi başlıca muzeylər 1874-cü ildə təşkil olunmuş Afinadakı Milli Arxeologiya Muzeyi və 1878-ci ildə yaradılmış Akropol muzeyidir. Həmçinin bölgələrin əksəriyyətində çoxsaylı arxeoloji qazıntılar və antik abidələr olan Yunanıstanda iri şəhərlərin çoxunda (Delf, Olimpia, Korinf və sair) arxeoloji muzeylər fəaliyyət göstərir. Bu baxımdan Türkiyə əlahiddə mövqeyə malikdir. Türkiyə yeganə Avropa dövlətidir ki, Yaxın Şərqə bilavasitə çıxışı var. Türkiyə Cumhuriyyəti torpaqları tarixboyu bir-birini əvəz etmiş arxeoloji mədəniyyətlər, qədim cəmiyyətlər və sivilizasiyaların əsas mərkəzlərindən biri olub. Türk arxeologiyasının son 100 ildə sürətli inkişafı həm də, bu coğrafi üstünlükdən irəli gəlir. Türkiyədə zəngin arxeoloji toplu İstanbul Arxeologiya Muzeyində (1869-cu il) və Ankara muzeyində (1923-cü il) saxlanılır.

Yuxarıda adları çəkilən arxeoloji muzeylər haqqında 2008-ci ildə Azərbaycan türkcəsində işıq üzü görmüş “Dünya muzeyləri və tarixi mədəniyyət abidələri” adlı ali məktəb tələbələri üçün dərs vəsaitində yetəri qədər məlumat tapmaq mümkündür. Lakin haqqında bəhs edəcəyimiz İstanbul Arxeologiya Muzeyi haqqında bu kitabda məlumat yoxdur. Halbuki, müasir dövrdə Türkiyə və xüsusilə İstanbul və Ankara öz iqtisadi və mədəni inkişaf

Əsas bina içindəki sərgi zallarındakı əsərlər xronoloji ardıcılıqla sərgilənmişdir. Bura Sidon çar nekropolunun qazıntı tapıntılarından: Ağlayan Qadınlar stellası, İskəndər stellası, Satrap stellası, Tabnit stellası, Likiya stellası; Arxaik dövrdən Roma dövrü sonuna qədər olan Didim-Milet müqəddəs yolunun Brankhit heykəlləri, Kore və Kuros (gənc qız və oğlan) heykəlləri, Halikarnas Mavzoleyinə aid Aslan Heykəli; məşhur Perqam Zevs

Sunağına aid Afroditanın başı, Böyük İskəndərin portreti; Roma dövrünün üç böyük mərmər şəhəri olan Afrodís, Efes və Miletə tapılan heykəltaraşlıq nümunələri; Şərqi Aralıq dənizinin bütün bölgələrindən tapılmış Roma İmperiyası dövrü heykəl sənətinin əyalət nümunələri nümayiş etdirilir. Əsas binanın cənub-şərq hissəsində 1969-1983-cü illərdə hazırda Əlavə Bina kimi tanınan tikinti yerləşir. Burada “Uşaq muzeyi”, “İstanbul ətrafı mədəniyyətlər: Frakiya-Vifiniya və Bizans”, “Çağlar boyu İstanbul”, “Anadolu və Troya mədəniyyətləri”, “Anadolunun ətraf mədəniyyətləri: Suriya, Fələstin, Kipr” adlı sərgilər olan zallar yerləşir.

İstanbul Arxeologiya Muzeylərinin mühüm bir hissəsini təşkil edən Qədim Şərq Əsərləri Muzeyi 1883-cü ildə Osman Həmdî bəy tərəfindən Aleksandr Vallauri memar olmaqla “Gözəl Sənətlər Akademiyası” (Sanayi-i Nefise Mekteb-i Alisi) adı ilə inşa etdirilmiş və uzun müddət məktəb kimi istifadə olunmuşdur. 1917-19-cu illərdə o dövrün Arxeologiya Muzeyi müdiri Xəlil Ədhəm bəy tərəfindən Yaxın Şərq ölkələri eksponatlarının nümayişi məqsədilə muzeyə çevrilmişdir. Muzey, 1963-74 və 1998-2000-ci illərdə təmir və bərpa işləri nəticəsində müasir muzeyşünaslıq və muzey işi tələblərinə cavab verən vəziyyətə gətirilmişdir (şəkil 2). Muzey eksponatlarına İslamdan qabaq Ərəbistan yarımadası, İkiçayarası, Misir və Anadolu əsərləri daxildir. Bunlar arasında Arami yazısı olan günəş saati, Misir mumiyyələri, Kadeş sövdələşməsi, Boğazgöy sfinksi və Maraşdan aşkarlanmış heroqlif yazılı Qapı Aslanı kimi tanınan sənət və arxeoloji əsərlərini qeyd etmək olar. Qədim Şərq Əsərləri Muzeyinin kolleksiyasına 20 000-ə yaxın arxeoloji əsər və Mixi Yazı Sənədləri Arxivinə 73 000 kitabə daxildir.

Şəkil 3

Arxeoloji Muzey kompleksinin Səlcuq dövrü təsiri ilə inşa edilmiş nadir memarlıq nümunəsi olan Çinli Köşk Muzeyi həm eksponatları, həm də

ekstriyeri baxımından çox maraqlı və əhəmiyyətlidir. İstanbulda Osmanlı memarlığının səlcuqlu təsiri altında tikilmiş yeganə binası olmaqla birlikdə Çinli Köşk İstanbulun fatehi sultan Mehmedin iqamətgahı olmaqla mühüm tarixi-memarlıq əsəridir. Sultan Mehmet Fatehin (1451-1481-ci illər) dövrünə aid qaynaqlarda bu sarayın 1472-ci ildə Sarayburnundakı hissədə hazırkı Topqapı Sarayını əhatələyən qala divarları içərisində inşa edildiyini təsdiqləyir. Bina, 1880-ci ildə İmperatorluq Muzeyi (Müze-i Hümayun) kimi arxeoloji və İslam əsərlərinin nümayişi üçün istifadə olunmuşdu. 1939-cu ildə Topqapı Sarayına tabe edilərək içərisindəki əsərlər müxtəlif muzeylərə paylanmış və muzey kimi fəaliyyətini dayandırmışdır. 1981-ci ildə İstanbul Arxeologiya Muzeyinə tabe edilən Çinli Köşk Muzeyi hazırda Səlcuqlu və Osmanlı çini və saxsı qabların təkrarsız nümunələri sərgilənməkdədir (şəkil 3).

Müasir muzey – ictimai inkişaf nəticəsində yaranmış nadir fenomenidir ki, mövcud mədəni-sosial institutlardan öz təkrarolunmazlığı ilə fərqlənir (11, s.167). Lakin müasir dövrün problemləri önündə muzeylər sözün əsl mənasında yaşamaq uğrunda mübarizə aparırlar. Muzey işinin bazar iqtisadiyyatı şəraitində qurulması ən aktual problemlərdən biri kimi özünü göstərir. Faktiki olaraq XXI əsrin muzeyləri dövlət təsisatından kommersiya şirkətinə çevrilməkdədirlər (9, s. 206). Dünyanın nəhəng muzeyləri elmi ekspedisiyalar təşkil edir, öz fondunda saxlanılan nadir sənət nümunələrindən sərgilər və elmi-əməli konfranslar keçirir (8, 5). Həmçinin müəyyən bir problemə bağlı müstəqil tədqiqat işlərinin nəşri ilə məşğul olur, elmi-tədris fəaliyyətinə qoşulur və elmin nailiyyətlərini həm yayır, həm də təbliğ edir (7, s.48-95).

Azərbaycanda arxeoloji muzey işinin vəziyyəti müasir günün tələblərinə cavab vermir. Bunun bir sıra obyektiv və subyektiv səbəbləri mövcuddur. İlk növbədə Azərbaycan SSR-nin zamanında milli muzey quruculuğu Sovet İttifaqının ümumi elmi-təhsil ideologiyasına uyğun tarix istiqamətli idi. Baxmayaraq ki, bir sıra sosialist respublikalarında bu qaydadan kənara çıxmalar müşahidə olunurdu, amma əsas etibarilə sovet-sosialist ölkələrində arxeoloji muzey işi zəif inkişaf etmişdi. Başlıca səbəb isə muzeyin siyasi-ideoloji təbliğatın ayrılmaz hissəsi olmasından qaynaqlanırdı. Azərbaycanda zəngin arxeoloji irsi nəzərə alaraq bu sahədə, müstəqillik qazanıldıqdan sonra bir sıra işlər görülsə də, hazırda yalnız AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun Muzey Sərgi zalını və Azərbaycan Respublikası Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin müvafiq zalları və fondunu çıxmaqla müstəqil arxeoloji muzey mövcud deyil. 2008-2013-cü illərdə Azərbaycan Respublikasının Prezidentinin dəstəyilə həyata keçirilən çox saylı arxeoloji çolitədqiqat işləri nəticəsində toplanan və gələcəkdə toplanacaq milli-mədəni və tarixi irsimiz xüsusi yaradılmış və müasir elmin tələblərinə uyğun təşkil

olunmuş milli arxeologiya muzeyində saxlanılmalı, qorunmalı və nümayiş olunmalıdır.

ƏDƏBİYYAT:

1. Əmirxanov S.A. Azərbaycanca muzey quruculuğu və muzeyşünaslığın inkişafı. Bakı, 2012, 290 s.
2. <http://www.istanbularkeoloji.gov.tr/>
3. Eyvazova Y. M. Muzey ekspozisiyası (dərs vəsaiti). Bakı, 2009, 228 s.
4. . Eyvazova Y. M. Muzeydənkənar tarix və mədəniyyət abidələrinin mühafizəsi və istismarı. Bakı, 2010, 344 s.
5. Əmirxanov S.A. Muzeyşünaslıq (tədris-metodik vəsait). Bakı, 2012, 111 s.
6. The New Encyclopaedia Britannica. Vol. 24. Macropaedia. Chicago – 1998. 1096 pp.
7. Низовский А.Ю. Величайшие музеи мира. Москва, 2008, 400 с.
8. Музеи мира. Москва, 2009, 216 с.
9. Музеи. Маркетинг. Менеджмент. Москва, 2001, 224 с.
10. Советская историческая энциклопедия. Том. 9. Москва, 1966, 1000 столб.
11. Шляхтина Л.М. Основы музейного дела: теория и практика. Москва, 2009, 183 с.

THE MOST GRANDIOSE ARCHAEOLOGICAL MUSEUMS OF EUROPE (Archaeological Museum of Istanbul)

Orkhan Zamanov

Summary

Key words: Archeology, Museum, Archeological museum.

The Article is about the problems of the world and Azerbaijan archaeological museums and shows the modern and historical image of the museums with the archaeological materials. The name of the Article "The most grandiose archaeological museums of Europe" has not been chosen by accident. Everybody knows that, the first research archaeological museums had firstly been emerged in Europe and at the present moment the most progressive and grandiose museums are located in the European continent. Archaeological Museum of Istanbul has to be specifically emphasized among them, which has firstly been established as an archaeological museum in 1869-1891, by the founder of the Turkish archaeology Osman Hamdi Bey.

A Brief description of the most grandiose archaeological museums of Europe in comparison with the Archaeological Museum of Istanbul and a question how to establish an archaeological museum in Azerbaijan from the point of the modern development of the national archaeology had taken place in this article. The importance of establishing a museum for the archaeological artifacts is mentioned here, which are increasing year by year as a result of the large-scale archaeological fieldworks at the territory of the Republic of Azerbaijan by state support.

САМЫЕ БОЛЬШИЕ АРХЕОЛОГИЧЕСКИЕ МУЗЕИ ЕВРОПЫ (На примере Истанбульского Археологического Музея)

Орхан Заманов

Резюме

Ключевые слова: Археология, Музей, Музеи археологические.

Статья, посвященная проблеме археологических музеев мира и Азербайджана, отражает современную и историческую картину музеев, в которых собран археологический материал. Название настоящей статьи «Самые большие археологические музеи Европы» выбрано не случайно. Общеизвестно, что первые научные и археологические музеи возникли в Европе и в данный момент самые передовые, богатые и большие музеи находятся в Европейском континенте. Среди них особенно отличается Истанбульский Археологический

Музей, основанный в 1869-91 гг как собственно археологический музей по инициативе Османа Хамди бей, основоположника тюркской археологии.

В статье дано краткое описание самых крупных археологических музеев Европы в сравнении с Истанбульским Археологическим Музеем и поставлен вопрос о возможностях создания Археологического музея в Азербайджане в свете современного развития национальной археологии. Также обосновывается необходимость создания отдельного музея для археологических находок, которые умножаются год за годом в результате проведения широкомасштабных раскопок на территории Азербайджанской Республики при государственной поддержке.

BİZİM ARXİVDƏN FROM OUR ARCHİVE ИЗ НАШЕГО АРХИВА

Qəriblikdə qalan mirasımız

Qədim və şanlı tarixə malik Azərbaycanın hər guşəsi uzaq keçmişin misilsiz yadigarlarla zəngindir. Təəssüf ki, onların bir qismi hələ XIX əsrdə əcnəblərin qanunsuz qazıntıları ilə üzə çıxarılmış Azərbaycanın həddudlarından çox-uzaqlara aparılmışdır. Hazırda dünyanın ən nüfuzlu muzeylərində vaxtı ilə Azərbaycanın aparılmış qiymətli sənət nümunələrinə rast gəlmək olur.

Sevindirici haldır ki, uzun illərdən bəri Almaniyada yaşayan və çalışan soydaşımız Nuridə Atəşi Qədirova gecəni gündüzə qatıb gərgin və ağır zəhmət hesabına bu uzaq ölkənin muzeylərində, fond və arxivlərində saxlanılan Azərbaycana məxsus çoxsaylı maddi mədəniyyət nümunələrini üzə çıxarmış və sənədləşdirmişdir.

«Azərbaycan Arxeologiyası» jurnalı imkandan istifadə edərək Nuridə Atəşinin nəcib və dəyərli işini yüksək qiymətləndirərək ona öz dərin minnətdarlığını bildirir.

РАСКРЫВАЮТСЯ СЛЕДЫ МАТЕРИАЛЬНО-КУЛЬТУРНЫХ ОБРАЗЦОВ ЦЕНТРАЛЬНОГО ЗАКАВКАЗЬЯ: 10 ОРИГИНАЛЬНЫХ БРОНЗОВЫХ ПОЯСОВ В БЕРЛИНСКОМ МУЗЕЕ (MVF)

Нурида Атеши Гадирова

ateshi@nourida.com

(Германия, Институт культуры им. Низами Гянджеви)

Ключевые слова: Азербайджан, Кавказ, военный, Берлинский музей (MVF), бронзовый пояс, культура Центрального Закавказья.

Бронзовые пояса, выявленные в археологических памятниках во многих районах Кавказа, постоянно подвергались исследованиям зарубежными и кавказскими археологами в их научных работах. Тем не менее, необходимо продолжить их изучение в свете современных научных исследований. Кавказские бронзовые пояса были обнаружены в различных частях Кавказа: в гробницах, зафиксированных в районах Грузии (Дманиси, Самтавро, Тrialeti, Мцхет), Армении (Мовджу-ери

близ озера Севан, в районе Нор Байазет, близ сел Зыким и Ани-Пемза, в жилом районе Агтала), Южной Осетии (на древнем могильнике Кобан), Азербайджана (Мингечаур, Газах, Гедебек, Карабах).

Немецкий патолог и антрополог Р.Вирхов, обследуя эти пояса, выдвинул вопрос (1, с.2) о том, могут ли они считаться предметами производства местной культуры Кавказа или были завезены на эту территорию пришлыми племенами, но так и не смог найти на него ответ. Изображения птиц, рыбы, змеи, оленя и других существ, нанесенные на пояса, также встречаются и на наскальных рисунках Гобустана и Гемигая. Их можно наблюдать на многих керамических посудах местного производства, на предметах вооружения, в особенности, на секирах («амазонские» секиры), на подвесках и других различных украшениях, глиняных и металлических фигурках. Эти данные еще больше укрепляют предположение о том, что отмеченные пояса являлись предметами местного производства. Некоторые детали узоров поясов все еще применяются в Азербайджане, в частности, в орнаментации медной посуды (2, с.85).

Известный французский исследователь Жак де Морган, исследуя пояса, найденные на Кавказе, представил их в качестве предметов инвентаря гробниц, где были захоронены мужчины и разработал их типологическую классификацию (3, с.116). Однако, в этих гробницах были также обнаружены многочисленные женские украшения - подвески, бусы, трубочки для волос, заколки для волос и т.д. Исходя из этого, невозможно согласиться с мнением Жака де Моргана.

Р.Вирхов порой отмечал, что бронзовые пояса, найденные в Гедебекском районе, принадлежали либо древним армянам (Р.Вирхов называл Гедебек и близлежащие места Верхней Арменией) (1, с.13), либо северным халдеям, но он наверняка остерегался утверждать это (1, с.65).

Б.Б.Пиотровский и К.Х.Кушнарера выдвинули мысль о том, что бронзовые пояса были распространены на территории Южного Кавказа именно урартийцами (2, с.91).

К.Х.Кушнарера писала, что изображения на бронзовых поясах являлись абсолютной копией изображений на статуях, найденных в Передней и Малой Азии. Кроме того, она отмечала, что пояса не были обнаружены в гробницах Южного Кавказа, относящихся к бронзовому веку, а были распространены только в раннем железном веке, что в свою очередь говорит о том, что они были завезены сюда урартийцами во времена их походов на Кавказ (3, с.5-30). Но результаты современных исследований указывают на то, что бронзовые пояса были обнаружены в большом количестве и в гробницах бронзового века. Бронзовые

пояса были исследованы русскими учёными – А.А.Ивановским, Б.В.Фармаковским, Б.Б.Пиотровским, азербайджанскими учёными – Дж.А.Халиловым, И.Г.Наримановым, Дж.Н.Рустамовым и Т.Гёюшевой.

Проведя специальное, обобщающее исследование бронзовых поясов, Дж.А. Халилов смог доказать, что они были распространены на территории Южного Кавказа до появления урартийцев (2, с.92).

Р.Вирхов в своей работе «Über die Kulturgeschichtliche Stellung des Kaukasus» («О культурно-исторической значимости Кавказа») учитывая изобразительные мотивы, в основном, разделил бронзовые пояса на три группы :

1. Абсолютно тонкие, простые пояса без единого орнамента.
2. Пояса, украшенные геометрическими гравировками.
3. Пояса с изображенными на них сценами, состоящих из рисунков людей и животных (1, с.15-16).

В вышеуказанной своей работе Р.Вирхов привел более 10 различных типов бронзовых поясов, по несколько раз отмечая места, где они были найдены, то есть Кавказский регион – современный Азербайджан (Карабах, Гедебек), как «hocharmenisch» или «Hocharmenien» (Верхнеармянский и Верхняя Армения соответственно), или же «altarmenisch» (древнеармянский)(1, с.61).

Азербайджанский исследователь бронзовых поясов Дж.А. Халилов добавил в эту классификацию четвертую группу, куда был включен бронзовый пояс с изображениями растений, найденный в Мингечауре (4).

Кавказские бронзовые пояса были обнаружены, как правило, вместе с различными предметами вооружения и украшениями. Ученые, причисляющие бронзовые пояса к урартийцам, ошибаются, поскольку эти пояса относятся к XII-XI вв. до н.э. А в то время урартийцы еще не появились на исторической арене Кавказа. Примером этому может послужить курган, раскопанный в Ходжалах (4).

Результаты исследований показывают, что в гробницах воинственных женщин также были найдены пояса. В этих условиях утверждение Жак де Моргана (1, с.15), о том, что бронзовые пояса были обнаружены лишь в мужских погребениях, теряет свою актуальность. Известный азербайджанский археолог Салех Газиев отмечал, что в ходе раскопок в Мингечауре в женских гробницах, наряду с украшениями и оружием, были также обнаружены бронзовые пояса (3, с.36).

Пояса, также, как и различные виды оружия - секиры («амазонские» топора), копья, кинжалы, производились методом чеканки и литья.

Дж.А.Халилов сравнивая пояса, найденные в процессе археологических раскопок на территории Азербайджана, Армении и Грузии, отмечал, что пояса, выявленные в Азербайджане, являются работой местных мастеров, а их узоры имеют местный характер (2, с.69).

Бронзовый пояс, обнаруженный в 1963 году археологом Г.Аслановым в погребении № 11 в Агдашдзю 2 (Мардакян-Шувеланская зона Апшеронского полуострова Азербайджанской Республики), вызывает большой интерес. Это погребение, напоминающее каменный ящик, богатое артефактами, было отнесено к I тысячелетию до н.э. Наряду с многочисленными бусами, изготовленными из агата и прочих материалов, глиняной посудой и бронзовыми предметами, найденными в погребальной камере, привлек внимание также бронзовый пояс, который изобилует орнаментами (изображениями змей, мифических животных и птиц, солнца и луны). Этот пояс в настоящее время хранится в фонде дворца Ширваншахов под инвентарным номером 5630. Артефакты, найденные в погребении и изображения на поясе, говорят о том, что эти вещи принадлежали воину.

В результате наших последних научных изысканий выяснилось, что недостаточно изученные коллекции Г.Швейница, Ф.Картхауса и В.Белка, относящиеся к Ходжалинско-Гедебекской культуре и хранящиеся в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории (MVF) (5, с.120-122) нуждаются в доисследовании. Эти коллекции и вообще, большая кавказская коллекция, находящаяся в этом музее, до сих пор не были объективно трактованы, и в проведенных исследованиях, и составленных каталогах (Галакенд, Армения и древние горные народы Кавказа, и другие книги) было допущено много серьезных географических, исторических и археологических ошибок (5, с.120-122). В этой коллекции имеются 10 бронзовых поясов, некоторые из которых все еще остаются неизвестными науке. В данной статье хотя и в краткой форме, но впервые сообщается об этих бронзовых поясах.

Список 10 оригинальных поясов, обнаруженных в Берлинском музее:

1. Башня Дженнет, гробница № 98. Инвентарный номер: III d 2684h
2. Башня Дженнет, гробница № 95. Инвентарный номер: III 2681 m
3. Башня Дженнет, гробница № 189. Инвентарный номер: III D 2760
4. Башня Дженнет, гробница № 48. Инвентарный номер: III d 2641 f
5. Башня Дженнет, гробница № 49. Инвентарный номер: III 2642j
6. Неизвестный пояс необыкновенной работы. Инвентарный номер: III d 2486a vэ 2698q
7. Гёкдейе, гробница № 8. Инвентарный номер: III d 2547c
8. Дорога Саглыг-Дашкесен. Инвентарный номер: III d 5131a

9. Галакенд, Инвентарный номер: IIIId 2546d

10. Галакенд, Инвентарный номер: IIIId 8825

Неизвестный пояс – башня Дженнет, гробница № 47 (эскиз)

1. Башня Дженнет, гробница № 98

Инвентарный номер: IIIId 2684h

Гробница № 98 башни Дженнет, находящаяся в направлении от севера к югу, имела длину в 2.80 м, ширину в 1.80 м, глубину в 2.60 м. В гробнице, относящейся к 1-му типу, кроме пояса было обнаружено: 3 скелета, 6 керамических сосудов, секира, бронзовый наконечник стрелы, бронзовый скребок, два толстых браслета с гладкой поверхностью и согнутыми концами, 2 железных подвесных досок, 2 бронзовых ножен, 14 крупных белых, 6 мелких белых, 12 крупных голубых, 27 мелких голубых стеклянных бусин, 26 бусин из карнеола. В гробнице была обнаружена поврежденная железная подвесная доска, разукрашенная спиралевидными орнаментами. Бронзовые бусы, с проделанной петлицей, изготовленные методом закручивания, 2 подвесных досок, сделанные методом прокалывания, несколько выпуклых пуговиц, сделанных из бронзовой пластинки, говорят о том, что гробница, возможно, принадлежала женщине.

Р.Вирхов писал об этом поясе: «Нигде еще не встречался пояс, разукрашенный такими богатыми декоративными зооморфными орнаментами» (1, с.42).

В настоящее время этот пояс хранится в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории (MVF) под инвентарным номером IIIId 2684h.

2. Башня Дженнет, гробница № 95

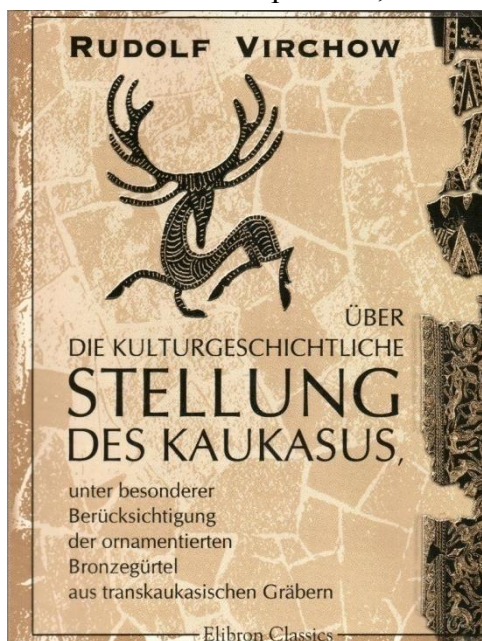
Инвентарный номер: III 2681 m

Пояс был обнаружен В.Белком в гробнице № 95 башни Дженнет в 1890 году (1, с.32). Гробница находилась в юго-восточном направлении на 30°, и северо-западном направлении на 30°. В погребальной камере (длина 2.10 м, ширина 1.50 м, глубина 2 м) был обнаружен человеческий скелет. Наряду с поясом, в гробнице было обнаружено: 3 глиняных сосуда, много бус различной формы и цвета, браслеты с гладкой поверхностью и открытыми концами, бронзовые кольца, обломки бронзовых цепочек, наконечник копья, ножи, обломки железных наконечников дротиков. Несмотря на то, что пояс был слишком поврежден, на нем отчетливо видны богатые орнаменты (6, с.108). Р.Вирхов восс-

тановил пояс с помощью Eyrich (реставратор) и отметил, что ее ширина составляет 15 см. На поясе были отчеканены изображения оленей, газелей, козлов, коней, быков, птиц, змей и т.д. Р.Вирхов характеризовал изображения на поясе, в общем, как сцены охоты, и отмечал, что на 15-м рисунке изображен мужчина, с поднятыми вверх руками, в полном вооружении и со щитом в руке (1, с.33-35).

К сожалению, Р.Вирхов так и не смог правильно раскрыть характер изображений от 20 до 27, имеющих на поясе. Они идентичны спиралевидным женским украшениям, найденным в других женских гробницах. А 26-й рисунок, который был отмечен Р.Вирховым, как посуда, а может даже и человеческая фигура, на самом деле является украшением в форме секиры. Ввиду того, что пояс был широким, и в гробнице были найдены многочисленные украшения, мы считаем, что эта гробница была женской, и должна быть подвергнута более обширному исследованию.

По сообщению В.Белка, длина бронзового пояса, найденного в гробнице № 95 башни Дженнет, составляет 61 см. Но изображение этого изделия, включенное Р.Вирховым в I таблицу (рисунок 2) его вышеуказанной книги («Über die Kulturgeschichtliche Stellung des Kaukasus» – «О культурно-исторической значимости Кавказа») не соответствует данному поясу. Во время исследований в музее было установлено, что пояс в данный момент находится в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории (MVF) под инвентарным номером III 2681m, тем не менее (7), все еще не удалось провести его полное исследование. Мы очень надеемся, что в будущем удастся решить эту проблему.

3. Башня Дженнет, гробница № 189 **Инвентарный номер: III D 2760**

Пояс (длина 72 см, ширина 8.20 см) был обнаружен в гробнице № 189 башни Дженнет в 1890 году В.Белком (1, с.32). Гробница находи-

лась в юго-восточном направлении на 10° и в северо-западном направлении на 10°. Ее длина составляет 1.45 м, ширина – 1.20 м, глубина – 2.21 м. Она была отнесена к 1-му типу. В гробнице был обнаружен скелет, но не было уточнено, к какому полу он принадлежит.

Об этом поясе также сообщает Р.Вирхов (44ff.Tf.II, № 5,55-е таблицы) в своей книге («Über die Kulturgeschichtliche Stellung des Kaukasus» – «О культурно-исторической значимости Кавказа»).

В архивных документах музея говорится о том, что первичный инвентарный номер пояса был утерян во время второй мировой войны. По официальной информации, представленной музеем, этот пояс исчез во время войны (18). Поэтому точно неизвестно, был ли этот пояс привезен из Гедебея. Не исключено, что он мог быть привезен из любой части Закавказья или Украины. Мы надеемся, что в результате изысканий будут известны наиболее точные сведения об этом поясе.

4. Башня Дженнет, гробница № 48 **Инвентарный номер: III d 2641 f**

Пояс был обнаружен В.Белком в гробнице № 48 башни Дженнет в 1890 году (1, с.32). Гробница находилась в юго-восточном направлении на 10°, и в северо-западном направлении на 10°. Ее длина составляет 3.50 м, ширина – 1.60 м, глубина – 2.60 м. Она была отнесена к 1-му типу. По предположению В.Белка, кости скелета истлели, так как в погребальную камеру, видимо, просочилась вода (6, с.77). В гробнице помимо пояса были найдены: бронзовый кинжал с отверстием на рукоятке, бронзовая трубочка, браслет, три фрагмента бронзовой цепочки (диаметр 22 см), головное украшение. В.Белк отмечал, что в гробнице были также обнаружены доски в форме щита в количестве 4 штук. Эти находки дают нам возможность соотнести данные факты с высказываниями античных авторов о том, что после сражения между римлянами и албанами на месте боя были найдены амазонские пелты (9, с.728). То, что женщины-воительницы принимали участие в этом сражении нам известно из различных исторических источников, кроме того, после сражения на поле боя были обнаружены не только амазонские пелты, но и полусапожки (halb stiefel) (10, с.198).

Выявленный в гробнице головной ободок сделан из толстой бронзовой проволоки. Ободок является одним из наиболее характерных украшений воинственных женщин. Предположение В.Белка о том, что этот предмет представляет собой ободок, указано в его письме в скобках и с вопросительным знаком (6, с.77).

О поясе, хранящемся в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории (MVF) под инвентарным номером III d 2641f, сообщал Вирхов (1, с.38-42).

5. Башня Дженнет, гробница № 49

Инвентарный номер: III 2642j

Еще один пояс был обнаружен в гробнице № 49 башни Дженнет В.Белком в конце октября 1889 года. Гробница находилась в северо-западном направлении на 10° рядом с гробницами № 47 и № 48 (6, с.77). Ее длина - 4 м, ширина – 1.80 м, глубина – 3.20 м. В.Белк зафиксировал в погребении человеческий скелет, но при этом не уточнил его половую принадлежность. В погребальной камере было также совершено захоронение коня, о чем свидетельствует соответствующий скелет. В гробнице были найдены около 15 штук хорошо сохранившихся глиняных сосудов. Обнаруженные многочисленные женские украшения наряду с оружием, свидетельствуют о том, что гробница не могла принадлежать мужчине. В гробнице были выявлены следующие предметы вооружения: мечи нескольких форм, рукоятка меча, наконечники копий, секира, двухзубчатые боевые вилы, украшенные железные пластинки (по В.Белку, они были похожи на щиты). По нашему мнению, это и есть амазонские пелты, известные нам из античных источников, а сама гробница является женской. Украшения состоят из многочисленных браслетов, 34 агатовых бусин, бронзовых пуговиц. Найденная в гробнице и символизирующая женскую власть украшенная булава дает нам еще одну возможность считать гробницу женской. О поясе, шириною в 6 см сообщал Р.Вирхов (Bronzegürtel... Taf.III Номер VIII). В Галакендской книге он был указан на рисунках 25, 26 (стр. 77. Taf.2324).

В настоящее время этот пояс хранится в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории (MVF) под инвентарным номером III 2642j.

6. Неизвестный пояс необыкновенной работы.

Инвентарный номер: III d 2486a vэ 2698q

В.Белк нашел этот пояс в конце октября в 1889 году в гробнице № 6 в Галакенде. Гробница находилась в западном направлении (6, с.34) и имела ориентировку север - юг. Ее длина составляет 1.45 м, ширина – 1.20 м, глубина – 2.21 м. Она была отнесена к 1-му типу. В гробнице были зафиксированы два человеческих скелета и множество керамиче-

ской посуды, украшения (4 каемчатых, разукрашенных бронзовых колец, детское кольцо, крупный браслет, бронзовая шпилька для волос, 12 бусин из карнеола) и самое главное, богато разукрашенный бронзовый пояс (длина - 90 см, ширина - 17 см) (6, с.34).

Как видно, украшения принадлежат женщине. Наличие детского кольца можно объяснить тем, что женщина была захоронена вместе с ребенком. Захоронения женщин вместе с детьми часто встречаются на территории Южного Кавказа (Нахичеван, Редькин Лагерь и т.д.). Выявление в гробнице предметов вооружения (железный наконечник копья и часть железного ножа) говорит о том, что женщина была воином.

В архивных документах под актом № IA 16a,Bd,1 E94/1903 отмечено, что пояс был доставлен в Берлинский Музей доисторического периода и ранней истории в составе коллекции В.Белка в 1903 году (7). Об этом поясе, который хранится в данный момент в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории под инвентарным номером III d 2760 в Гедебекской коллекции, состоящей из 10 оригинальных бронзовых поясов, в архивных документах музея отмечено, что первичный инвентарный номер пояса был утерян во время Второй Мировой войны. Но по официальной информации, представленной музеем, этот пояс исчез во время войны (7). Во время наших исследований в фонде музея, нами был обнаружен прекрасный пояс (длина - 90 см, ширина - 17 см) под инвентарным номером III d 2486a и 2698q.

В письме Р.Вирхову и в примитивном рисунке, нарисованном самим В.Белком, он описывает пояс со спиралевидными изображениями и двумя отверстиями на левой стороне. Но это не тот пояс, который все еще хранится в музее, и о котором мы рассказываем. Мы пока не обнаружили какую-либо запись об этом поясе.

Пояс был мастерски изготовлен из тонкого листа бронзы. Он, по-видимому, имел кожаную основу, которая, наверняка, истлела.

Вальдемар Белк с такой скоростью открывал и грабил гробницы (по его словам, 2-3 кургана за неделю), что даже не успевал оформлять их.

Как указано в Галакендской книге, в гробнице № 112 башни Дже-ннет были найдены пояс под инвентарным номером 2698q и обломки пояса под инвентарным номером 2698s (6, с.118). По словам В.Белка, пояс был обработан точками в ряд, методом чеканки (Punktreihen in Treibarbeit). Длина очень большой гробницы составляет 5.50 м, ширина – 2.60 м, глубина – 2.55 м; она была отнесена к 1-му типу (6, с.118). В Галакендской книге снимок этого пояса отсутствует.

В этой гробнице были зафиксированы конские кости и 22 штуки посуды. В этой гробнице (так же, как и в большом кургане Борсунлу),

были найдены бронзовый котел, а в нем секира («амазонский» топор) и золотые бусы с красивой гравировкой (6, с.118). Кстати, мы считаем, что большой курган Борсунлу также принадлежит женщине-предводительнице. Специальное исследование, посвященное гробницам воинственных женщин, обнаруженных на территории Кавказа, будет проведено в свете новых исследований.

Из предметов вооружения в гробнице были найдены: хорошо сохранившийся длинный меч (70 см в длину, 6 см в ширину), большие двухзубчатые вилы (точно такие же были обнаружены в гробнице № 49 башни Дженнет), два красивых бронзовых кинжала, с гравированным острием (рукоятки меча и кинжалов напоминают форму секиры), бронзовые наконечники, щит, наконечники стрел из страусового глаза, конская сбруя (была обнаружена в гробнице № 49, на расстоянии 50 м от этого кургана), хорошо сохранившийся наконечник копья и два пояса (6, с.118).

По описанию В.Белка, один из поясов был разукрашен круглыми впадинами и гравированными полосками (в новой форме), а хорошо сохранившийся второй пояс мелкими круглыми впадинами. В гробнице были также найдены: набор, состоящий из 13 досок, пуговицы, две маленькие фаянсовые бусы, бронзовая булавка, бронзовая цепь, бронзовый обруч, имевший форму ромба в срезе, и обломки многочисленных других бронзовых украшений.

Эти два с большим мастерством изготовленные, прекрасные пояса, находящиеся в отличном состоянии, хранятся в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории (MVF) под инвентарными номерами III d 2486a и 2698q и в данный момент исследуются.

7. Гёкдейе, гробница № 8.

Инвентарный номер: III d 2547c

В настоящее время в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории хранится пояс под инвентарным номером III d 2547c, который идентичен тому поясу, что был описан В.Белком (6, с.118) и Р.Вирховом в его книге «Bronzegürtel» (1, с.16, III таб., N9). В архивных документах под актом № IA 16a, Bd, 1 E94/1903 отмечено, что пояс был доставлен в Берлинский Музей доисторического периода и ранней истории в составе коллекции В.Белка в 1903 году (7).

Медный пояс из Берлинского музея является точной копией того пояса (таблица 66), что был описан В.Белком и в книге Р.Вирхова «Bronzegürtel» (стр.16, III таб., № 9), но это не тот пояс, который в данный момент хранится в музее под инвентарным номером 2547c.

По официальной информации, представленной музеем, этот пояс исчез во время войны (7). В этой статье дается лишь общая информация о берлинских поясах в целом, поэтому представленные данные об отмеченном поясе вполне достаточны. В процессе дальнейших исследований планируем получить более детальную информацию и научные результаты об этом поясе.

8. Дорога Саглыг-Дашкесен
Инвентарный номер: III d 5131a
Коллекция графа фон Швейница

На данный момент в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории имеются редкие артефакты, собранные из исторических памятников Саглыг-Дашкесен на территории Азербайджана Графом Швейницем. В эту коллекцию входит также редкий бронзовый пояс. Данную коллекцию музей приобрел заплатив его владельцу 3600 немецких марок в 1913-1914 годах (7). Исследование этой, пока неизвестной азербайджанской науке, коллекции, имеет большое значение (5, с.120-122). Коллекция Швейница очень важна еще и потому, что он сам лично срисовал все материалы и предоставил о них информацию (11, с.64). Но в своих записях он отметил земли, начиная с Зейемской железнодорожной станции, находящейся вблизи Шемкирского махала, до Кедебекского медного завода, в качестве территории Армении (11, с.64).

В настоящее время этот пояс хранится в Берлинском Музее доисторического периода и ранней истории (MVF) под инвентарным номером III d 5131a, в числе 10 оригинальных бронзовых поясов. Коллекция Швейница в настоящее время изучается, как отдельный объект исследования.

9. Галакенд, неизвестный пояс
Инвентарный номер: III d 2546d

Неточные и неполные информации о поясах, имеющиеся в нашем распоряжении, убеждают нас в том, что многие из берлинских поясов все еще остаются неизвестными науке. Теперь нам известно, что существуют 10 берлинских бронзовых поясов, которые до сих пор хранятся и в данный момент исследуются, что служит в качестве подготовительного процесса для будущего двухстороннего международного проекта. В настоящее время в главный каталог Берлинского музея (MFV) входит посудина – кувшин (Krug) под инвентарным номером III d 2546d,

найденный в селе Гёкдейе Гедебекского района. В архивных документах под актом № İA 16a,Bd,1 E94/1903 отмечено (7), что пояс был доставлен в Берлинский музей доисторического периода и ранней истории в составе коллекции В.Белка в 1903 году. Но по официальной информации, представленной музеем, этот пояс исчез во время войны (8).

В настоящее в Берлинском музее доисторического периода и ранней истории (MVF) имеется редчайший пояс под инвентарным номером III d 2546d, в числе 10 оригинальных бронзовых поясов.

Другая информация об этом поясе в каталоге отсутствует.

10. Неизвестный пояс

Инвентарный номер: III d 8825

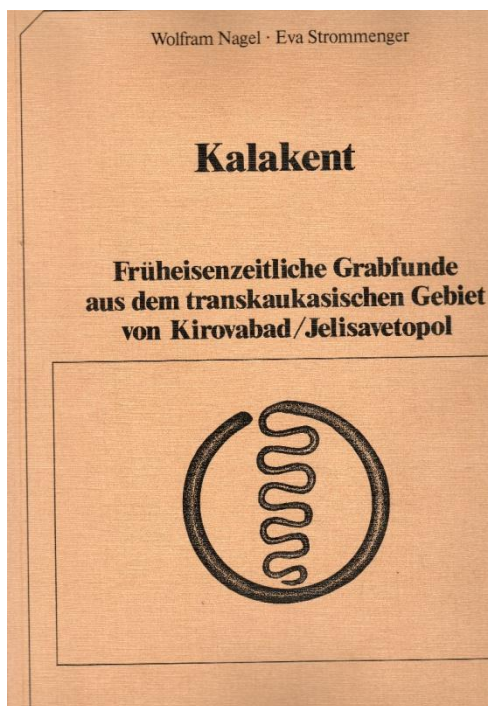
В Кедебекскую коллекцию входит неизвестный бронзовый пояс под инвентарным номером III d 8825. В архивных документах отмечается, что первичный инвентарный номер пояса был утерян во время Второй мировой войны, поэтому отсутствуют данные о том, откуда он был привезен. Вероятно, он был найден на территории Южного Кавказа или Украины. В архивах музея мы не нашли информацию о находке пояса и его прежней судьбе.

Мы считаем важным отметить еще один пояс, обнаруженный В.Белком в башне Дженнет, в гробнице № 47. В данный момент в музее хранится лишь эскиз этого пояса, судя по которому, дан-

ное гравированное, прекрасное изделие с зооморфными изображениями было изготовлено с большим мастерством.

Осенью 1889 года, после того, как В.Белк изъясил из гробницы этот пояс и остальные артефакты, он отправил их в Берлин, приложив к ним полный отчет и письмо для Р.Вирхова с особым ударением на пояс (6, с.76).

Гробница находилась в юго-восточном направлении на 30° и в северо-западном направлении на 30°. Ее длина составляет 2 м, ширина –

BERLIN MUZEYINDƏ AŞKAR EDİLMİŞ TUNC KƏMƏRLƏR

3 м, глубина – 3 м; она была отнесена к 1-му типу (6, с.82). В гробнице были зафиксированы один конский, два человеческих скелета. В погребении были найдены: керамические изделия - 6 горшков и два других сосуда, предметы украшения - два бронзовых браслета с гладкой поверхностью и открытыми концами, еще два обычных браслета, бронзовая подвеска, украшения, сделанные для рукоятки хлыста, предметы вооружения - очень хорошо сохранившийся железный кинжал, бронзовые наконечники копий, острие железного меча, железные и бронзовые рукоятки (возможно, мечей), обломки от ножен (6, с.82).

В.Белк и Р.Вирхов не уточняли половую принадлежность погребенных, но обилие украшений делает сомнительным вывод о том, что гробница могла принадлежать мужчине. По-видимому, данная гробница является женской. Принимая во внимание то, что в погребальной камере были выявлены предметы вооружения, можно утверждать о том, что в данном случае речь может идти о женщине-воительнице.

О поясе (ширина - 12.5 см) Р.Вирхов писал отдельно (1). Возможно, этот пояс был уничтожен во время пожара в 1901 году. Но рисунок этого пояса все еще хранится в Берлинском музее (MVF). В архивных документах говорится, что он исчез (Verschollen) (7).

Как нам уже известно, до Второй мировой войны в Берлинском музее доисторического периода и ранней истории (MVF) существовало 6563 объектов и групп объектов. Во время войны значительная часть коллекции была потеряна, по этой причине в последующих составлениях каталогов возникали проблемы, существующие до сих пор.

Та часть артефактов, чье количество все еще остается неопределенным, так и не была предоставлена исследованиям Российскими музеями. Мы очень надеемся на то, что вследствие будущих совместных международных проектов, будет возможным пролить свет на темные стороны кавказской коллекции.

ЛИТЕРАТУРА

1. R.Virchow. Über die kulturgeschichtliche Stellung des Kaukasus, Verlag der Königlichen Akademie der Vissenschaften, 1895, Berlin.
2. С.Ə.Хəlilov. Azərbaycanın tapılmış tunc kəmərlər // Материальная культура Азербайджана, т. IV. Баку, 1962.
3. J.de Morgan.
4. Д.Джафарова. Бронзовые пояса как средства защиты воинов // Ирс, № 4-5(28-29), 2007, Баку
5. N.Atəşi (Qədirova). Xocalı-Gədəbəy maddi-mədəniyyət nümunələri Almaniyada // Материалы Международной Научной конференции «Археология и этнография Азербайджана в период независимости». Баку, изд-во «Университет Хазар», 2013.
6. W.Nagel, E.Strommenger, Kalakent, Wissenschaftsverlag Volker Spiess, 1985, Berlin.
7. Archivauskunft des Museums für Vor- und Frühgeschichte Berlin, Horst Junker, Berlin, SMB-SPK / MVF, IA16a, Bd. 1, Aktenvorgang E 94/1903
8. Archivauskunft des Museums für Vor- und Frühgeschichte Berlin, Horst Junker, SMB-SPK / MVF, vgl. IA14, Bd.23, Aktenvorgang E 2051/13
9. Strabon. Geographie, Marix Verlag Visbaden, 2007. XI книга, 5-я часть.
10. Plutarch. Große Griechen und Römer, Band III, Patmos Verlag GmbH & Co.Kg, 2010.

11. K. Kohlmeyer und G. Saherwala, Frühe Bergvölker in Armenien und im Kaukasus (Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte, Berlin, 1983).

**MƏRKƏZİ ZAQAQAZIYA MADDİ MƏDƏNİYYƏT
NÜMUNƏLƏRİNİN İZLƏRİ AÇILIR:
BERLİN MUZEYİNDƏ 10 ORİJİNAL TUNC KƏMƏR (MVF)**

Nuridə Atəşi Qədirova

Xülasə

Açar sözlər: Azərbaycan, Qafqaz, hərbcı, Berlin muzeyi (MVF), tunc kəmər, Mərkəzi Zaqafqaziya mədəniyyəti

Son elmi tədqiqatlar nəticəsində Berlin Tarixəqədərki və Erkən Tarix Muzeyində (MVF) Mərkəzi Zaqafqaziya mədəniyyətinə (Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinə) aid yalnız Azərbaycandan 3 kolleksiyanın – mənşəcə alman hərbcisi olan Hans-Hermann Qraf fon Şveinits, Frans Karthaus və V.Belkin kolleksiyalarının olduğu, onların üzərində indiyə qədər qənaətbəxş elmi tədqiqatın aparılmadığı, əldə olunan ədəbiyyatlarda bir çox qüsurların – tarixi, coğrafi və arxeoloji yanlışlıqların olduğu aşkar edilmişdir.

Hazırda muzeyin arxivindəki Qafqaz kolleksiyasında 10 ədəd orijinal tunc kəmər (bir ədəd eskiz) saxlanılır ki, onların da bir neçəsi bu vaxta qədər elmə məlum deyildi. Həmin eksponatlar haqqında ilk dəfə olaraq bu məqalədə ilkin məlumat verilir.

Tədqiqatlar göstərir ki, Qafqaz tunc kəmərləri haqqında heç də Jak de Morqanın onların yalnız kişi qəbirlərindən aşkar edilməsi iddiası və yaxud R.Virxovun onların Qafqaza digər ölkələrdən mübadilə yolu ilə gətirilməsi fikirləri doğru deyildir. Cənubi Qafqazda aşkar edilmiş (Mingəçevir, Gədəbəy, Qarabağ) döyüşçü qadın qəbirlərindən də çoxlu sayda tunc kəmərlər və kəmər parçaları üzə çıxarılmışdır. Qobustan və Gəmiqaya təsvirlərində, yerli keramika sənətində Azərbaycanda aşkar edilmiş tunc kəmərlər üzərində işlənilmiş təsvirlər arasındakı eynilik onların bu bölgəyə sonradan gətirildiyini deyil, yerli məhsul olduğunu söyləməyə əsas verir. Bundan başqa, kəmərlərin üzərindəki naxışların bəzi ünsürləri indiyə kimi Azərbaycanda mövcuddur. Məsələn üçün mis qabların üzərindəki naxışları göstərə bilərik. Lakin Qafqaz tunc kəmərləri və xüsusilə, Berlindəki 10 orijinal tunc kəmər daha geniş tədqiq edilməli, Qafqazın müxtəlif bölgələrindən aşkar edilmiş kəmərlərin müqayisəli təhlili aparılmalı, onların kimyəvi analizləri təhlil olunmalıdır. Aşkar edilmiş qəbirlərdən götürülmüş eksponatlar və muzeydə olan Qafqaz kolleksiyasının digər qəbir avadanlıqları ilə birlikdə qorunub saxlanılmış qazıntı hesabatları və digər arxiv sənədlərinin köməyi ilə gələcəkdə geniş tədqiqatlar aparılaraq daha mükəmməl elmi nəticələrin əldə olunacağına ümid bəsləyirik.

TRACES OF THE EARLY CENTRAL TRANSCAUCASIAN CULTURE: TEN ORIGINAL BRONZE BELTS FOUND IN BERLIN MUSEUM (MVF)

Nourida Ateshi Gadirova

Summary

Keywords: Azerbaijan, Caucasus, warrior, Berlin Museum (MVF), Bronze Belts, Central Transcaucasian Culture

According to the some recent research that was carried out by the author of this paper, three collections belonging to the Central Transcaucasian Culture (Khojaly-Gedebey Culture) have been discovered in the Museum for Early History and Prehistory in Berlin: they were brought there by Franz Karthaus, by the German officer Hans-Hermann Graf von Schweinitz and by Waldemar Belk, respectively. Up to now no detailed investigations have been made upon these collections, and the hitherto available publications are containing quite a few misunderstandings or even errors – under historic, geographic and archaeological aspects.

In the Caucasus Collection stored in the archives of the Berlin Museum ten bronze belts can be found, some of them are not known to the scientific community until today.

The new investigations show that Jacques de Morgan's assertions that such belts only belong to male graves or Rudolf Virchow's thesis that they have been traded in from other countries are not correct. In the graves of female warriors in Transcaucasia (Mingechevir, Gedebey, Nagorno Karabagh) a considerable number of complete and fragmented bronze belts have been discovered. The fact that the drawings found in the petroglyphs at Gobustan and Gemigaya and in the local pottery show many similarities to the drawings on the belts gives us an indication that they did not come to this region later but that they were produced locally. Aside from that, the patterns of the drawings on the belts can still be found in today's Azerbaijan – for example at the drawings found on local copperware.

But the bronze belts from the Caucasus and especially the ten original bronze belts in Berlin must be investigated more deeply, and they must be compared with other bronze belts found in several regions of the Caucasus. This includes also carrying out chemical analyses. I hope that a deeper research into the inventories of the graves that are now stored in the Caucasian collection of the Berlin Museum, together with findings from other graves, with excavation reports and other archive documents will lead to a more comprehensive scientific understanding of this matter.

BİZİM MÜSAHİBƏ OUR INTERVIEW НАШЕ ИНТЕРВЬЮ

Azərbaycan Arxeologiya jurnalının “Bizim müsahibə” bölməsinin bu dəfəki müsahibi tanınmış arxeoloq, AMEA-nın müxbir üzvü, “Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu”nun antik dövr arxeologiyası şöbəsinin başçısı İlyas Babayevdir.

QAFQAZ ALBANİYASININ AXTARIŞINDA

İlyas müəllim, xahiş edirik özünüz haqqda qısa məlumat verəsiniz.

Mən İlyas Atababa oğlu Babayev, 1935-ci ildə Qubada anadan olmuşam. Azərbaycan Dövlət Universitetinin (indiki Bakı Dövlət Universiteti) tarix fakültəsini bitirmişəm, o vaxtdan daim çöl axtarışlarındayam. Sankt-Peterburqda aspiranturada oxumuşam, 1983-cü ildə Moskvada doktorluq dissertasiyasını müdafiə etmişəm. AMEA-nın müxbir üzvüyəm, “Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu”nda Antik dövr arxeologiyası şöbəsinə başçılıq edirəm.

Arxeologiya elmində Sizi cəlb edən nə oldu? Nəyə görə məhz bu sahəni seçdiniz?

1958-ci ildə tarix fakültəsini bitirdim. Bu o dövr idi ki, respublikaya görkəmli selekçiyaçı alim İmam Daşdəmir oğlu Mustafayev başçılıq edirdi. İmam Daşdəmir oğlunun Azərbaycanın zəngin mədəni irsinə marağı və hörməti çox böyük idi. Azərbaycan arxeologiyasını inkişaf etdirmək məqsədilə o zamanki arxeologiya bölməsinə əlavə olaraq 25 ştat yer ayırmışdır. Mənə

həmin yerlərdən birini tutmaq xoşbəxtliyi nəsib oldu. O vaxtdan Azərbaycan arxeologiyası sahəsində çalışıram. Keçmişimiz çox sehrlidir və bu sehrli dünyada çalışmağı özümə borc bilirəm.

İlk arxeoloji tədqiqatınız nə vaxt və necə başlamışdır?

1959-cu ildə Azərbaycan Kommunist Partiyasının birinci katibi vəzifəsində çalışan İmam Daşdəmir oğlu Mustafayevin təşəbbüsü ilə qədim Qəbələ şəhərində arxeoloji ekspedisiya fəaliyyətə başladı. Ekspedisiya rəhbəri Azərbaycanın qocaman arxeoloqu Saleh Mustafa oğlu Qazıyevə tapşırıldı. Həmin ekspedisiyada mən də iştirak etdim. Mən onun köməkçisi kimi orada fəaliyyətə başladım. Qəbələ şəhəri 800 ilə yaxın Qafqaz Albaniyasının paytaxtı olmuş və bu şəhər ölkənin iqtisadi və mədəni həyatında böyük rol oynamışdır. Yeni təşkil olunan ekspedisiya stasionar ekspedisiya oldu və indiyədək müəyyən fasilələrlə öz işini uğurla davam etdirir.

Bəs arxeologiyanın sirlərini kimdən öyrənmişiz?

Mənim çöl tədqiqatlarımda birinci müəllimim Saleh müəllim olub. Bundan başqa mən o zamanki SSRİ-nin bir çox tanınmış arxeoloqları ilə təmasda olduğumdan onlardan çox şey öyrənmişəm və onların hamısını özümə müəllim bilirəm.

Siz özünüz Qubada anadan olmusunuz, Bakıda yaşamısınız, bəs Qəbələ-Şəmkirdə Sizi cəlb edən nə oldu ki, qazıntılarınızın, ekspedisiyalarınızın böyük (əsas) hissəsi bu rayonlarda olub?

Şübhəsiz, Qəbələ və Şəmkirdə məni cəlb edən nadir arxeoloji abidələr oldu. Bu mənim seçim deyildi. Yuxarıda dediyim kimi, Qəbələdə ekspe-

disiya yaradıldı və mən orada öz arxeoloji fəaliyyətimi başladım. Şəmkirdə 80-ci illərdə plantaj şum aparılarkən bir dənə sütunaltlığı tapılmışdı. Bu sütunaltlığı Əhəmənilər dövrü üçün səciyyəvi idi. İki belə sütunaltlığı Qazaxda görkəmli alim İdeal Nərimanovun rəhbərliyi ilə tapılmışdı. Bu abidələr böyük diqqət mərkəzində oldu, lakin onların öyrənilməsi üçün maddi dəstək lazımdı. 2006-cı ildən bizə dəstək olan fondun köməkliyi ilə artıq arxeoloji işlər burada başlandı və indi də davam edir.

Biz hesab edirik ki, ora inzibati mərkəz olub, oradan çox ehtimal ki, o dövrdə bütün cənubi Qafqazı idarə ediblər. Təkcə binanın özü – mərkəzi bina bir neçə kv.kilometr ərazidə yerləşir. İndi orada qapıya yaxın çox yerlərdə əsas sarayın giriş binası var, 510 kv.metrdir. Əsl bina özü isə təxminən bir hektara yaxın ərazini əhatə edir. Bu çox qeyri-adi abidədir. Bütün dünya bunu bilir, indi bizim işimiz o abidəni qoruyub gələcək nəsillərə saxlamaqdır.

Bu günə qədər qazıntıların arasında tapdığınız nümunələrdən Sizin üçün ən maraqlısı (yaxud Sizə ən uğur gətirən) nə olub?

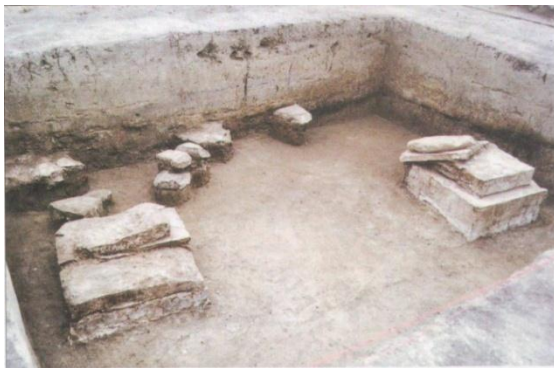
Hamısı. Məsələn, Qəbələdə, qazıntı aparmağa başlamışdıq. Bir neçə il qazandan sonra bildik ki, güclü mədəni təbəqə yoxdur, məlum oldu ki, əsas şəhər yeri, ondan bir-iki km aralıda olub. 67-ci ildə oranı tapdıq, çoxlu kirəmitlər tapılmışdı. Əvvəl elə hesab elədik ki, bunlar ilk orta əsrlərə aiddir. Sonra qazıntılar göstərdi ki, onlar çox əvvələ aiddir. Onların dövrünü müəyyənləşdirəndə məlum oldu ki, e.ə. III əsrə aiddir.

Bizim şəhər yerində qazıntı aparanda, məlum oldu ki, o dövrdə çox intensiv tikintilər gedib, böyük binalar var, hansının ki, analoqu dünyada yoxdur.

İndi bu abidələr üzərində xarici arxeoloqlar da çox aktiv iştirak edirlər. Əsasən SEBA (Seul-Bakı) təşkilatı bizim ekspedisiyanı maliyyələşdirirlər.

Müəhibələrinizin birində “Qəbələnin hələ böyük sirləri açılmayıb” demişdiniz. Qəbələdən daha nələr gözləyirsiniz?

Qəbələdən saysız-hesabsız sirlər gözləyirəm. Biz deyirik ki, Qəbələ eramızdan əvvəl III-II minilliyin axırlarında yaşayış yeri olub. Orada tapılan qazıntılar təkcə Azərbaycanın deyil, bütün Qafqazın, yaxın Şərqlin də bəzi mühüm məsələlərini öyrənməyə kömək edir.

Arxeoloji qazıntılar zamanı nələrin aşkar olunması Sizə daha çox maraqlı gəlir?

Arxeoloqa bütün tapıntılar maraqlıdır. Ancaq bəzən olur ki, qeyri-adi tapıntılar olur. Məsələn, bir yazı tapsam bu çox böyük tapıntı olar. Mən fikirləşirəm ki, Şəmkirdə arxiv ola bilər, bu dünya sensassiyası olar. Qəbirləri biz axtarıb tapsaq əlbəttə ki, böyük dəyişiklik olmayacaq, çox qiymətli zinət əşyaları olacaq, diqqət cəlb edən incəsənət əsərləri olacaq, əlbəttə bunların hamısı maraqlıdır. Biz arxeoloqlar üçün hər bir şey, adi saxsı qab qırıntısı da qiymətlidir.

Bəs elə bir arxeoloji abidə olubmu ki, orada qazıntı aparmaq arzusunda olmusunuz, lakin baş tutmayıb?

Bu saat qazmağa yer yoxdur. Lakin mənim o qədər vaxtım yoxdur ki, o qədər yeri qazım. Mən çox yeri qazmaq istərdim. Bir dəfə tanınmış alim, akademik Teymur Bünyadov məni Qazaxa apardı, orda mənə bir abidə göstərdi. Həmin abidə mənə çox maraqlı gəldi. Görünür ora Urartu şəhəridir. Bundan başqa istərdim ki, qazıntı zamanı bir neçə padşahın qəbrini də açım.

Həyatda daha çox nəyə dəyər verirsiniz?

İnsanlar arasında səmimiyyətə, yaxşılıq etməyə. Mən ömrüm boyu həmişə çalışmışam yaxşılıq etməyə, kiməsə pislik etməyi belə cinayət hesab edirəm. Mənim Peterburqda, Moskvada müəllimlərim olub. Bundan başqa bizim öz içərimizdə yaşlı yoldaşlardan da öyrənmişik. Bir də arzu edərdim mənim tələbələrim, yetirmələrim var, onlar mənim yaşına çatanda mənim indiki səviyyəmdən qabaqda olsunlar. Əks təqdirdə eyni biliklər fırlanacaq, elm inkişaf etməyəcək. Mən istərdim ki, tələbələrim gələcəkdə çox görkəmli alim olsunlar, elmi dünyada təbliğ etsinlər. Bu arzumdur.

Maraq dairənizdə arxeologiya ilə yanaşı daha nələr var?

Mən çox istərdim ki, çoxlu dillər biləm. Amma təəssüf ki, Sovet dövründə yalnız rus və azərbaycan dillərini öyrənmişəm, ancaq bu dillərdə təmiz, sərbəst yazıb danışa bilirəm. Lakin bununla yanaşı, öz tədqiqatlarımla bağlı müxtəlif dillərə maraq göstərirəm, onları öyrənməyə çalışıram.

Elmdə yetirmələriniz var?

Bəli var. Mən istərdim ki, onlar həm insani keyfiyyətləri ilə, həm də elmdə çox yaxşı mütəxəssis olsunlar, gələcəkdə gözəl alim olsunlar. Mən onlar üçün bacardıqca hər şey edirəm və həmişə də edəcəyəm. Mənim tələbələrimin çoxu mənim rəhbərliyimlə ölkəmizdə və həmçinin Moskvada, Sank-Peterburqda müdafiə ediblər.

Siz müasir arxeologiyanı necə görmək istərdiniz?

Arxeologiya başqa elm sahələri ilə sıx təmasda fəaliyyət göstərməlidir. Məsələn mən Qəbələdə böyük bir çaxır anbarı açıram, e.ə. IV əsrə aid 200-dən çox küp basdırılmışdır. Ordan analizlər lazımdır. Amma bizdə mütəxəssislər yoxdur. Yaxşı bioloq, antropoloq, paleontoloq və s. mütəxəssislər bizə çox lazımdır.

Arxeologiya sahəsini seçən gənclərə tövsiyəiniz nədir?

Gənclərimiz çətinlikdən, zəhmətdən qorxmasınlar. Bizim arxeologiya sənəti maraqlı, lakin ağır sənətdir. Həm fiziki cəhətdən, həm də intellektual. Biz dilləri, dünya elmi ədəbiyyatını bilməliyik, bizim yazmaq qabiliyyətimiz olmalıdır. Bəzən, fikirləşirlər ki, arxeoloq elə qazın, çıxardır vəssalam. Amma çox çətinliklər var, gərək intuisiyan olsun, özü də təkcə azərbaycan dilində yox, bir neçə dildə bilsələr çox yaxşı olardı.

Bir dostum var, David Brovn, ona deyirəm ki, vaxt gələcək ki, heç biz arxeoloqlar lazım olmayacaq, rentgenlə baxacaqlar hər yerə, deyir yox, baxsalar da onu qazıb çıxarmaq lazımdır, onu isə biz arxeoloqlar qazıb çıxarmalıdır. Arxeologiya elmi hər zaman lazımdır və mən fikirləşirəm ki, hələ uzun illər lazım olacaq. Məsələn, mən istərdim ki, gələcəkdə yerin altında olan şeyləri göstərən bir aparat olsun. Bu aparat vasitəsilə qazıntı aparmaq rahat olardı.

***Müsaibəni apardı:
Mərziyəxanım Əlizadə***

XRONİKA, RƏYLƏR, XƏBƏRLƏR CHRONICLES, REVIEWS, INFORMATIONS ХРОНИКА, РЕЦЕНЗИИ, СООБЩЕНИЯ

IV. Uluslararası Türk Kültürü Kurultayı. Fethiye 21-24 mart 2013-cü il.

21-24 mart 2013-cü il tarixlərində Türkiyənin Fethiye şəhərində IV.Uluslararası Türk Kültürü Qurultayı proqramı çərçivəsində “Türkü-Türklərimiz və Öyküleriyle Türklər” mövzusunda simpozium keçirildi. Qurultay martın 21-də Türkiyə Cümhuriyyətinin banisi Atatürkün abidəsinə çiçəklər qoyulması və dövlət himninin səslənməsi ilə başladı. Daha sonra Novruz təntənəsi ilə davam etdi. Elmi toplantı iştirakçıları qardaş Türkiyədə Novruz şənliklərini özəllikləri ilə seyr edib onun fəal iştirakçısına çevrildilər: bayram tonqalı üzərindən atıldılar, dəmirçi zindanında dəmir döydülər, rəngli yumurta döyükdükdülər və s. Azərbaycan heyətinin bu şənliyə Novruz xonçası ilə qatılması onu daha maraqlı etdi. Bələdiyyə Kültür Mərkəzinin qaleriyasında “Yunun keçəyə aşkı” sərgisi də Novruz tədbirlərindən idi.

Simpoziumun açılışında Halk Kültürü Araştırmaları Kurumunun Genel Başkanı prof.dr. İrfan Ünver Nasrattınoğlu, Fethiye Belediye Başkanı dr. Behçet Saatçı, Fethiye Kaymakamı Ekrem Çalık, Azərbaycanın Ankaradakı səfirinin adından Konsul Şöhrət Mustafayev, Türkiyə alimləri adından prof.dr. Saim Sakaoğlu, xarici ölkələrdən gəlmiş nümayəndələr adından Azərbaycan Asiya Universitetinin rektoru prof.dr. Cəlil Nağıyev çıxış etdilər. Dr. Behçet Saatçı türk xalqlarının mədəniyyətində xalq mahnılarının əhəmiyyətini xüsusi vurğuladı: “Sazlar çalındıqça, türklər söyləndikçə, geleceğimizle ilgili kimsenin bir şüphəsi olmasın. Kültürümüz, emin ellərdedir.”

Türk xalqlarının mədəniyyətlərinin təbliğində xidmətlərinə görə Taras Şevçenko adına Kiyev Universitetinin Türkoloji bölümün müəllimi, Ukrayna Qaqauzlar Birliyinin sədri doc.dr. Fedora Arnouta və Azərbaycan Dövlət Televiziyasının Turan proqramına Halk Kültürü Araştırmaları Kurumu tərəfindən fəxri fərmanlar verildi.

Simpoziumda 24 ölkədən, o cümlədən Türkiyə, Azərbaycan, Başqırdıstan, Bosniya-Hersekvinə, Çuvaşistan, Dağıstan, Moldova, Gürcüstan, Hollandiya, İran, İrak, Karaçay-Çerkez, Özbəkistan, Kipriz Türk Cümhuriyyəti, Qırğıstan, Krım,

Macarıstan, Makedoniya, Tatarıstan, Tuva, Türkmənistan, Ukrayna, Çindən 100-dən artıq tədqiqatçı alim iştirak edirdi. Simpozium Türk xalqlarının folklorunun, musiqisinin, ümumiyyətlə mədəni irsinin tədqiqi və təbliği baxımından çox əhəmiyyətli bir elmi toplantı idi. Azərbaycan nümayəndə heyəti əsasən filoloq və sənətsünaslarla təmsil olunmuşdu və məruzələrin əksəriyyəti Azərbaycan folkloruna həsr olunmuşdu. Əbülfəz Amanoğlunun “Azərbaycan düğün türküleri: Hakışta”, Cəlil Nağıyevin “Azərbaycan Halk neğmələri”, Gülnaz Abdullazadənin “Azərbaycan folklorunda mərasim türküləri”, Yaqut Quliyevanın “Azərbaycan türkülərini ehtiva edən qiymətli toplu”, Həyat Şamıyevanın “Azərbaycan Halk türküləri və onların oykülləri”, Vildan Əskərovanın “Azərbaycan Halk türkülerinin kahramanları”, Məhsəti İsmayılın “Apardı seller Saranı – Azərbaycan Halk türküsinin mitoloji kökləri üzərinə dəyərlandırma” məruzələrində Azərbaycan xalq mahnıları folklorşünaslıq baxımından təhlil edilirdi. Məruzənin bir qisminə Novruzla bağlı xalq mahnıları araşdırılırdı. Təranə Həşimovanın “Azərbaycan Halk kültüründe Nevruz türküleri tarixdən çağdaşa”, Nigar Həkimovanın “Nevruz geleneyinde kadın türküleri: Vesf-hal merasimi” məruzələri bu qəbildəndir. Bəzi məruzələrdə Azərbaycan xalq mahnılarının musiqişünaslıq baxımından təhlili verildi. Belə məruzələr sırasında Nailə Rəhimbəylinin “Müzik Folklorunun eski janrı halayın melodik özellikləri”, Tərlan Quliyevin “Sevdiyim iki türkü” və Nərmən Qaralovanın ““Şur” ladına əsaslanan halk mahnılarının həyatımızda yeri” məruzələrini qeyd etmək olar. Nərgiz Nağıyevanın “Heydər Aliyev Fondunun Azərbaycan halk mahnılarının təbliğində rolu” məruzəsində Heydər Əliyev Fondunun ölkə daxilində və beynəlxalq aləmdə Azərbaycan xalq musiqisini tanımaq və təbliğində çoxşaxəli fəaliyyəti diqqətə çatdırıldı. Arxeoloq Tarix Dostiyev Simpoziumda “Arxeoloji və Azərbaycan halk müziği” mövzusunda məruzə etdi, Qobustan, Bərdə, Yedditepə, Bakı, Qəbələ, Şabran abidələrindən tapılmış arxeoloji materiallar əsasında qədim zərb, simli və nəfəs alətləri araşdırıldı, xalq musiqisinin öyrənilməsində arxeoloji mənbələrin əhəmiyyəti vurğulandı.

Simpoziumun keçirildiyi günlərdə proqram çox zəngin idi. Elmi məruzənin dinlənilməsi ilə yanaşı toplantı iştirakçıları Fethiyyənin tarixi, arxeoloji və təbiət abidələri ilə tanış oldular, bədii gecələrdə iştirak etdilər.

Tarix Dostiyev

“Şəmkir: arxeoloji qazıntılar və artefaktlar” kitabının təqdimat mərasimi

2013-cü il dekabrın 24-də Milli Elmlər Akademiyasının əsas binasında ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş “Şəmkir: arxeoloji qazıntılar və artefaktlar” kitabının təqdimatı keçirilib. AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu, Azərbaycan Respublikası Mədəniyyət və Turizm Nazirliyi və Regionların İnkişafı İctimai Birliyinin birgə layihəsi üzrə geniş miqyaslı arxeoloji qazıntılar aparılan qədim Şəmkir şəhərinin tədqiqindəki başlıca yekunları elmi dövrüyyəyə daxil edən bu əsərin müəllifləri tarix elmləri doktoru Tarix Dostiyev, tarix üzrə fəlsəfə doktorları Rəşid Bəşirov, Namiq Hüseynli və memar Rəsulağa Mirzəyevdir.

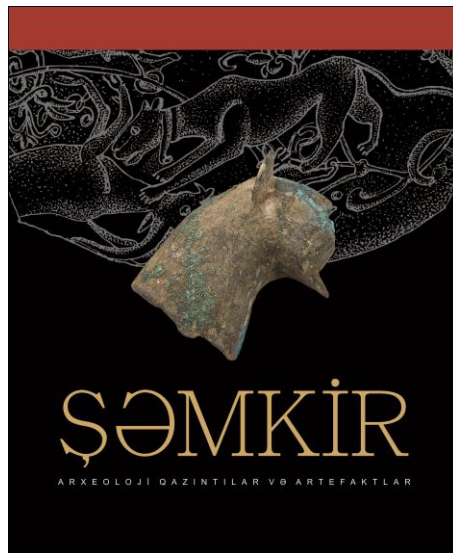
Şəmkir şəhərindəki tədqiqatların beşillik nəticələrini özündə əks etdirən bu kitab azərbaycançılıq ideologiyasına, Azərbaycan xalqının zəngin tarix və mədəniyyətinin, xüsusilə şəhərsalma mədəniyyətinin öyrənilməsinə və təbliğinə xidmət edir.

Təqdimat mərasimində dövlət və hökumət nümayəndələri, arxeoloqlar, tarixçilər, memarlar və sənətsünaslar iştirak edirdilər.

Kitaba ön söz yazan AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun direktoru, tarix elmləri doktoru Maisə Rəhimova təqdim mərasimini açaraq bildirdi ki, Ümummilli liderimiz Heydər Əliyevin “Azərbaycanı təkcə müstəqil bir dövlət, zəngin təbii sərvətlərə malik ölkə kimi yox, zəngin tarixi, mədəniyyəti olan ölkə kimi tanıtmalıyıq” göstərişini rəhbər tutaraq Azərbaycan arxeoloqları bütün səy və bacarıqlarını xalqımızın qədim tarixinin və zəngin mədəniyyətinin tədqiqinə və təbliğinə yönəltmişlər. Ümummilli lider Heydər Əliyevin siyasətini uğurla davam etdirən Prezident İlham Əliyevin arxeoloji irsin öyrənilməsinə göstərdiyi yüksək diqqət və qayğı sayəsində Azərbaycanın bütün bölgələri arxeoloji tədqiqatlara cəlb olunub, Azərbaycan arxeologiya və etnoqrafiya elmləri yüksəliş çağını keçirir. Xanım Maisə Rəhimova diqqətə çatdırdı ki, geniş miqyaslı arxeoloji qazıntıların aparıldığı abidələrdən biri də Şəmkir şəhər yeridir. Burada aparılan arxeoloji qazıntıların nəticələri yeni nəşrdə əksini tapmışdır. Maisə Rəhimova kitabın nəşr olunmasında “Regionların İnkişafı İctimai Birliyi”nin əməyini yüksək qiymətləndirdi.

Regionların İnkişafı İctimai Birliyinin sədri Seymur Quliyev çıxış edərək ümummilli lider Heydər Əliyevin anadan olmasının 90 illiyinə həsr olunmuş “Şəmkir: arxeoloji qazıntılar və artefaktlar” kitabının müasir tələblərə uyğun nəşrə hazırlanmasında rəhbərlik etdiyi birliyin yaxından iştirakından, yeni kitabın Azərbaycan tarixinin və mədəniyyətinin öyrənilməsində və təbliğində, gənc nəslin vətənpərvərlik ruhda tərbiyəsində əhəmiyyətindən bəhs etdi.

Şəmkir arxeoloji ekspedisiyasının rəhbəri, tarix elmləri doktoru Tarix Dostiyev çıxışında kitabın hazırlanmasından və əhəmiyyətindən danışdı, Şəmkir şəhər yerində aparılan arxeoloji qazıntıların Azərbaycanda, bütövlükdə isə Qafqazda şəhərsalma mədəniyyətinin tədqiqi baxımından xüsusi önəm daşdığını bildirdi. Şəhər yerinin narınqala və şəhristan hissələrində səkkiz sahədə aparılan qazıntıların ümumilikdə 1 hektara yaxın ərazini əhatə etdiyini söyləyən Tarix Dostiyev şəhristanda mədəni təbəqənin qalınlığının 3 metr, narınqalada isə 6 metrə yaxın olduğunu nəzərə çatdırdı. O, qeyd etdi ki, yeni nəşr olunmuş kitab Şəmkir şəhər yerində aparılan arxeoloji qazıntıların birinci mərhələsini – 2006-2011-ci illərdə aparılan

tədqiqatları özündə ehtiva edir və onun çapa hazırlanmasına 2012-ci ildən başlanılmışdır. Kitabı məzmununa görə iki hissəyə ayırmaq olar. Birinci hissədə arxeoloji qazıntılar haqqında məlumat verilir, abidədə aparılan konservasiya işlərindən bəhs olunur. İkinci hissədə əldə olunmuş müxtəlif təyinatlı artefaktların kataloqu tərtib olunub.

Tarix Dostiyev kitabın işıq üzü görməsində əməyi olan bütün insanlara, qurumlara minnətdarlığını bildirdi.

Milli Azərbaycan Tarixi Muzeyinin direktoru, akademik Nailə Vəlixanlı çıxışında xalqımızın qədim tarixinin və zəngin mədəniyyətinin tədqiqində arxeoloji qazıntıların xüsusi önəm daşdığını vurğuladı, Azərbaycanın orta əsr şəhər mədəniyyətinin öyrənilməsində Şəmkir şəhər yerində aparılan arxeoloji qazıntıların əhəmiyyətini diqqətə çatdırdı və bildirdi ki, Şəmkir qazıntıları, təqdimatı keçirilən yeni kitab bir daha sübut edir ki, biz vətənimizi sevirik, bizə şərait yaradılanda yaxşı işləməyi və gözəl əsərlər yazmağı bacarıırıq.

Millət vəkili, Milli Məclisin İnsan hüquqları Komitəsinin sədri, professor Rəbiyyə Aslanova çıxışında Azərbaycan dövlətinin xalqımızın mədəni irsinin tədqiqinə, qorunmasına və təbliğinə böyük önəm verdiyini bildirdi. Tariximizin və mədəniyyətimizin qədim qatlarının öyrənilməsində və təbliğində arxeoloji qazıntıların xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyini diqqətə çatdırdığı. “Bir millətin tarixini məhv etmək onun gələcəyini məhv etməkdir” deyən xanım Rəbiyyə Aslanova Şəmkir şəhər yerində aparılan geniş miqyaslı arxeoloji tədqiqatların ölkəmizin digər regionlarında, o cümlədən Balakən rayonunda da aparılmasına ehtiyacın olduğunu bildirdi.

Təqdimat mərasimində çıxış edən AMEA-nın müxbir üzvü, professor İlyas Babayev, Şəmkir rayonu Heydər Əliyev Mərkəzinin direktoru Məleykə Əlizadə, Tarix üzrə fəlsəfə doktoru Fərhad Quliyev və başqaları əsəri yüksək qiymətləndirib, tarix və mədəni irsimizin öyrənilməsinə böyük töhvə olduğunu bildirdilər.

Yusif Əliyev

**“AZƏRBAYCAN ARXEOLÖGİYASI” JURNALI BAŞSAĞLIĞI
VERİR**

Badisəbah Əliqulu qızı Soltanova (Rəcəbova)

(13.05.1949-07.05.2013)

Azərbaycan arxeologiya elminə ağır itki üz vermişdir. AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutu Orta əsrlər arxeologiyası şöbəsinin aparıcı elmi işçisi, Azərbaycanın orta əsrlər maddi mədəniyyətinin tədqiqatçısı Badisəbah Əliqulu qızı Soltanova (Rəcəbova) vaxtsız vəfat etmişdir.

Badisəbah Soltanova (Rəcəbova) 1949-cu il mayın 13-də Bakının Biləcəri qəsəbəsində ziyalı ailəsində anadan olmuş, 1973-cü ildə Azərbaycan Dövlət Pedaqoji İnstitutunun Tarix fakültəsini bitirib təyinat üzrə Ağcəbədi rayonunda Füzuli adına orta məktəbdə, 1977-1980-cı illərdə isə Bakının Biləcəri qəsəbəsindəki 5 saylı məktəbdə müəllim işləmişdir. 1980-ci ildə Azərbaycan EA Tarix İnstitutunun Arxeologiya və Etnoqrafiya Sektoruna aspirant qəbul olunur və “Azərbaycanın orta əsr qadın bəzəkləri” mövzusunda tədqiqata başlayır və 1990-cı ildə Səmərqənddə dissertasiyanı uğurla müdafiə edərək tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsini alır. Badisəbah xanım bu dissertasiyasını sonradan monoqrafiya şəklində nəşr etdirir və mütəxəssislər tərəfindən həmin əsər yüksək qiymətləndirilir. Azərbaycanın orta əsr bəzəkləri, zərgərlik sənəti onun ömrünün sonunadək başlıca tədqiqat obyekti olaraq qalır. O, bu problemin ayrı-ayrı məsələlərinə dair ölkə daxilində və xaricdə sanballı məqalələr çap etdirmişdi. Altıcildli Azərbaycan arxeologiyasının orta əsrlər dövrünə həsr olunmuş VI cildində Badisəbah xanım həmmüəllif olaraq bəzəklər paraqrafını yazmışdı.

Badisəbah Soltanova (Rəcəbova) tarix elmlər doktoru alimlik dərəcəsi almaq üçün “Azərbaycanın orta əsrlər zərgərlik sənəti” mövzusunda dissertasiya işini tamamlayaraq müdafiəyə təqdim etmişdi. Fəqət, amansız ölüm onun arzusunu gerçəkləşdirməyə imkan vermədi. Nə yaxşı ki, həmin dissertasiyanın əsasını təşkil edən “Azərbaycanın ənənəvi sənətkarlıq məmulatı və istehsalı tarixindən (IV-XVII əsrlər)” mövzusunda monoqrafiyası 2009-cu ildə nəşr edilmişdir. Bu sanballı əsərdə arxeoloji qazıntılar nəticəsində əldə olunmuş çoxçeşidli zərgərlik məmulatı, şüşə, sümük və digər materiallardan hazırlanmış bəzək əşyaları sistemləşdirilərək təsnifatı verilmiş, onların ha-

zırlanma texnologiyasından, zinət və bəzək əşyalarının semantik mənasından bəhs olunmuş, Azərbaycan xalqının etnogenezinin araşdırılmasında zərərlik məmulatının rol və əhəmiyyəti diqqətə çatdırılmışdır.

Badisəbah xanım daim istedadlı tədqiqatçı olmaqla yanaşı həm də qayğıkeş və mehriban insan idi, həmkarlarına qarşı diqqətli və həssas idi, xüsusilə elmdə ilk addımlarını atan gənc arxeoloqlara daim məsləhətləri ilə yardım göstərər və onları himayə edərdi. Badisəbah Əliqulu qızı Soltanova (Rəcəbova) həmkarlarının yaddaşında istedadlı alim, qayğıkeş və mehriban insan kimi yaşayacaq.

Allah rəhmət eləsin.

Münəvvər Əhməd qızı Hüseynova

(19.01-1939 – 01.08.2013)

Azərbaycan arxeologiya elmi ağır itki vermişdir. AMEA Arxeologiya və Etnoqrafiya İnstitutunun aparıcı elmi işçisi, Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin görkəmli tədqiqatçılarından biri, tarix elmləri namizədi Münəvvər Əhməd qızı Hüseynova ömrünün 74-cü ilində, 1 avqust 2013-cü ildə dünyasını dəyişmişdir.

Münəvvər Hüseynova 1939-cu il yanvarın 19-da Bakı şəhərində hərbi ailəsində anadan olmuş, orta təhsilini Tbilisi, Xaçmaz və Bakı şəhərlərində almışdı. 1956-cı ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinə (hazırkı Bakı Dövlət Universiteti) daxil olan Münəvvər Hüseynova 1961-ci ildə oranın tarix fakültəsini uğurla bitirir. 1961-1965-ci illərdə əvvəlcə Təhsil Nazirliyinin Elmi-Tədqiqat Pedaqogika İnstitutunda, sonra Azərbaycan Elmlər Akademiyası Redaksiya-Nəşriyyat Şurasında işləmişdir. 1966-cı ildə Azərbaycan Elmlər Akademiyası Tarix İnstitutuna aspirant qəbul olunan Münəvvər xanım ömrünün sonunadək arxeologiya elminin xidmətində olmuşdur. O, 1982-ci ildə “Son tunc və ilk dəmir dövründə Şərqi Zaqafqaziyanın saxsı istehsalı” mövzusunda dissertasiya işini uğurla müdafiə edərək tarix elmləri namizədi alimlik dərəcəsini almışdır. Həmin dissertasiya 1989-cu ildə monoqrafiya formasında nəşr olunmuşdur. Əsərdə Xocalı-Gədəbəy mədəniyyətinin mənşəyi və inkişaf mərhələləri, saxsı məmulatının təsnifatı, nəmiş motivləri və süjetləri, onların semantikasi və digər məsələlər araşdırılmışdır.

M.Ə.Hüseynova çöl tədqiqatlarında fəal iştirak edən arxeoloqlardan idi. O, Xınıslıda, Qobustanda, Füzulidə, Naxçıvanda və Şəmkirdə çöl arxeoloji tədqiqatlarında iştirak etmişdir. Onun rəhbərliyi ilə Şəmkir rayonunun Qaracəmirli kəndi yaxınlığında tədqiq olunan kurqanlar Azərbaycanın orta tunc dövrü dəfnəmə adətlərinin və ideologiyasının öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyətə malikdir.

Münəvvər xanımın Azərbaycan arxeologiyasının biblioqrafiyasının hazırlanmasında xidməti əvəzsizdir.

Münəvvər Əhməd qızı Hüseynova həmkarlarının yaddaşında istedadlı alim, qayğıkeş və mehriban insan kimi yaşayacaq.

Allah rəhmət eləsin.

Велиев Сейран Сулейман оглы
(16.XI.1950 – 1.VIII. 2013)

Безвременно, на 63 году жизни, 1 августа 2013 года, ушел из жизни замечательный человек, ученый, географ, историк, писатель, публицист, азербайджановед, доктор географических наук, главный научный сотрудник Института географии Национальной АН Азербайджана, Член Объединения писателей Азербайджана, заместитель председателя Краеведческого общества Азербайджана **Сейран Сулейман оглы Велиев**

Разносторонний круг интересов к сопредельным с географией наукам - археологи, истории, краеведению и любовь к родному Азербайджану и Баку, определяли направление его научной и публицистической деятельности.

Сейран муаллим автор книги «Древний, древний Азербайджан», изданной двумя тиражами на русском (1983, 1987) и на азербайджанском (1995) языках. Автор более 150 научных статей и около 600 публикаций, он внес большой вклад в изучение и познание археологических и исторических памятников. Исследовал палеогеографические условия обитания древнего человека и его хозяйственную деятельность по открытым стоянкам и поселениям Азых, Таглар, Шомутепе, Тойретепе, Чалагантепе, Алхантепе, Союгбулаг и др. Доказал более древний возраст (абшеронский, 1,8-1,9 млн.л.н.) нижних слоев палеолитической пещерной стоянки Азых. Являлся одним из активных исследователей истории Каспийского моря.

Его влияние, поддержку, участие испытали на себе много ученых из разных областей знаний и разных стран. Его творчество, вклад в науку живет в его трудах, а что более важно в головах и сердцах тех, кто его знал. Нам будет его очень не хватать.

Allah rəhmət eləsin.